

LOOMING

SEPTEMBER 1968

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄALEKANDJA

9

A. Keerend

Tige pull (Linoolloige) 1965

LOOMING

KIRJANDUSLIK-
JA ÜHISKONDLIK-
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

9 SEPTEMBER 1968

Lõikuskuu

Vihm. Harmoonika. Kell kümme.
Kõrged sahisevad puud.
Hämarus. Ei mingeid hümne.
Küla keset lõikuskuud.

Rahehoog käis läbi vilja,
üle aju uhtus viin.
Naerda pole iial hilja.
Põllumehe pilgus piin.

Vana ait on õuel längu.
Aidas magab laborant.
Muist sai uueks, muist jäi kängu —
uinu, jalakane kant!

Õuntel kanda oma puna,
punalehmal valge piim.
Õö jääb vakka armununa.
Taevas välgu pantomiim.

Esimene külm

Oktoober
teretab valgete sõrmedega mulda.
Kartuli süda kisendab
ja keegi ei kuule.
Mitte keegi.

Ilmakaared

Põhjas on raba ja kirik.
Idas kraav ja riigimets.
Lõuna pool istub ülemus.
Läänetuul toob ainult nohu.

Põlvkond

Me oleme kui hobused, ent mitte Troojast.
Me koosneme kõik lihast, luustikust ja roojast.
Peas arusaamad võnklikud või lihtsalt napid.
Kel klassikuid täis kapid. Silme ees kel klapid.
Kel rahulolust lõua all ju rasvalotid —
ees võimaluste mäed kui prisked moonakotid.
Kõik kohvikud täis snoobe. Vähe filosoofe.
Hiirvaikselt elame ja treime kehvi stroofe.

Tulemus

Väsinud otsimast absoluuti,
poed endasse, pime ja morn,
justkui koer öisesse kuuti,
kui kuud asendab teletorn.

Kas kargle või maoli rooma
või poo üles end kraanasallu —
kõik teed viivad ikkagi Rooma,
kõik ööd kahtluse tallu.

Käänded

Neliteist hüpet võrendikku
Neliteist hõõguvat tuletikku
põlema jäänud videvikku
Neliteist sammu mööda rohtu
Neljateistkümnelt kaselt tohtu
Neliteist ohet neliteist ohtu
Sõnast sõnasse kanname lippu
lausest lausesse üle mätta
kui ei jõuagi harjale tippu
käänded ikka ei jäta meid hätta
Sisseütlev viis ellu ja vallu
linalikku või teenijaks tallu
õhturajale suunab meid rajav
läbi ajaloo aitas meid saav
osastav osatu südamehaav
olev piirist piirini kajav
Seestütlev juhatas kalmistule
alaleütlev süüatas tule

alalütlev sind palus sööma
kaasaütlev sind palus lööma
ilmaütlev sai ilmast-ilma
neile kel palgid jäid oma silma

Kui ainult kui ainult kui ainult
vastu heliseks metsast ja vainult
nimetav — kõigi käänete algus
keele uhkus ja kõne valgus

Naabrid*

ui Lukasbergid ära kolisid, ohkas Sippade abielupaar ker-
gendatult. Nii mustade inimestega kui Lukasbergid oli vas-
tik koos elada.

«Nagu sead laudas,» tavatses Sipa Agnes neid oma tutta-
vatele iseloomustada. «Täpselt nagu sead.»

Uttest ei olnud veel midagi kuulda.

«Ega nad Lukasbergidest hullemad enam olla ei saa,» arvas Harald
õhtuti voodis pärast tule kustutamist. See on aeg, mil elumured inime-
sele veel päeva viimase terava piste annavad, enne kui uni lühikest rahu
pakub.

«Jumal teab,» laskis Agnes neil puhkudel oma mure voolama. «Kui
sa tänaval neid inimesi vaatad ja mõtled, et igaüks neist kuskil elab, siis
ajab vahel küll ihu judisema. Igasugu pätte ja idioote võib mõnikord
näha. Mõttele, kui meile mõni niisugune sisse pandaks... Jumal küll.»

«Noh, ära muretse!» ütles selle peale harilikult Harald ja libistas käe
üle naise kõhu. «Peab siis meile just sihuke sattuma! Õigeid inimesi on
maailmas ikka enam.»

«Jah, on küll...» ohkas Agnes iga kord ühte viisi, kuid hirm oli endi-
seit südames.

Ühel õhtul, kui nad töölt koju jõudsid, olid uued sees. Niisama lihtsalt
nad olid saabunudki. Kraam oli toas ja naine juba talitas köögis.

Imelik on iseoma kööki minna, kui sulle sealt vaatab vastu jumaia
võõras nägu, kellest sa mitte kui midagi ei tea ja kellega sa nüüdsest
peale pead hakkama koos elama poolest saadik nagu ühes perekonnas.

Ilus see naine just polnud. Tugeva kondiga, karmide mustade juus-
tega, hobuse näoga. Selle vastu polnud Agnesel midagi, see isegi meel-
dis talle. Haraldid pärast. Siis pole vähemalt kodunt midagi karta.

«Tere,» ütles Agnes kuivalt, aga siiski võrdlemisi sõbralikult. Sippade
põhimõtte oli see, et korterinaabritega ei tohi liiga kodustesse suhetesse
laskuda. See võib pärast ennast kurjalt kätte maksta, kui naabrid enam
end ja sinu oma vahel vahet ei tee. Inimesi on ju igasuguseid. Aga riidu

* Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» 1968. a. novellivõistlusele ära-
märgitud töö.

ei tohi ka majas olla. See sööb närvid seest. Siis pole enam koduski olemist.

Naine tõstis oma ilmetud silmad köögilaualt, kus ta mingite kaerapätsidega mässas, ja võttis tere vastu. Agnesele paistis isegi, et ta on nagu natuke vaenulik. Võõrastab lihtsalt esialgu, mõtles Agnes. Eks tal ole endal ka imelik võõrasse kööki tungida, mis siis, et seaduse järgi oma.

Agnes pani kandekoti köögilauale ja hakkas sisseoste välja laduma. Ta oleks lähemalt teada tahtnud, kes naabrid on ja kust nad tulevad.

«Vist uus naaber, kui ma ei eksi?» püüdis ta juttu alustada.

«Jah,» mühatas naine vastuseks ja sõtkus jõuliselt oma pätse. Agnes imestas endamisi, et on tal ka tahtmist kolimise päeval niisuguse söögiga jahtida. Nemad Haraldiga ajaksid küll paljalt mõne viineriga ja tüki leivaga läbi...

Miski naise olemuses tekitas mulje, et uued naabrid on maalt.

«Kust kandist, kui saladus ei ole?» üritas Agnes pärida.

«Tori lähedalt,» andis naine vastuseks. Olidki maalt.

«Ja nüüd tulite linna?»

«Mhmh.»

«Kas maaelu tüütas ära?»

«Mees toodi üle.»

«Suurema koha peale vist?»

«Ei tea,» ütles naine vastumeelselt. «Maal igatahes sai elamine otsa.» Siis tuli Agnesele meelde, et ta pole ennast veel esitlenudki.

«Ah jaa!» tegi ta naeruse näo. «Me pole veel ju õieti tuttavadki! Minu nimi on Agnes Sipp.» Seda kõike rääkis ta linnanaise võluva käitumisoskusega.

«Miira,» vastas pika näoga naine mühaklikult.

Agnesele tegi ta nimi nalja. Mühaklusest polnud midagi. Ei olnud kahtlust, et oma korteris on Agnes nüüdsest peale esimene daam. Just see hobusenäoga naine on pinnas, millest Agnese sarmikas enesekindlus toitu hakkab saama.

Avanes köögiuks. Agnese laud seisis niiviisi, et ta oli köögiukse poole seljaga. Ta ei tahtnud vaadata, kes tuleb, et mitte liiga uudishimuliku muljet jätta, sest nais-Miira näost sai ta aru — see peab olema uus naabrimees. Ta kuulis selja taga imelikku norsatust ja seejärel mitte just väga sõbralikku teretamist. Agnes pöördus armastusväärse graatsiaga ja sirutas käe.

«Tere! Minu nimi on Agnes Sipp. Teie korterinaaber.»

Mees kõhkles veidi ja sirutas siis käe vastu, kohmaka, nurgelise liigutusega.

«Miira.»

Ka mees oli õige tugeva ning rohmaka kehaehitusega ja ta käsi oli

kummaliselt kõva ja karm. Nagu sarv. Maatöös parkunud käsi. Agnes naeratas natuke edvistavalt. Ta tundis ennast hästi haprana ja õrnana selle suure mehe vastas, ja ta arvas, et ka mees peaks kohe märkama vahet tema ja oma naise vahel.

Mees ei mahtunud pisikeses köögis Agnesest mööda astuma. Ta nägi seda Agnese naeratust küll, ja kuna tal arvatavasti midagi öelda ei olnud, siis laskis ta alahuule rippu ning manas ka oma näole midagi naeratusetaolist. Otse koomiline, kuivõrd sarnane oli ta oma naisega. Seesama pikk luine nägu, needsamad suured hambad, mehel ainult hulga koilasemad, needsamad ilmetud silmad.

«Varsti saab,» ütles naine tusaselt. See käis söögi kohta.

Mees tegi: «Ahaa!» ja kadus köögist.

Öösel ajas Agnese üles tugev hirnatus. Agnes ei saanud aru, kas ta oli seda unes näinud või alt tänavalt kuulnud. See oli nii veider. Viimasel ajal polnud ju peaaegu üldse enam hobuseid näha. Aina autod. Lausa tülgestavalt palju oli saanud juba neid autosid. Kui Agnes laps oli, sõitsid tänavatel veel voorimehed. Mustad troskad suvel, talvel aga kirjud saanid ja kuljused. Vaesed hobused, neid lihtsalt enam ei peeta... Agnes mõtles, kui kole see võib olla, kui sind ühel päeval äkki enam ei peeta. Tuleb mõni noorem ja ilusam naine. Ja Harald... Agnes püüdis mõtteid mujale juhtida. Ega vanasti vist tänavatele liiva ei riputatud. Ta ei suutnud seda meelde tuletada. Ta oli siis veel liiga väike laps, et nii-sugust asja märgata. Vahepeal oli sõda, ja ta oli maal. Nüüd aga on autod ja liiv. Aga vanasti? Agnest hakkas päris piinama, et kas ikka riputati liiva või ei riputatud. Liivaga poleks saanud saanid sõita... Aga libeduse vastu pidi ka ometi midagi tehtama. Või ei kardetudki vanasti libedat?

Harald magas. Muidu oleks Agnes tema käest küsinud. Võib-olla Harald mäletas veel, tema oli mõned aastad vanem kui Agnes. Aga Harald nohises magada.

Nad olid Miiradega juba terve nädala ühes korteris elanud. Öelda polnud nende kohta midagi. Lapsi ei olnud. Enda järelt koristasid, mitte nagu Lukasbergid, need räpahunnikud. Lärmi ei teinud. Nad olid isegi silmatorkavalt vaiksed, rääkisid poolihääli ja käisid ettevaatlikul sammul. Natuke imelikud nad olid, kuid mis Sippadel sellest. Olgu missugused tahavad. Korteri elu nad igatahes esialgu oma käe järgi ümber korraldada ei üritanud.

Kuid pühapäeva õhtul tegi Harald veidra avastuse. Ta läks vannituppa käsi pesema ja leidis, et vann on heina täis. Kõige tavalisemat ristikehina täis.

Harald vihastas kohe. Korteri kasutamise eeskirjade järgi võib vannituba ning vanni kasutada teatavasti ainult pesemiseks, sealjuures iseenese ihu pesemiseks. Isegi pesu pesemine vannitoas, veel vähem vannis,

pole üldse ette nähtud. Ja nüüd on vann korraga heina täis topitud! Kuulmatu!

Harald läks tuppa ja rääkis ka Agnesele, mis lugu vannitoas on. Loomulikult vihastas ka Agnes ja nad kombineerisid omavahel tükk aega, mismoodi seda Miiradele ütlema peab. Harald leiutas igasugu vaimukaid ja solvavaid väljendusi, üks ikka hullem kui teine, mille kõigi kohta Agnes arvas, et ega Miirad nii peenest vihjest midagi aru ei saa. Muidugi arutasid nad seda niiviisi üksnes iseenese mõnuks, sest selles olid nad nagunii ühel meelel, et tüli pole mõtet üles võtta. See võib pärast neile endile hullemini kätte maksta. Ja kui Agnes lõpuks vana Miiraga köögis kokku sattus — Miira jõi seal parajasti vett, puristades nagu hobune —, ütles ta ainult:

«Mida te ometi nende heintega peale kavatsete hakata?»

Millele Miira lühidalt vastas:

«Mida ikka heintega peale hakatakse.»

«Aga vannis ei tohi heinu pidada. Vann peab olema vaba, kui keegi pesta tahab.»

Selle peale Miira ei vastanud midagi, aga heinad olid vannist kadunud, kui Agnes öhtul enne magamaminekut pesema läks.

«Noh, nendega võib ikka elada,» tegid nad Haraldiga otsuse, kui teki alla pugesisid.

Mõne aja pärast tegid Agnes ja Harald väikese nädalalõpureisi, ent tulid tagasi aegsamalt kui alguses arvatud. Miirad olid korteris juba kodunenud ja nende äraolekul end ainuõiguslike peremeestena tundnud. Juba esikus võttis Sippasid vastu tugev hobusehigi lehk. Põrandariie oli segi tallatud ja tugevasti muljutud jälgi täis, otsekui oleks seda mingi raske raudasjaga tambitud. Seinakapi ukse nurk oli maas nagu raspliga tõmmatud. Ühest kohast narmendas tapeedi serv. See oli sealt küll juba enne lahti, aga mitte nii hullusti.

«Pidu on pidanud, matsid!» pigistas Harald hammaste vahelt. «No nüüd tuleb neile küll ütelda!»

Juba oli Agnes WC-sse lipsanud. Kuid ta tuli sealt silmapilk kahvatuna ja vabisedes välja.

«Täis oksendatud?» küsis Harald meheväärse vihaga.

«Seal on hobusepabulaid täis,» kogeles Agnes. Harald veendus selles oma silmaga.

Nüüd jäid nad mõlemad õige vaikseks. Võtsid mantlid ära ja hiilisid tuppa, oma seadusliku nelja seina vahele. Harald keeras veel uksegi seestpoolt lukku. Siin oli nende põrandapind, siia tungimise eest võis võõras saada karistuse.

See oli ju kohutav. Miirad olid siis... Kuidas nad küll enne selle peale ei tulnud! See nimi kõik ja nende näod ja hein... Sipad tõmbusid saatuselöögi all kõssi. Mõelda vaid, et tuleb jagada kööki ja esikut ja vannituba seesugustega... WC-st rääkimata.

«Vaata, toovad veel silo kah koju,» püüdis Harald mõru nalja teha,
«vaata, mis aroomid meil siis veel on.»

«Silo söövad ikka lehmad,» lausus Agnes.

«Lehmad veel puuduvad.»

«Jah, meil on isegi hästi läinud,» arvas Agnes arglikult.

Ka Harald püüdis end saatuselöögi all vastupidavamasse asendisse seada.

«Mis nad meile ikka teevad, kui me nendega head suhted sees hoiame?» ütles ta. «Kuidagi ikka elab ära.»

Oli kuulda klõbistamist välisukse luku kallal. Siis kostis kerge mürt-satus, välisuks paiskus vastu esiku seinu.

Esik täitus hirnumise ja kabjaplaginaga.

Sügis endaga

Kõik möödub, kõik möödub, kõik möödub —
 säilib ainult see tühine trööst,
 et kõik möödub, kõik möödub, kõik möödub,
 päevad kaledad tulevad ööst,
 ennast lüües su ümber, su sisse
 nagu vahedad tuulised maod . . .

Kuldseid kortsunud koorega visse
 endal hoiavad õunapuuraod.
 Teel, mis poriseks joobunud mullast,
 kõnnib tõsiselt jääkirmest õhk,
 aga kaugus on tumedast kullast —
 kõrrepõldudel kollendab põhk.
 Sinna kaugusse maad on nii vähe . . .
 Millal, millal sa ometi tead,
 kuhu üheskoos õhuga lähed,
 kuigi tead, kuhu jõudma kord pead?
 Sina pead . . . Kas see tähendab — jõuad?
 Kui sa jõuad, kas on see siis kõik?
 Ah, sa ometi palju ei nõua —
 vaid üks hubisev hääl, vaid üks hõik,
 mis sind meelitaks, aga ei hüüaks,
 ainult meelitaks ära selt teelt.
 Aga kuis sa ka eksida püüaks,
 miski siiski ei kao sinu eelt —
 tuleb kõik, mis sai tagasi löödud —
 tuleb kord mõnest päevast või ööst . . .
 Kuid kõik möödub, kõik möödub, kõik möödub —
 sinu ainuke mure ja trööst.

* *
 *

Miski pole enam valus,
 kuskil pole enam kurb.
 Ah, ükskõik, kas külmas salus
 langes leht või kuldne urb.

Ah, ükskõik, kes tuleb-läheb —
oled kõigile vaid tee
ja las kõlisevad tähed
läbi selge taevavee —
alati seks jääd vaid rajaks,
mis kord rohtuda ju võib —
puistud liivateraks sajaks
ja jääb ikka samaks kõik.

Tunda pole ühtki astet.
Oled ikka olnud siin,
tead nüüd iga kevadkastet,
iga pehmet päiksekiirt.
Võid end ehitada maanteeks,
keskel sillavikerkaar . . .
Milleks maantee läbi laante,
kui on kõndijaid vaid paar?
Tead, et miski pole valus,
ükski rõõm ei ole eht.
Kustub karges haavasalus
tähekild kui külmuv leht.

Läbi vihma

... Ja hommikul hüüab
hall vihmaling
mind üleni, üleni uniseks.
On suvi ja Kärddla heinamaad
on angervaksadest lumised.

On mesika raske ja tume lõhn,
on pärnade hele tuline lõhn,
on kukekellade karge lõhn.
Oo, kaugus, kus lõhnab tarnade mõhk.

Iga lõhn aina teed mulle juhatab
ja une mu liikmetest uhab ta.
Ma vihmakardina lükkan eest —
käin suvisest vihmast nõrguvat teed,

kus mesika raske ja tume lõhn,
kus pärnade hele tuline lõhn,
kus kukekellade karge lõhn.
Mu kodumaa vihm, mu kodumaa õhk!

* *
*

Oi, kuidas hobud kappasid,
lehviva laka helkides,
kuldse karva küüdeldes,
siidiste sapsude sirades.
Üle taeva tasase,
mere mõtlikult madala,
männimastide tippudes ...
Õhtu astus hiljakesi,
vanataadi targal sammul,
tähti taeva torgates.

Pimedus tuli pikkamisi ...
Hei, te hullud hobused,
kaotasite kaariku!
Ratas risuks teel raksatas.
Teine ratas jäi terveks veel,
nüüd kui kuu ta kumab seal,
kuuseladvad tal kodaraiks ...

Illuminatsioonid

KERAVÄLGULE JA ÜHEKSALE NÄITLEJALE (PAUGUGA LÖPUS)

Õige kujutluse saamiseks ruumilistest kujunditest... on kasulik kõrvuti joonistega vaadelda ka kujundite mudelid. Mudelites kasutame tasapindadeks tasaseid vineeri- või papi-tükke ja sirgeteks traat- või puuvar-daid. Mudelite kasutamisel ei tohi aga unustada, et nii vineeritükk kui ka varras kujutab endast vaid piiratud osa vaadeldavast põhikujundist; peame meeles, et

sirge jätkub oma mõlemas suunas piiramatult ja tasapind jätkub igas sel-lel tasapinnal mõeldavas suunas piira-matult.

E. Etverk, «Stereomeetria»

TEGELASED:

**BERNHARD
KLASSIK
KANNATAJA**

- asjaarmastaja maalikunstnik.
- varemalt luuletas, nüüd korjab liblikaid.
- elukutseline õnnetu; on mitmete kommu-nikatsioonivahenditega sõlmitud lepingute alusel teinud 17 enesetapukatset.

**ENESEOTSIA
ELUPÕLETAJA**

- vabakutseline eneseanalüüsija.
- elukutseline skandalist ja joomar; tööta-nud lokaaliomanike heaks nimetatud tege-vusaladel koosseisulise löbustajana.

**KÖNEMEES
MUUSA**

- ta on lihtsalt tüütu inimene.
- enne «Illuminatsioonide» algust töötas Portoboonia Televisioonis masinakirjuta-jana.

**SAATEJUHT
VALVEELEKTRIK
KERAVÄLK**

- nime ei avaldata.
- valveelektrik.
- keravälk.

Kõik tegelased (peale keravälgu) on Portoboonia Vabariigi kodanikud. Ülekande koht: Liakura mäetipp Kesk-Kreekas, mütoloožiast tuntud Parnassose nime all; kõrgus 2460 m üle merepinna.

Tegevuse aeg: täpselt kuu aega tagasi.

TELEVISIOONISTUUDIO

Stuudio tagasein on tihedalt kaetud reklaamplakatitega. Enamik neist tutvustab moodsaid elektrikaitsekorke ning uudse konstruksiooniga piksevardaid.

Siseneb Saatejuht. Ta on umbes 35-aastane rühikas mees. Tunneb end frakis hästi.

SAATEJUHT: Lugupeetud televisioonivaatajad!

Arvestades teie kõrget teadlikkust, head maitset ja suuri kogemusi esitatud materjalist õigete ja mobiliseerivate järelduste tegemisel, sõandame teile täna ette kanda meie äsjalõppenud mammutsarja viimase traagilise saate, mis on seni mitmetel põhjustel eetrisse andmata.

Võib-olla olete pisut imestunud, et valisime selle videomagnetofonilindi demonstreerimiseks just tänase õhtu — esmaspäeva õhtu, mil teile tavaliselt näitame televisioonilavastusi. Tõsi, vormiliselt pole teos, mida peagi näete, telenäidend; ta pole seda aga ainult sellepärast, et keegi pole teda kirjutanud. Kallid sõbrad televiisorite ees, elu ise redigeeris viimast lõiku meie populaarsest saatesarjast «Mina ja maailm», redigeeris ta kurbmänguks.

Me ei esita teile «Illuminatsioon» mitte ainult sellepärast, et ta on märgatavalt tugevam meie tõeliste teledramaturgide oopustest, ei, teda ette kandes täidame ühtlasi ka Portoboonia Ilmajaama ja PPVÜ (Portoboonia Pritsimeeste Vabatahtlik Ühendus) ühise tungiva palve. Need auväärased organisatsioonid on meid korduvalt palunud juhtida teie tähelepanu keravälguhule, mis on tänavusel päikeselaikude-aastal eriti suur.

Head vaatajad! Meie tänases saates on palju tehnilisi praake. Need pole aga saatepraagid tavalises mõttes. Elu ise, keravälg ise, luues meie saatele äärmiselt rasked atmosfääritingimused, on ka nende praakide autoriks. Muidugi oleksime võinud osa defekte lihtsalt välja monteerida, kuid me leiame, et saatepraakide näol on antud juhul tegu kunstitõeks ülenenud realiteediga, ja sellepärast me ei puutunudki videolinti kääridega.

Juhime lõpuks teie tähelepanu veel ka sellele, et tragöödia karjusemajas juhtus otseselt sealviibijate süü läbi ning et seetõttu pole meil tegemist tööõnnetusega. Prokuratuuriorganid on tuvastanud, et Portoboonia Televisioon pole alljärgnevas kahetsusväärses kurbmängus süüdiv.

Lõpuks avaldame siirast tänu Delfi Televisioonile, kes meid saate teostamisel igati abistas ja liikuvate ülekandejaamade ning releeliinidega lahkesti kindlustas.

Head vaatamist!

AVAR POOLPIME RUUM,

mis esimesel pilgul meenutab kasarmutuba. Selle mulje tekitavad üksteisele asetatud sõdurivoodid ja öökapid, hävitab aga üldine korralagedus. «Kahekorruselisi» voodeid on kaks (s.t. neli voodit), kaks «lihtvoodit» on kõrvuti lükatud ning teistest pooleldi eraldatud vanamoelise lagunenenud sirmiga. Veel märkame ruumis suurt tühja külili-lükatud veiniaami ja musta kolme poolega riidekappi. Vasakus nurgas televisioonikaamera, mille abil lugupeetud televisioonivaatajad sellesse

ruumi näevadki; kuna kaamera punane silm on kustunud, ei tea ruumisviibijad teda karta. Läheduses asub ka televiisor (õigemini monitor). Toal on kaks ust. Üks neist meenutab ust, mis viib vannituppa, sest see ta ongi. Teine üks on välisuks. Oluliseks tuleb pidada veel laia madalat akent, kuna selle kaudu avaneb vaade Parnassose hunnitule maastikule; samast aknast näeme ka mitmeid kauneid ja ohtlikke valgusefekte, neid just tänu keravälgule.

Voodites magatakse. Kuuleme norskamist. Ainult üks kummalise toa elanikest — Bernhard — on juba tõusnud. Ta istub toolil öökapi ees ning kleebib laualambi valgel millelegi lumelabidat meenutavale kummist paikasid. Lüümsed lapid on laotatud öökapile. Mees kannab väga närust kombinesooni, mis on täis plekke ja põlemisauke. Bernhard on kasvult nigel ja välimuselt põdur. Paljak pealael teeb ta umbes 55-aastaseks.

Vaikus.

KLASSIK (ülalt, vaikselt): Mis kell on?

BERNHARD: Kuus.

KLASSIK: Paikate?

BERNHARD: Mis mul muud üle jääb?

(Klassik — umbes 70-aastane, kuid veel üsna hea rühiga pikk mees triibulises pidžaamas — ronib alla ning istub ettevaatlikult alumisele voodile.)

BERNHARD (silmi tõstmata): See suur kolmnurkne, kui te...

(Klassik ulatab talle nõutud lapi.)

BERNHARD (aukartusega): Mul on teile suur palve...

KLASSIK: Jah?

BERNHARD: Kui muga täna midagi juhtuma peaks, siis, palun, saatke mu asjad Matildele. Ja kirjutage talle, et ma teda igal öösel unes nägin — nii nagu lubasingi. Igal ööl. Mitte ühtegi ei jäänud vahele. Pidasin sõna. (Ei tõsta ikka veel silmi.)

KLASSIK: Miks siis nüüd kohe niiviisi, härra Bernhard... Küllap läheb kõik tänagi hästi.

BERNHARD: Ei tea. Ta on juba nii suur... see keravälk. Nagu kõrvits. Ei jaksa teda enam labidale tõstagi, veeretan ainult. Kardan, et varsti lõhkeb. Ja siis...

KLASSIK: Ei tea, kui ta siiani lõhkenud pole... kas üldse lõhkebki...

BERNHARD: Algul oli ta ju väike nagu tennisepall.

KLASSIK: Härra Bernhard...

BERNHARD: Jah?

KLASSIK: Aga kui see järsku polegi keravälk... Niimoodi käituvatest keravälkudest, kui nii öelda võib, pole enne kuulda olnud. Kas tasub riskida ja tervist ohtu seada?

BERNHARD: Jah, see kõrbenud kummi hais on ikka hirmus küll! Ajab öökima. Iga veerand tunni tagant pean oksendama...

KLASSIK: Järsku on see keravälk ainult paha nali?

BERNHARD: Aga järsku ei ole?

KLASSIK: Jah, kes teab...

(Vaikus. Klassik ulatab uue lapi, Bernhard kleebib.)

BERNHARD: Ma olen ise ka mõelnud, et jätta välk sinnapaika, aga lihtsalt ei saa. Ta ju veereb ümber maja ja kipub, sindrinahk, just akna poole. Kui ma veeretamise katki jätan, on ta järsku kõpsti!

toas... Ei, mitte pole südant alla anda. Olen väikese haridusega. Maa-poiss. Ei saa neist kõrgetest mõtetest aru, mis teised siin kokku räägivad.

KLASSIK (*ulatab uue lapi*): Mis see haridus nüüd...

BERNHARD: Haridus just. (*Tõstab esimest korda silmad.*) Ei ole teievääriline mees.

KLASSIK: Ma... ma proovin teisi veel veenda. Ja kui keegi ei ole nõus appi tulema, siis... siis tulen ise!

BERNHARD (*ehmunult*): Teie? Mitte mingil juhul! Te olete mu vastu nii hea, kuid... kuid ma ei või seda lubada, et te minu pärast oma tõekspidamistest loobuksite.

KLASSIK: Mis tõekspidamised need või...

BERNHARD (*ilusaid sõnu otsides*): Just. Kogu oma tähelepanuväärse, üle sajandite ulatuva, titaanliku... (*Takerdub.*)

KLASSIK (*piinatult*): Oh, jätke! Mu looming on õige tagasihoidlik.

BERNHARD: ...titaanliku loominguga olete te tõestanud elu mõtetust, ülistanud surma kui ülimat harmooniat ja tasakaalu... See oleks kole, kui te minu pärast oma aadetest loobuksite ja ohu vastu välja astuksite. Mitte mingil juhul ei või ma seda lubada! Mis ütleks siis minu Willibald?! Ah jaa... kui minuga täna tõesti midagi peaks juhtuma, siis palun öelge Matildele edasi, et las mu kallis poeg Willibald õpib pealegi kõhurääkijaks. Kui süda selle ameti peale kipub, pole mõtet keelata. Ma arvan, härra Klassik, et tublil kõhurääkijal ei jää kõht kunagi tühjaks. Olgu mis kord või valitsus tahes. Kuda teie mõtlete?

KLASSIK: Vist küll, vist küll. Kindlasti... Jah, aga mis on sellel, kui ma koos teiega välja veeretama tulen, teie poja Willibaldiga asja?

BERNHARD: See oleks talle ränk pettumus! Tal on teie kuulus «Püssirohupoem» ju otsast otsani peas. Ka esimene ja kolmas osa, mida koolilugemikus ära trükitud polegi. Oh, kui kenasti ta seda loeb! (*Deklameerib.*)

... Su tulle veeretaksin, maailm, mädanenud kõrvits,
su laseks õhku, juustukera haisev...

Ei, mul ei tule see kaugeltki nii hästi välja kui temal. Ei saa seda tooni kätte. Mitte ei tea, kust poiss selle kõhurääkimise ande päris.

KLASSIK: Loeb ta seda siis kõhuga?

BERNHARD: Just nimelt. Koolipidudel on mitu korda ette kandnud. Tal on terve poem peas ja kõhus. Jah, kui poiss seda teada saaks, et mina teid teie elutööle risti vastu tegutseda lasen, oleks see talle suureks löögiks.

KLASSIK (*kurva irooniaga*): Löögiks kõhtu...

BERNHARD: Täpipealt. (*Kleebib edasi.*)

(*Vaikus. Süs kauge, tasane kõuemürin. Kuma akna taga.*)

BERNHARD: Nojah, kuulete! Väik ka juba ärganud. Hea, et ta vähemasti öösi ei ründa... Tuleb varsti minna...

(*Kõrvalvoodi ülemiselt asemelt liikatakse tekk kõrvale. Turske mees — Kannataja — ajab end istuli ja ringutab mõnusalt. Võtab siis padja alt revolvri, asetab selle meeletakohale ja kõhatab hääle puhtaks.*)

KANNATAJA: Ma olen pilgeni täis valu! (*Haigutab, kordab veelgi surmtõsisemalt.*) Oo, ma olen pilgeni täis valu! (*Vaatab randmekella.*) Alles veerand seitse. (*Heidab taas selili ja katab end tekiaga.*)

KLASSIK (*üles*): Kui ehk teil oleks täna mahti härra Bernhardile appi minna...

KANNATAJA: I-diodid!

KLASSIK: Ta tõesti ei jaksa enam üksinda.

KANNATAJA: Ja pole tarviski.

KLASSIK (*vaikselt*): Kas teil tõesti pole härra Bernhardist... kahju?

KANNATAJA: Loll saab kirikus ka peksa. Ja kellel minust kunagi kahju on olnud?

BERNHARD (*Klassikule, tasa*): Jätke parem järele! Nad võivad teist halvasti mõtleva hakata. (*Võtab labida ja väljub.*)

KANNATAJA (*kuulis siiski*): Ja õigusega. (*Muiates.*) «Su tulle veeretaksin, juustukera haisev...»

KLASSIK: Noormees, teil peaks häbi olema!... Ei, mina arvan siiski, et Bernhardile tuleks appi minna. Või siis vähemalt studiosse teatada, et me välguga hädas oleme.

KANNATAJA (*leebelt*): Seda nad ju ootavadki. Et me kas teataksime või välgu omal jõul kuristikku veeretaksime. Me oleme katsejänesed! Nad tahavad näha, kuidas me reageerime, kontrollida, kuidas see jumps meie meeleolule mõjub. Eriti veel teie meeleolule, härra surmaülistaja. Ma võin pea anda, et see on jälle mingi sotsioloogiline eksperiment. Ja ülekanne, mille nimel meid siin komanderingus hoitakse, läheb eetrisse siis, kui me midagi välguga ette võtame — midagi sellist, mida nad ootavad.

KLASSIK: Aga kui te eksite?

KANNATAJA: Issand, kui tüütu! (*Õpetlikult.*) Kallid inimesed, meil teiega on kahekümmes sajand. Kas te tõesti ei mõista, et see tulekerake endast midagi olulist ei kujuta. Kui ta tõesti ohtlik oleks, siis... siis liituks meiega kogu kaasaegne inimkond. Kõik hea tahtega inimesed ühineksid ja veeretaksid ta üksmeelselt ajaloo prügikasti. Vot! (*Haigutab, vaatab kella.*) Oo, ma olen pilgeni täis valu! (*Heidab jälle pikali.*)

KLASSIK: ... Kõik hea tahtega inimesed... Selle veeretaks kolme mehega minema. (*Ohkab.*)

ENESEOTSIIJA (*ärkab, lükkab teki näolt*): Puhh! Labidas on jälle öö otsa toas olnud. Kas see Bernhard teda tõesti ukse taha ei või jätta? Jälk hais! Ma ei saa sellises atmosfääris üldse süveneda.

KLASSIK (*Eneseotsijale*): Kui ehk sina läheksid Bernhardile appi?

ENESEOTSIIJA (*kahetsusega*): Ma ei saa. Ma ei või ennast killustada. (*Ta ümar, lihtsameelne nägu võtab aegamisi õnneilme.*) Ma usun, et varsti on ta mul käes!

KLASSIK: Teie mina või?

ENESEOTSIIJA: Justament. (*Usaldavalt.*) Teate, mulle näib, et asi on ühes surnud kajakas. Kajakakorjuses.

KLASSIK (*huvita*): Jah?

ENESEOTSIIJA: Kui ma viiene olin, siis nägin ühel pühapäeval rannaliival kajakakorjust. See jättis mulle sügava mulje. Ikkagi kujunemisaeg... Ja kui ma veidi hiljem, vist kuueaastaselt, kord kuurikatusel istusin ja ilusaid valgeid pilvi vaatasin, teate, sellised pehmed pilvelambad, siis järsku tundsin ehmatusega, et need pilved mulle mitte põrmugi ei meeldi. Miks? Mis te arvate?

KLASSIK: Ei mina oska midagi arvata.

ENESEOTSIIJA (*võidukalt*): Minu alateadvus projekteeris selle haisva kajakakorjuse pilvedesse. Kujutage ette: terved pilved täis surnud kajakaid. Nii rikkusin ma enda jaoks pilved. (*Kurvalt.*) Nii rikkusin ma enda jaoks puhtuse ja kerguse sümboli. See oli mu elukäigule väga määrav.

KLASSIK (*end kannatlikkusele sundides*): Jaa. Täiesti usutav. Nüüd olete te siis enda sügavamal minal juba peaaegu jälil?

ENESEOTSIIJA: Ma arvan küll.

KLASSIK: Aga selle lõplik leidmine nõuab veel veidike aega. mis?

ENESEOTSIIJA: Kindlasti.

KLASSIK: Kuid öelge, mis siis saab, kui me vahepeal kõik õhku lendame? See keravälg ei pruugi sugugi rekvisiit olla. Igatahes absoluutselt kindlad me selles küll olla ei või.

ENESEOTSIIJA: Jah. Mina isiklikult arvan millegipärast, et see on päris ehtne välg. (*Klassik võib-olla*.) Need keravälgud on juba ükskord sihuke seletamatu ja kummaline nähtus. Iga kord pidada nad isesugused olema.

KLASSIK: Hästi, hästi! Aga nii võib ju siis juhtuda, et me enne hukkume, kui te oma sügavaima mina saladusele lõplikult jälile saate. See oleks ju kohutavalt traagiline!?

ENESEOTSIIJA: Võib-olla küll.

KLASSIK: Aga miks «võib-olla»?

ENESEOTSIIJA: Sellepärast «võib-olla», et ma ei tea milleski kindel olla. Ma ei tea, kuidas mu sisemine mina välgusse suhtub. Äkki on tal üliarenenud surmatung. Võib-olla see välgusurm hoopis vaimustaks teda. (*Häbelikult*.) Ma palun väga vabandust, aga praegu ma ei saa teile veel appi tulla. Ma lihtsalt ei tea veel, kuidas ma välgusse suhtun. (*Tõmbab teki taas üle pea*.)

(*Vaikus. Kõuemürin. Kuma akna taga. Külili olevast tünnist ronib välja Kõnemees. Ta on frakis. Kannab kedrisid. Ühes silmas monokkel.*)

KÕNEMEES: Sind tervitan ma, kuldne päike! (*Pühib kedridelt tolmu*.) Kondid on nii kanged, et...

KLASSIK: Kutsehaigus.

KÕNEMEES: Ausõna, ma lihtsalt pean imetlema Diogenest, kes pidevalt tünnis elas. (*Haigutus*.) Ma kuulen, et see keravälg teeb teile muret. (*Klassikule, tasa*.) Ärge tühja pärast närve rikkuge. Lihtsalt üks provokatsiooniline rekvisiit. Õieti peaksime me talle tänulikud olema... Komandering, päevarahad. Mis meil siin viga elada. Muretsemise asemel valmistugem pigem ülekandeks. (*Valjemalt*.) Kas ma võin loenguga alata?

KLASSIK: Vara veel. Nad magavad.

KÕNEMEES: Sellest pole midagi. Ma võin tasa kõnelda. Treeninguks. Aga kui te just arvate... Hästi, ma poen veel kümneks minutiks kappi. Saaks korraiski silma kinni lasta.

KLASSIK: Heitke Bernhardi voodisse!

KÕNEMEES: Mitte mingil juhul! Opositsionääri voodi... (*Läheb kapi juurde, avab selle ja hakkab sealt naisterahva riideid ning intiimesemeid välja tõstma*.)

MUUSA: Pange ettevaatlikult! Need on mu viimased korralikud sukad, vaadake, et silmad jooksmas ei hakka. (*Muusa magab Elupõletaja juures. Esialgu näeme sirmi tagant ainult ta pead*.)

KÕNEMEES: Hästi, preili Muusa. Ma ei panegi toolile. Panen siia öökapile. (*Laob pesu Eneseotsija öökapile*.)

ELUPÕLETAJA: Mis mõisemine see südaööl olgu! Laske magada, kuradid!

(*Elupõletaja voodi ja selle ümbrus on ülimalt räpased. Muusat ja Elupõletajat teistest eraldav katkine sirm on seestpoolt täis kleebitud aktifotosid kunsti ja pornograafia piirimailt. Voodi all lasu tühje pudeleid*)

ja transistorraadio; imelikul kombel aga ka kahepuudane sangpomm. Elupõletaja ise vastu ootusi kõhn ja haiglase väljanägemisega mehike. Temas on midagi koomiliselt abitud. Hoolimata sellest püüab ta näida ülimalt vitaalne — Elupõletaja isegi räägib pisut jämedama häälega, kui talle looduse poolt antud.)

MUUSA: Öö on läbi, kallim.

ELUPÕLETAJA: Ööd pole öieti olnudki... Keegi mögises siin midagi mingitest kajakaraibetest. On alles seltskond! (Võtab voodi serva alt pooltühja pudeli ja neelab paar viimast lonksu. Keerab siis teise külje.)

ENESEOTSIAJA (Kõnemehele, närviliselt): See pesu segab mind. Need kaltsud ei lase süveneda.

MUUSA: Kaltsud!... Vali sõnu, õnnetu impotent!

ENESEOTSIAJA: Pange rinnahoidja kõige alla, palun...

KÕNEMEES: Võib ka kõige alla... Ma siis viieks minutiks... (Astub kappi.) Siin on hoopis parem separee kui tünnis.

KLASSIK: Mis te kapis monokliga teete?

KÕNEMEES (tähendusrikkalt): Ka pimedust näeb läbi prilliklaasi selgemini. (Tõmbab ukse kinni. Vaikus.)

KANNATAJA (ülalt): Neil õil, all taeva musta silmalaua
ma kannatusest nõrken valgel ristikeinal.
Mu südant tallab valu kabjaraud
ja lõppu pole, lõppu pole leinal.

(Klassikule, viisakalt.) Kas see variant on parem?

KLASSIK (sõbralikult): On vist natuke parem küll. Aga üldiselt... ärge end parem tõesti värsside sepitsemisega vaevake. Teil ei tule välja.

KANNATAJA: Peab tulema! Võtku vaeva mis võtab, aga lõpuks peab tulema. Ja tuleb ka!

KLASSIK: Uskuge, noormees, salmid on kõige tänamatum leib. Miks te küll sellist hullu ametit selgeks tahate saada?

KANNATAJA: Mul ei jää ju midagi üle. Ma olen teinud juba seitseteist enesetapukatset. Ajakirjanduse sensatsiooninurga jaoks, televisioonile, isegi dokumentaalfilmi meestele. Poonud, uppunud, mürki võtnud, kaljult alla karanud. Ma olen üks Portoboonia parimaist enesetapjaist, aga publik hakkab tüdima. Nad vist aimavad, et mängus on lepingud. Rahvas on nii tänamatu. Mul lihtsalt tuleb uus amet leida. Hakkam kirjutama elegeid õnnetust armastusest ja nii edasi. Kui inimene on seitseteist enesetapukatset teinud, siis peaks see olema ju hea reklaam elegeiateks. Sellel tulevasel televisiooniülekanandel ma debüteeringi. Nad peaksid mind uskuma.

KLASSIK: Kui nad teid juba usuvad, siis on kõik läbi. Aga noh, eks te treenige, kuigi...

KANNATAJA: Mul on eesli kannatus.

KLASSIK: Teie elukutset arvestades — vist küll. (Kannataja võtab paberi ja pliiatsi ning asub tööle. Vaikus.)

ENESEOTSIAJA (viipab Klassiku lähemale): Mulle näib, et üks jalgrattapump on ka väga oluline. Teate, kui ma seal kuurikatusel istusin ja pilvi vaatasin — neid pilvi täis surnud kajakaid —, siis segas mind veel miski. Ühel meie maja poisil oli ilus hõbedane jalgrattapump. Ma tahtsin seda väga endale. See muutus minu jaoks mingiks fetišiks. Kui mul oleks jätkunud julgust seda pumpa ära varastada ja kas või sinna katusele kaasa võtta, siis võib-olla oleksin ma neist kajakakummitustest jagu saanud. Kes teab — äkki oleks minust sel juhul midagi hoo-

pis muud võinud saada. Jõulisemat — pangaröövel näiteks. (Ohe.) Aga ei jätkunud julgust, ja sellest kõigest said vaid kompleksid. Pundar keerulisi komplekse. Nii keerulisi, et mitte ei haruta neid lahti. Ja varsti on otseülekanne — ma tahaksin esineda ammendava eneseanalüüsiga.

ELUPÕLETAJA: Mis sa seal sonid! Võta vaiksemaks. Kuradi kajakakorjused... (Paneb käed risti pea alla.) Ausõna, ma tunnen juba ninas nende raibete haisu. (Muusale.) Sina ka... Keri vannituppa! Pese hambad puhtaks.

MUUSA: Ma...

ELUPÕLETAJA: Pole siin midagi «ma, ma». Ja üldse... mul hakkab sinust vist isu täis saama. Tead, kui me hullamise ära lõpetasime ja magama jäime, nägin ma unes naisi. Teisi naisi. Priskemaid. Rubensi tüüpi. Naismaadleja tüüpi. Sa oled ikka jõe kröøbats küll.

MUUSA: Aga me oleme ju lausa näljas. Päevarahade eest palud sa viina saata, ja kauaks see minugi raha vastu peab. (Nutuselt.) Vaata voodi alla — seal me teenistus on!

ENESEOTSIIJA: Nälgimine teritab sisemist pilku. Pole midagi vastikumat kui ennast kõrini täisõginud inimene.

ELUPÕLETAJA: Õigus. Sinu võime ratsioonilt maha kanda küll. (Kalpsab voodist välja ja haarab Eneseotsija voodi eest maast kotikese barankadega.)

ENESEOTSIIJA (monotoonselt): Alatu. (Elupõletaja hakkab barankasid järama. Muusa lähebki vannituppa. Hakkab kostma veesolinat ja kuristamist.)

ENESEOTSIIJA (monotoonselt): Nurjatu joomar.

ELUPÕLETAJA: Mhmhh. (Matkib.) Kui ma pooleaastane olin, nägin ma surnud kaamelit...

(Valjenev kõmin akna taga. Hele kuma.)

MUUSA (vannitoa ukse vahelt): Kallim, tule pese mu selga!

ELUPÕLETAJA: Keri!...

KANNATAJA (tõuseb ja läheb Elupõletaja voodi juurde): Olete väga näljas või?

ELUPÕLETAJA: Mis see sinu mure on?

KANNATAJA (vaikselt): Ma pakuksin teile ühe singikonservi, kui... kui te veel vastu peaksite... Noh, Muusaga...

ELUPÕLETAJA (imestunult): Jah?

KANNATAJA: Ma väga tahaksin, et te ind ei raugeks...

ELUPÕLETAJA: Oled lolliks läind või?

KANNATAJA: Teate, eile öösi, kui te... Mul olid priimad kannatused. Tipp-topp südamevalu. Ma nutsin kella kolmveerand viieni ja kirjutasin kolm salmi. Ma olen elukutselt kannataja, ja ma pean ennast vormis hoidma... See on, muide, väga hea sink.

ELUPÕLETAJA (naerab): Ah vat milles on asi... Too sink siia!

KANNATAJA: Otsekohe... Ja te peate veel vastu?

ELUPÕLETAJA: Eks me vaata... (Kannataja toob pärast väikest kõhklemist singikonservi.) Lõika lahti ka.

KANNATAJA: Hästi. (Avab konservikarbi. Elupõletaja pistab suhu paraja singilahmaka.)

ELUPÕLETAJA: Pole viga.

(Kannataja võtab Elupõletaja voodi alt kahepuudase pommi ja võimleb sellega mänglevalt.)

MUUSA HÄÄL: Küll on see välk ikka suureks paisunud. Ma siit aknast näen. Vaene Bernhard jõuab teda veel vaevalt-vaevalt veeretada.

Kaalub nagu kändu. Ja kui tulipunane . . . Mis sellest kõigest küll tuleb? (Muusa tuleb tuppa tagasi. Ta jääb imetlevalt vaatama Kannataja jõuharjutusi. Elupõletaja püüab Muusa pilgu.)

ELUPÕLETAJA (häiritult): Jäta pomm rahule! (Kannataja kuuletab.)

KLASSIK (läheb vannituppa): Päratu välk . . .

ELUPÕLETAJA: Leidsid kah asja, mille pärast pabistada. Tüütus! Kulutavad terve elu halisemise peale. Ja kui see välgununu meid tõesti vastu taevast põrutaks, siis tühja sestki. Paar prussakat jälle vähem, ja asi ants. Nagunii tuleb kord kõrvad pea alla panna. (Sügab end mõnuga.) Jah, haliseda pole küll mõtet. Parem juba elu korralikult kasutada. Elu on inimesele antud ainult kord ja seda tuleb kasutada nii, et . . . (Kaader voodialusest pudelitega. Muusa naaseb.) Pesid hambad puhtaks? Tead, mine pese õige veel kord! Küll ei tee küllale liiga. (Sööb sinki.)

MUUSA: Sa oled julm. (Läheb õnnetult Klassiku voodi juurde. Istub sinna.)

(Elupõletaja keerab transistori mängima.)

TRANSISTOR: Alustame hommikuvõimlemisega. Sirutage käed ette! (Elupõletaja otsib džassi välja.)

MUUSA (Klassikule): Ta ei hooli minust enam üldsegi. Mis minust küll saab?

KLASSIK: Pole viga. Sul veel terve elu ees, tütreke.

MUUSA: Tütreke . . . Tütreke . . . Ah, kui mul endal varsti tütrekest pole . . . Kes mind küll käskis siia üles ronida! Riskisin eluga. Teid toodi helikopteriga, mina ronisin ise. Mitu korda pidin jääliustikelt alla veerema, aga mõtlesin, et parem juba surra kui jääda halli argipäeva. Ja mis mul viga oli masinakirjutaja olla? Televisiooni masinakirjutaja. (Pühib silmi.)

KLASSIK: Noh, varsti tehakse meist saade, saad kuulsaks.

MUUSA: Jah . . . Aga ta ju ei taha mind enam. Kui ta mind enam enda kõrvale istuda ei luba ja saate ajal ei kõdista, mis mul siis üle jääb. Ma ju ei oska midagi muud kui naine olla. (Pühib jälle silmi.) See seal (osutab Eneseotsijale) vahib naba ja soiub oma kajakatest. Kannataja on muidu poiss nagu kompu, aga tema tahab jälle kannatada. Sina sobid mulle vanaisaks. Kõnemees mind tunni ei võta. Bernhard, see näeb oma Matildet unes, ja peale selle on tal hirmus kõrbend kummi hais küljes . . . Ei, kõik mu lootused on (osutab Elupõletajale) temale rajatud. Ainult tema võib mind kuulsaks teha.

KLASSIK: Noh, ei tea . . . Hakka Punamütsikeseks. Ma kirjutan sulle mõned lasteluuletused. Korja lilli. Võta saadetest osa kui väike hea tüdruk.

MUUSA: Hilja! See parasiit võttis ju mu ülastel. Sellest saadi teada ja meie pildid avaldati «Pildis ja Sõnas». Ma olin siis nii uhke . . .

(Valjenev kõuekömin. Kuma aknas. Kõik kuulatavad.)

KLASSIK (võtab voodi alt liblikakogu, vaatab seda murelikult): Hir-mus lugu. See atmosfääriekter rikub kõik mu liblikad ära. Terve elu-töö. Papilio'd tuhmuvad, see haruldane sulgtiiblane *Oxyptilus didactylus* on päris kõveraks tõmbunud. Öösi olid pääsusabade tundlate ümber Elmo tuled . . . Oh, tuleb mul ikka vist Bernhardile appi minna.

KÕNEMEES (avab kapiukse): Ma vist norskasin enda üles või oli see välk? Ükspuha . . . (Ronib välja.) Mu daam! Mu härrad! Ma tunnen,

et mul pole kauem õigust vaikida. Ma algan. *Silentium!* (Klassikule, *sosinal.*) Pardon, kas ma rääkisin eile välgu poolt või vastu?

KLASSIK: Poolt vist... Vaimu toniseerijaks nimetasite teda, hesperiidide kuldõunakeseks...

KÖNEMEES: Tänan. Täna süüdistan siis. (Valmistub kõnet pidama.) Mu daam! Mu härrad! Me elame pingerikkal ajastul. Küllaltki usutavatel andmetel luusib meie maja ümber jõletu keravälk. Hannibal on värvate taga, kallid kaasvõitlejad! Ja me peame jõudma otsusele, kuidas otsusele jõuda, kas midagi otsustada või mitte.

(Teda ei kuulata. Igaiüks leiab endale meelepärase tegevuse: Klassik avab liblikakogu, hakkab lubiga putukaid uurima; Kannataja puhastab revolvrilt; Eneseotsija mõtleb pingeliselt — arvatavasti jalgrattapumbast; Muusa võtab sukasilmi üles; Elupõletaja hakkab aga pudeli-põhju kokku valama. Aeg-ajalt kordab Kannataja: «Ma olen pilgeni täis valu.»)

SAATEJUHT (telestuudiost): Kuna Kõnemehe loeng arvatavasti ka teile, lugupeetud televisioonisõbrad, erilist huvi ei paku, oleks mõtet tema monoloogide ajal süüa, kududa või täita aeg mõne muu pakilise ülesande sooritamiseга. Võite televiisorid vaiksemaks keerata.

KÖNEMEES: Mulle tundub, et me peame keravälgu küsimust vaatlema kahest aspektist: eetilis-teoreetilisest ja praktilis-utilitaarsest. Neist esimene, julgen ma märkida, on tunduvalt lihtsam. Algame sellest.

Kas oleme need meie, kelle süü läbi keravälk on tekkinud? Ei, meie ei ole need. Meie pole süüdi atmosfääri erinevates pingeni voodes, mis tekitavad välgu. Mu daam, mu härrad, meie käed on selles küsimuses puhtad. *Eo ipso* meil on täielik õigus keravälgu suhtes otsustavat protesti avaldada. Me mõistame välgu hukka! Olete nõus? (*Keegi ei reageerigi.*) Teie käitumisest loen ma nõusolekut. Mu daam, mu härrad! Niisiis suhtume me antud keravälgusse just nii, nagu suhtus Voltaire maavärisemisse Lissabonis. Nagu te kõik teate, mõistis ta maavärisemise kaunis, mõjukalt sõnastatud traktaadis otsustavalt hukka. Ka mina olen valmis sellist traktaati kirjutama. Veel enam — ma tunnen, et see on mu kohus. Teen ettepaneku hakata tänasest päevast peale keravälku omavahelistes vestlustes nimetama «alatuks tulerattaks», «ilgeks haisu-kuuliks», «kõlvatuks välgununnuks»... (*Vali pragin. Kumad.*) Las müriseb, meie oma otsusest ei tagane!

Nüüd tuleks siirduda teise küsimuse vaagimisele. Mida kõlvatu välgununnuga ette võtta? Mida teha? Probleem on keeruline, veel enam: midagi ei muutuks, kui meie majake abstraheerida maailmaks. Küsimus on globaalne, teatan ma uhkusega! Meis kõigis pesitsev bioloogiline enesesäilitamiseinstinkt sunnib meid haarama labidaid, kalosse, kõikvõimalikke kummiesemeid ning ühisel meel minema vätku tõrjuma. Ma ei kahtle, et me suudaksime ta vaevata kuristikku veeretada. Koos välguga aga veeretaksime me kuristikku ka ülimalt tähtsa filosoofilise küsimuse, küsimuse: «Kas oleme meie, kõrvalseisjad, sunnitud sekkuma jõledustesse, milles meie süüdi ei ole?» Me veeretame kuristikku ka v a s t u t u s e, vastutuse selle küsimuse filosoofiliselt õige lahendamise eest. Mulle tundub, et me ei tohi endalt veeretada vastutust. Kui me oleme ühe välgu hävitanud, siis peame seda tegema ka järgmise välgu puhul, ja ka sellele järgneva puhul. Kas on aga välkudel õigust teha inimestest välguveeretajaid? Sellisel juhul, näib mulle, on välk oma eesmärgi just saavutanudki.

(*Siseneb kurnatud Bernhard. Ta labidavars on murdunud.*)

ELUPÕLETAJA: Jäta oma mulin korraks järele! (*Võtab saapa, ähvardab Kõnemeest sellega visata.*)

KÕNEMEES: Nii ei räägita! Mul on õigus end treenida otseülekan-
deks!

ELUPÕLETAJA: Eks sa lase siis sosinal edasi, aga hästi tasa.
(*Kõnemees räägib tummalt suud liigutades edasi, žestikuleerib ägedalt, me ei kuule aga midagi.*)

BERNHARD (*istub tünnile*): Minule aitab... Ei jõua enam...

KANNATAJA: Olge lahked! Temale aitab. Vat kui lihtne! Välk on muidugi jama, kuid vastik on näha inimesi, kes kord valitud teest nii kergesti loobuvad.

ELUPÕLETAJA (*üsna sõbralikult*): Ära anna alla, vana! Sa... sa oled nende lobisejate hulgas ainuke teoinimene, ja see, noh, see nõndanimetatud kangelaslikkus hakkab sulle pagana hästi...

BERNHARD: Võhm on väljas.

ENESEOTSIJA: Kuidas sa seda nii kindlasti tead? Ma ei usu, et keegi end nii põhjalikult tunneks, et sedavõrd kategoorilisi otsuseid lange-
tada.

KANNATAJA: Tuulelipp!

KÕNEMEES: Ma palun sõna.

KLASSIK: On sul tõesti midagi öelda?!

KÕNEMEES: On.

KLASSIK: Tee siis lühidalt.

KÕNEMEES: Ma tahan härra Bernhardit süüdistada tänamatuses!

BERNHARD: Mind? Tänamatuses?

KÕNEMEES: Just nimelt teid ja just nimelt tänamatuses. (*Teiste poole.*) Kas oleme meie teised sekkunud härra Bernhardi harrastusse — välguveeretamisse? Ei, me ei ole sekkunud. Miks? Sellepärast, et kui ka meie oleksime kampa löönud, siis lebacks välk praegu kuristikus ning härra Bernhard ei saaks enam tegelda oma lemmiktegevusega, ta ei saaks täita osa, mille ta ise valis vabatahtlikult, südame sunnil ning — mis on talle ilmselt väga hingelähedane. Piisab vaid temale endale ja tema riietele pilguheitmisest, ja me näeme, kui tõsiselt ta on oma har-
rastusse suhtunud. Ta on tahtnud etendada kangelast — kangelast vähemalt tema ettekujutuse piirides — ja ta on seda võinud vabalt ning segamatult teha. Ta süda peaks olema rahul. Nii. Mis on meie osa? Meie oleme valinud kõrvalseisja osa, raske, suurt vaimujõudu nõudva rolli — pideva võitluse hirmuga, mis bioloogilistel põhjustel igas elusolendis välgu ähvardusel tekib. Sellest hirmust ülesaamise oleme meie valinud oma eneseteostuseks. Me nõuame, et Bernhard meile sel-
leks tingimused peab looma! Nii nagu meie temale tingimused lõime. Nõuame seda seni, kuni on olemas inimliku tänulikkuse mõiste.

(*Kõnemees kummardab tagasihoidlikult.*)

KANNATAJA: Pole vigagi. Õige. See inimene tahab meilt tõesti võtta loominguks vajalikud tingimused. Ja peale selle: kui me talle järgneksime, siis muutuksime me tema epigoonideks.

ELUPÕLETAJA: Ja mitte ainult tema. Terve maailm on ju täis hali-
sejaid, kes räägivad, et inimesed peaksid koonduma ja ohud hävitama. Kõik kohad on neid täis. Me lihtsalt ei saa nendega seda iavest tüütut lori kaasa laulda. (*Sõbralikult.*) Ole meheks, Benn, punni veel. Pea vastu. Võib-olla me mõtleme homseks tõesti midagi välja.

ENESEOTSIJA: Oh jumal küll! Mitte ei lasta süveneda. Ärge vähe-
malt läbisegi karjuge! Valige mõni komisjon või...

KLASSIK: Komisjonidest pole suurt kasu loota. Komisjon tugineks ju välgu olemasolule. Kui poleks vätku, ei oleks komisjonil mingit tähtsust. Vätk oleks tulevasele komisjonile eksisteerimiseks vajalik, ja vaevalt komisjon midagi ette võtaks, et iseenda baasi õonestada. Nii on maailmas enamiku komisjonidega.

MUUSA: Pea vastu, Bernhard!
(Klassik võtab vaikselt Bernhardi labida, asendab poolekläinud varre harjavarrega.)

BERNHARD: Ma ju läheksin, aga, ausõna, ei jaksa enam. Vätk on juba nii suur ja raske. (Vaikselt.) Ja ilus! (Kohmitseb oma maalimistarvete hulgas.)

(Vali kõuemürin.)

BERNHARD (aralt, enesega võideldes): Teate... mina... ma tahaksin keravälku maalida. (Pikk vaikus.) Ma hakkan aegamööda arenema... Ausõna, ma kuulsin läbi akna härra Kõnemehe tarka juttu ja mulle tundub, et ma hakkan tõesti juba midagi mõistma... Enne, kui me lõhki lendame, tahaksin ma seda vätku kohe kangesti maalida. Millised värvid!...

(Klassik tõuseb ja läheb labidaga ukse suunas. Ta on kindel, et teda takistatakse.)

BERNHARD: Ei, ei! Ainult tema mitte! Minu Willibald... (Jookseb ja haarab Klassikul labida käest, heidab nukra pilgu maalimiskastile, mille ta aknalauale pani, ja lahkub taas. Kõik hingavad kergendatult. Ruumi tekib jälle mõnus rahu. Kõik jätkavad oma endist tegevust. Klassik võtab öökapist vihmakeebi ja mässib selle liblikakogu ümber. Muusa abistab teda.)

KLASSIK: Natuke ehk aitab. Ikkagi isolaator.

KANNATAJA (Elupõletajale, sosinal): Meie kokkulepe, härra Mat-teus...

ELUPÕLETAJA (neelab singitüki alla, noogutab siis Muusale): Kuule... tule pealegi tagasi. Na jahe on siin üksinda. Tule, onu annab sinki!

MUUSA (tuleb ja poeb Elupõletaja juurde tagasi): Sa ei ole enam kuri, eks ju? Oh, ma tean, sa pole tõeliselt üldsegi kuri...

ELUPÕLETAJA: Nonoh, säh! (Tõmbavad teki kõrini ja mugivad sinki ning barankasid. Kannataja võtab öökapist väikese magnetofoni ja asetab selle enda kõrvale voodile. Kontrollib magnetofoni korrasolekut.)

MAGNETOFON: Oh, ma olen pilgeni täis valu!

(Sirmi tagant kostab Muusa itsitamist. Siis jälle vaikus.)

KANNATAJA (võtab pea käte vahele, käivitab magnetofoni, improviseerib): See vaikus. See vaikus seal sirmi taga... Temakese kuldloki-line pea puhkamas Tema mehisel rinnal. Mis võib olla mulle valusam kui kuulata seda helisevat vaikust. Nad ei vaja sõnu. (Peatub, keerab magnetofoni tagasi ja kontrollib salvestamise kvaliteeti. Magnetofon kordab viimaseid lauseid.) See vaikus, milles on õnn, harmoonia, rahu ja täius. Ei kirglikke armusosinaid, ei heldimusvärisevaid truudusevandeid või võrrelda selle vaikusega. Ja mina pean kõike seda taluma! Oo! tahaksin langeda põrmu. Meie akna taga varitseb hukk, võib-olla pole meid homme enam elavate kirjas, hirmus on minna olematusse üksikuna. (Satub üha enam hoogu.) Ma olen pilgeni, pilgeni, pilgeni...

MUUSA (astub sirmi tagant kikivarvul välja): Kui saad, siis tee, palun, tasemini! Ta jäi uuesti magama. (Muusal on käes paberileht, mida ta akna alla lugema läheb.)

KLASSIK: Mis paber see sul on?

MUUSA: Tema ka vist luuletab. (*Asub lugema, poolvaljult.*) «Porto boonia Televisiooni juhtkonnale. Meenutan teile veelkordselt oma eelmises kirjas esitatud nõudmisi teie masinakirjutaja... äraviimise kohta meie platsdarmilt. Ta on olemuselt vulgaarne, sügavalt ebaintelligentne, välimused eemaletõukav ja ülimalt ebanaiselik tütarlaps. Tema mäelviibimine segab meie kõigi loomingulist tööd ning saadeteks ettevalmistamist. Meenutan teile ka seda, et tahaksin koos eespool mainitud tütarlapsena Liakuralt lahkuda, kuna olen jõudnud pensioniikka ning kannatan kroonilise maokatarri all...»

(*Muusa pillab kirja, tormab Elupõletaja voodi juurde, lükkab sirmi ümber ning äratab Elupõletaja kõrvakiiluga.*)

MUUSA: Sa... sa... sa...

ELUPÕLETAJA: Mis lahti on?

MUUSA (*läbi vihapisarate*): See kiri seal... Vastik lurjus, kretiin, ma... ma sulle...

ELUPÕLETAJA: Seesamune, et... Ma naljapärasest. Ausõna.

KANNATAJA (*ehmunult*): Mis lahti on? Miks sa teda lööd?

(*Klassik ja Kõnemees võtavad kirja maast ja loevad.*)

MUUSA (*kriisates*): Või vulgaarne! Või välimused eemaletõukav! (*Elupõletaja kargab voodist välja, jääb nõutult seisma. Ta on ülimalt groteskne — ühes jalas kets, teine paljas. Pidžaamahõlmade vahelt välguvad liiga pikad, peaaegu põlvini ulatuvad spordipüksid.*) Või mina olen eemaletõukav. Vaadake, mihuke ta on! Mihuke ta ise on! Hale lupard! Ja niisugune pidi mind ülastel... Ma kannatasin kõik välja, kuigi...

ELUPÕLETAJA: Kallis, ma kohe seletan sulle... See kõik oli selleks, et...

MUUSA: Või «kallis!» Tahtsid mu elu hukutada. Nüüd viiakse mind siit ära, alla tagasi. Kõik on läbi... Või mina olen ebanaiselik... Sa ise oled hale lakard ja üldse mitte mees!

ELUPÕLETAJA: Oota ometi. (*Tahab Muusa kätt haarata, Muusa rebib end lahti.*)

KANNATAJA: No kui ta sind ülastel... Ju ta siis ikka...

MUUSA: Ma ei tea... Ah ma ei tea enam mitte midagi! Võib-olla hoopis mina teda... (*Nutab.*)

KANNATAJA (*Muusale, hirmunult*): Sa ei armasta enam teda?

MUUSA: Seda seal? Ei iial! Ma pole teda kunagi, mitte raasugi armastanud!

(*Elupõletaja saaks nagu hoobi näkku, heidab kummuli voodisse.*)

KANNATAJA: Nii et kõik on läbi?

MUUSA: Kõik, kõik on läbi!

KANNATAJA (*ehsalt*): Ma olen pilgeni täis valu...

KÕNEMEES: Siis on ju kõik korras.

KANNATAJA (*raevukalt*): Kurat! Ma ei luba ennast mõnitada! Vait! (*Muusale.*) Mitte sinul pole kõik läbi, vaid minul, sa vampiir! Pole mingeid tingimusi kannatamiseks. Mind tahetakse hävitada. (*Süllitab.*) Ma ei jäta seda niiviisi. Marss, Matteuse juurde tagasi! (*Haarab Muusa sülle, et teda Elupõletaja voodisse tassida. Muusa siputab vastu, siis jääb vaikseks.*)

MUUSA (*imetlevalt*): Kui tugev sa oled!

KANNATAJA: Suu kinni! Ma olen nõrk, petetud pessimist. (*Tõeliselt mõjub ta üsnagi imposantselt.*)

MUUSA: Kallis!

ELUPÕLETAJA: Ta ütles temale «kallis»... Ma ju armastan sind, kuidas sa seda ei mõista! (*Ta on tavalisest rollist välja viidud ning mõjub oma siiruses peaaegu liigutavalt.*) Ma tahtsin sind päästa...

MUUSA (*Kannatajale*): Ma olen sind alati imetlenud. Ennist tõstsid sa seda pommi...

KANNATAJA: Vait!

MUUSA: Maja taga on peale ülaste ka sinililli. Vii mind sinililledele...

KANNATAJA: Ma olen nõrk, õnnetu inimene.

MUUSA: Kui sa mind hülgad, olen ma pilgeni täis valu... (*Kannataja viskab Muusa voodile, haarab peast ja tormab uksest välja.*)

ELUPÕLETAJA: Ma palun, kuula mind ära!

(*Muusa tormab Kannatajale järele.*)

KLASSIK (*läheb Elupõletaja voodi juurde*): Rahunege ometi... Palun teid! Mis kiri see oli?

ELUPÕLETAJA (*pärast vaikust, tuhmilt*): Ma tahtsin teda siit ära viia.

KLASSIK: Kas te tõepoolest armastasite teda? Uskumatu lugu.

ELUPÕLETAJA: Mul on maal majake ja aed. Ma tahtsin teda sinna viia.

KLASSIK: Teie, elupõletaja ja skandalist? Te olete mitu korda õelnud, et teie ainus soov on vaba poissmehe-elu ja viinasurm... Miks te siis teesklesite?

ELUPÕLETAJA: Kes siin ei teeskleks? Kes siin on aus? Teie või? Te (*püüab naerda*) tahaksite välja veeretama minna, aga ei julge. Oma elutöö pärast. (*Surub näo patja.*)

KLASSIK (*piinatult*): Tõsi. Aga võtke suhkruvett. (*Kallab klaasi vett, lisab suhkrut. Elupõletaja joob kuulekalt.*)

ELUPÕLETAJA: Ma... ma pean neile järele minema. Seda Kannatajat ei või uskuda.

KLASSIK: Noormehel on raudsed närvid. Ei tema lase end osast välja meelitada.

ELUPÕLETAJA: Arvate? Ah, nüüd on ükskõik. Kõik on ükskõik.

KLASSIK: Matteus, kuulus kõrtsikakleja, Portoboonia suurim joodik ja elupõletaja, nutab!

ELUPÕLETAJA: Mis elupõletaja ma olen?

KLASSIK: Rääkige ometi!

ELUPÕLETAJA (*läbi pisarate*): Mis siin rääkida. Alustasin kelnerina. Õudne amet! Kõrtsiõhk, purjus inimesed, see kõik hakkas mulle vastu. Kord läksin meeletuks, viskasin pudelitega vitriinid ja aknad puruks. Ah!

KLASSIK: Te olete ju täiesti kahvatu. Teie pulss on nõrk.

ELUPÕLETAJA: Muidugi on mu pulss nõrk. Elupõletamine on raske amet. Elupõletamine on eluohtlik amet... Noh, viskasin vitriinid puruks. Järgmisel päeval tehti mulle ettepanek hakata palgaliseks skandaalitsejaks. Ma olin vaene, muud tööd ei osanud... Ja muidugi, ma olin oma ametis osav: loopisin ainult pragunenud pudeleid, mis spetsiaalselt olid täidetud värvilise vedelikuga. Ei eksinud kunagi. Küllastajate arv tõusis, inimesed armastavad ju vaatamänge. Esmaspäeviti skandaal «Punasüdames», teisipäeviti «Kuldsüdames», kolmapäeviti «Hõbesüdames»... Oh, ma olen õnnetu inimene! Ma hakkasin seda tüdrukut armastama. Ma olen õnnetu, õnnetu, õnnetu...

KANNATAJA (*siseneb*): Teie, ja õnnetu? Kui siin keegi õnnetu tohib olla, siis ainult mina. See on minu ampluaa.

KLASSIK: Kuhu tüdruk jäi?

KANNATAJA: Sidusin ta puu külge kinni.

KLASSIK: Puu külge kinni . . .

KANNATAJA: Mis mul muud üle jäi? Teate, kui raske see oli. Ta küünistas ja hammustas. (*Nukralt.*) Oh! Ja tõeliselt on ta jube vahva tüdruk. Ta meeldib mulle, ausõna. (*Elupõletajale.*) Kuulge, jätke vesistamine. Meil kõigil on raske, ma saan aru, kuid . . . Kurat võtku, jätke järele! Ma kaeban teid autorikaitsesse. Mul on kümneaastane kannatamise praktika, kümme aastat olen ma olnud elukutseline kannataja. (*Üha vihasemalt.*) Ma olen ämbrite kaupa pidanud nutma — vanemate daamide akende all, kelle mehed mulle selle eest maksid. Kas te arvate, et see on tervele noorele mehele kerge? Te ei kujuta ette, kuidas mu sisemus vihast on keenud. Ma oleksin tahtnud vitriinidesse pudeleid pilduda, karjuda, skandaale teha . . . Jäta järele! Ma löön su hunnikusse, kas tead!

ELUPÕLETAJA (*rabatult*): «Ma löön su hunnikusse, kas tead . . .» — see on ju minu repertuaar. Just teie olete plagiaator.

(*Sisse tormab katkutud välimusega Muusa.*)

MUUSA (*Kannatajale*): Viruta talle!

KLASSIK (*vapustatult*): Mu jumal, millises maailmas me küll elame!

MUUSA: Mis sa veel ootad?

KLASSIK (*hüppab Kannataja ja Elupõletaja vahele, et neid lahutada; ta vaarub erutusest*): Mu jumal küll!

KANNATAJA: Hoidke närve! Teie eas ikkagi . . .

(*Klassik istub voodiservale.*)

ELUPÕLETAJA: Võtke suhkruvett! Teie pulss . . .

(*Klassik rüüüb talle ulatatud klaasist vett.*)

KÕNEMEES (*rahulikult*): Su tulle veeretaksin, juustukera haisev . . . (*Kõuemürin on jälle valjenenud. Hele kuma akna taga. Ruumis asuv televiisor (monitor) lööb helendama.*)

SAATEJUHT (*ekraanil*): Platsdarm 13. Grupeering «Kunst, teadus, armastus», kuulete te mind?

(*Klassik tõuseb, läheb tuikudes laual asuva mikrofoni juurde.*)

KLASSIK: Siin grupeering «Kunst, teadus, armastus». Me kuuleme teid.

SAATEJUHT: Seoses atmosfääriolude halvenemisega ja äikesehuga peame kohe algama teie ülekande salvestamisega videolindile. (*Vaatab kella.*) Noh, ütleme veerand tunni pärast. Ma loodan, et te olete valmis.

KLASSIK (*nagu unes*): Me oleme valmis.

ENESEOTSIAJA: Mina ei ole veel valmis. Ma olen nagu pisut erutatud.

KLASSIK (*automaatselt*): Mõned meist ei ole veel päris valmis. Mõned meist on nagu pisut erutatud . . .

SAATEJUHT: Kahjuks ei ole enam võimalik viivitada. Ma loodan, et te võtate end kokku.

(*Kõnemees astub Klassiku kõrvale.*)

KÕNEMEES: Pole viga. Saame hakkama. Kuigi . . . kuigi meil pole aimugi, mida te meilt õieti ootate.

SAATEJUHT: Väga hea. Teie ülesanne on lihtsamast lihtsam. Kõnelete kuulajaile oma muljetest. Me komandeerisime teid Parnassosele, suurvaimude elukohta. Kindlasti on see kuulsate traditsioonidega koht.

sealsed tingimused, muretu elu ja rahaline kindlustatus on tekitanud teis huvitavaid mõtteid. Neid mõtteid me tahaksimegi kuulda saada. Käituge vabalt ja rääkige lihtsalt — muud ei oskagi me teile soovitada. Umbes kümne minuti pärast oleme eetris. (*Pilt televiisoris kaob.*)

MUUSA: Issand, mis meist küll saab! Praeguses olukorras...

KÖNEMEE: Ma arvan... Teate, ma annan teile nõu. Härrased Elu-põletaja ja Kannataja lihtsalt vahetagu osad. (*Silmitseb neid hetke.*) Muide, ma olen oma nõuandega vist hiljaks jäänud — osad ongi juba vahetatud.

KANNATAJA: Mina olen nõus. (*Vaimustunult.*) Ausõna, mina olen küll nõus! Tont võtku, üks kordki ma saan mängida osa, mis mulle tõesti meeldib.

MUUSA: Vahva. Mina olen ka nõus. Sinuga, kallis. (*Nõjatub raugelt Kannataja rinnale.*)

ELUPÕLETAJA (*tasa*): Mina ei tee kaasa. Ma ei ole nõus enam midagi kaasa tegema. Minu jaoks pole enam millelgi mõtet.

MUUSA: Kuulge, tal tuleb ju päris hästi välja.

KANNATAJA: Pole viga jah.

ELUPÕLETAJA (*otsustavalt*): Mina ei tee kaasa!

KANNATAJA: Mitte nii otsustavalt! Rääkige väriseva häälega. Pisarad... ei, pisarad näivad teil küll üsna ehtsad.

(*Uksele koputatakse, siseneb Valveelektrik. Ta on kombinesoonis, rin-nataskust paistavad mõõteriistad, käes kannab ta pikki kummikindaid. Jäeb aralt ukse juurde seisma.*)

KANNATAJA: Ja kes teie siis olete?

VALVEELEKTRIK: Palun vabandust.

MUUSA: Kuidas teie siia saite? Kas helikopter tuli?

VALVEELEKTRIK: Palun vabandust. Ma olen kogu aeg siin olnud. Ma olen valveelektrik.

KLASSIK: Kus siin?

VALVEELEKTRIK: Koopas. Jõujaamas.

KANNATAJA: Mis, jõujaam siin, Parnassosel? Ärge valetage. (*Võtab poksipoosi.*) Rääkige silmapilk tõtt! Või muidu ma löön su hunnikusse, kas tead!

VALVEELEKTRIK: Palun vabandust. Minu ülesandeks on see välgu-asi.

ENESEOTSIJA, KLASSIK, MUUSA: Mis välguasi?

VALVEELEKTRIK: Ah, eks härrad tea isegi... Ma paluksin, kas saab siit stuudioga ühendust võtta? Välgu peaks pooleks tunniks välja lülitama. Ta on üle kuumenenud. Poolid võivad sisse põleda. Välgule oleks tarvis jooksvat remonti.

HÄÄLED: Mis? Kas see välk...

KÖNEMEE (*astub ette, sunnib teised käevüpega vaikima*): Mhmm... Ma arvasin kohe, see tähendab... (*Kogub end.*) Loomulikult teame me, et see pole tõeline välk, kuid... mis õigusega te ta just nüüd välja tahate lülitada?

VALVEELEKTRIK: Võib sisse põleda... Ta võib täitsa nassu minna. Neid välke on jube raske parandada, ja garantii-aeg on kah juba läbi... Oleks vaja studiosse teatada.

KÖNEMEE (*vihase*): Mitte mingil juhul ei tohi välku praegu välja lülitada. Sabotaaž! Just nüüd, enne saadet. Ja... mis õigusega meile üldse selliseid praakvälke saadetakse? Tõesti — see ületab juba igasugused piirid.

VALVEELEKTRIK: Ega ta polegi praak. Teda ei tohi ainult nii kaua järjest kütta. Oleks pidanud teist tüüpi välgu valima, ainult . . . ainult et kes seda teadis, et härrad nii kaua vastu tahavad panna. Teistelt platsdarmidelt on välgud ammu ära viidud. Teised härrad veeretasiid nad juba ammu kuristikku.

KÖNEMEES: Missugused teised härrad?

VALVEELEKTRIK: Kõik teised. Kõigilt lähematelt mäetippudelt.

KÖNEMEES (*tärkava uhkusega*): Nii et meie oleme viimased?

VALVEELEKTRIK: Noh, üks härrad tea seda isegi. Ammu juba viimased. Kas ma nüüd võiksin . . . Kas teil siin telefoni . . .

KÖNEMEES (*edasi-tagasi sammudes*): Praegu ei tohi mingil juhul vätku välja lülitada. Meil läheb viie minuti pärast saade. (*Endamisi.*) Nii et meie . . . meie oleme viimased. (*Valveelektrikule.*) Kui kaua vätk veel vooluringis olla võib?

VALVEELEKTRIK: Ega ta olegi vooluringis. See on kondensaatori põhimõttel.

KÖNEMEES: Selge, selge, et kondensaatori põhimõttel. Aga vastake küsimusele!

VALVEELEKTRIK: See . . . Noh, oma veerand tundi ehk võiks veel.

KLASSIK (*aralt*): Ja mis siis? Plahvatab? Sel juhul tuleb küll tingimata . . .

VALVEELEKTRIK: Mis ta nüüd plahvatab. Aga ta on siis nii kuum, et . . . oot-oot . . . kui härrased pauku ei karda, jah . . . sel juhul võiks ehk . . .

KÖNEMEES: Ei karda, ei karda me mingit pauku.

VALVEELEKTRIK: Sel juhul võiks ta pärast saadet teie piksekaitsmesse maandada. See on, jah, ainus võimalus.

KLASSIK (*vaiksel*): Ah meil on isegi piksekaitsmed?

KÖNEMEES: On see ohtlik?

VALVEELEKTRIK: Mis ohtlik see ikka on. Kõik kontrollitud . . . Enne kui maja vastu võeti, kontrollisime kaitsmeid viiel korral. Ma olen sedasama vätku viis korda teie piksekaitsmesse maandanud. Eeskirjade järgi. Ainult et kärekas tuleb äge. Kui see daam . . .

KÖNEMEES: Pole viga. Ta paneb tropid kõrva.

VALVEELEKTRIK: Sel juhul võiks küll, ainult et te peate asjast ikka stuudiosse ka teatama.

KÖNEMEES: Saab tehtud, saab tehtud. (*Vaatab kella.*) Minge nüüd! Me oleme varsti eetris. Kui me lõpetame, siis anname teile märku.

VALVEELEKTRIK: Ikka kindlasti või?

KÖNEMEES: Mis te siin enam pärite. Minge oma tööle!

VALVEELEKTRIK: Seesamune, et . . . Nojah. (*Väljub pooljoostes.*)

KLASSIK: Mina ja elupõletaja Matteus keeldume. Me ei võta sellest jandist osa.

MUUSA: See pole teist küll põrmugi seltsimehelik. Nii otsustaval hetkel . . . (*Võtab lauvalt peegli.*) Taevast ja maa! Misuke ma välja näen! (*Hakkab end kähku kammima. Läheb sirmi taha riideid vahetama.*)

KANNATAJA (*vaatab peeglisse*): Ja mina ka. (*Läheb Elupõletaja voodi juurde ning hakkab endale Matteuse riideid selga ajama. Ta on Elupõletajast kasvult suurem, mistõttu see just kerge pole.*)

KÖNEMEES: Teate mis . . . Me oleme viimased siin mäel. Kõige kartumatumad. On tulnud hetk, suur hetk, selline, mis saabub ainult kord elus. Me võime saada kuulsaks. Me saamegi . . . Mu härrad ja mu daam!

Me räägime inimkonnale välgust, surmaohust, inimese kohast sessinat-
ses absurdses maailmas. Võimas!

KANNATAJA: Ma ei oska.

(Monitor hakkab vilkuma.)

KÕNEMEES: Mis siin osata! Teie olete elupõletaja. Teile on kõik
ükspuha. Vilistage välgu peale. Sööge midagi. Tehke kõik nii, nagu
härra Matteus seda tegi.

KANNATAJA: Saate ajal süüa? Mida?

KÕNEMEES: Ükskõik. Näiteks sinki.

KANNATAJA: Sinki võin ma süüa. *(Naerab.)* Miks ka mitte.

MUUSA: Kas mina võin ka süüa?

KÕNEMEES: Ei. Teie tehke seda, mida oskate. See tähendab, ärge
tehke midagi. *(Sõbralikult.)* Olge see, kes te olete — tühine, lihtsa-
meelne, itsitav plika.

MUUSA: Valige sõnu.

KÕNEMEES: Palun vabandust, aga on teile nüüd kõik selge?

MUUSA: On selge.

KÕNEMEES *(Kannatajale)*: Olge valmis! Teie alustate!

(Teleekraanile ilmub seesama ruum.)

MONOLOOGID

KANNATAJA

*(tõuseb, võtab kahvli, mille otsas on suur tükk sinki, ja alustab, ise
samal ajal süües ning ringi jalutades):* Lugupeetavad! Üks pirakas
keravälk tiirutab ümber meie hurtsiku. Paistab sedasi, et varsti paneb
partsaka ära ja me lendame pulbriks, kas tead. Ma julgen alandlikult
loota *(irvitab)*, et see tuleb üks sihuke jõmmkarakas, mis teie televiiso-
rid tükkideks põrutab. Teid muidugi huvitab, mis tunne meil praegu
on? Mina isiklikult paneks siit hea meelega kaapima, aga ei tule välja —
mägi on jääs, nagunii murraks kaela. Mind, lugupeetavad, lohutab see,
et ükskord tuleb teil kõigil nagu meilgi vedru välja visata, sest kuniks
elu, kas tead... Muuseas mõtlevad teadusemehed ka kõiksuguseid
pomme välja, nii et kes teab, kuidas varsti meie maamunalgi käbarad
käivad. *(Irvitab.)* Surmaminejad tervitavad teid! Soovitan kõigile nii-
kaua, kui elu veel sees: laske toidul hea maitsta ja ärge ka märjukest
põlake. *(Läheb Muusa juurde, rapsab sellel käsivarrest kinni.)* Ei meil
pole mõtet aega raisata. Kui läheks õige sinna sirmi taha ja korraldaks
väikese pantomiimi, mis? *(Muusa itsitab.)* *Au revoir* [au revoir], lugu-
peetavad! Mina olen Nikodeemus. Mina olen külm vend. Tema on minu
pisike Muusa, kas tead! Noh, kummardame ka onudele ja tädidele.
(Kummardavad ja kaovad sirmi taha.)

KÕNEMEES

*(on frakile vahepeal pidžaama peale tõmmanud; triibulises pidžuamas
mõjub ta nagu vang):* Inimkond! Me läheme surma! Varsti tapab meid
kõiki keravälk.

*(Aken lükatakse lahti, näeme Bernhardi nägu, kes aknalaualt maali-
miskasti võtab ja Kõnemeest kuulama jääb. Ta kuulab süvenenult.)*

Kõne vältel näeme tema näos idee sündi.)

Minu eelkõneleja andis teile robustsetes värvides olukorrast ülevaate.

Tema, mees rahva hulgast, lahendas küsimuse: mida teha? Lihtsalt, talupoegliku nupukusega, milles siiski ei puudu ka teatav võlu. Samuti tabas ta intuiitiivselt meie olukorra globaalse tähenduse. Jah, teie ees on maailma mudel. Meie akna taga on välk, võib-olla on ta varsti ka teie akna taga. Võib-olla on ka teil varsti käes aeg viimseks mõtiskluseks. Mõtisklegem, mu daamid ja härrad! Ning me näeme, kui lootusetu, kui absurdne ja väljapääsuta on meie olukord. Miks? Aga sellepärast, et me tahame endale säilitada isikuvabaduse, milleks meil ju on ometi õigus. Me ei taha määrida oma käsi võitluses kurjuse vastu, sest see võitlus hävitaks meie parnasliku separee, milleks meil ju ometi on õigus nagu puhastele kätelegi. Me vaatame siit ülalt Parnassoselt maailmale mure ja südamevaluga, kuid meil on siiski jõudu end mitte reeta. Ja see jõud teeb meid õnnelikuks, õnnelikuks kõigest hoolimata. Las variseb maailm, las hukkume meie — ei ole midagi kaunimat kui süütult hukkuda. Maailm, sa kannad vastutust, et inimene ei saa elada nii, nagu tahab! Et ta ei saa surra nii, nagu tahab, vaid ainult nii, nagu määravad kurjuse jõud väljaspool teda ennast. Ma elasin nagu filosoof. Ma hukkun nagu filosoof, aga ma olen vaba ka oma vangiriietuses. Hüvasti!

ELUPÕLETAJA:

Käige pörgusse te kõik! Kõik käige pörgusse! Ma olen õnnetu elupõletaja Matteus, kogu elu olen ma elanud selleks, et teid lõbustada. Nüüd ei tee ma seda enam mitte . . . (*Hakkab nutma.*) Nüüd ma nutan, mul on õigus nutta, ja käige te kõik pörgusse, kõik, kõik, kõik. (*Hääl upub pisaraisse. Matteus surub näo patja.*)

KÕNEMEES

(*sosinal*): Braavo! Te olite hiilgav.

ENESEOTSIIJA

(*voodist*): Minul pole teile midagi öelda. Mis oskaksin ma öelda teistele, kui ma endastki veel midagi lõplikku ei tea. Kord lapsepõlves nägin ma kajakakorjust, ja sellestsaadik on kõik pilved minu jaoks täis surnud kajakaid. (*Tooni muutes.*) Need inimesed mängivad siin midagi ja see mäng on nii haiglane, et kõik minus läheb üha rohkem ja rohkem sassi. Jah, ma nägin kajakakorjust, ning mul on nii rikutud fantaasia, et ainus võimalus on: kõik see siin pole muud kui mu haige vaimu sünnitus. Kui see tõesti nii on, palun ma väga vabandust. Head õhtut! Mul pole teie jaoks rohkem aega, sest ma pean enesega tegelema. Mu nimi on Benjamin. Ma otsin ennast, kuni jõuan.

KLASSIK

(*uurib liblikaid, tal on luup käes; resigneerunult*): Mul pole midagi öelda. See kõik on halb komöödia. See on liiderlik eputamine surmaga, ja kuigi meid kaitseb piksevarras, võib kõik kurvalt lõppeda. Ma olen hakanud teid kõiki armastama, mu kallid rumalad inimesed. Mul on hirm teie pärast. Nüüd olen ma vana mees, ja mulle on jäänud vaid minu hirm ja mu liblikad. Olen klassik Erasmus. Ärge seda eriti uskuge, mida ma kirjutanud olen! Ärge tehke surmaga nalja! Olen klassik Erasmus, kes armastab teid kõiki nagu oma liblikaidki.

SAATEJUHT: Lugupeetavad televisioonisõbrad! Paluksin teid tele-

viisorid vaiksemaks keerata, ka oleks soovitav vatti kõrvadesse panna.
Varsti käib pauk.

*(Uks avaneb. Selg ees, siseneb Bernhard. Ta maalib kirgliku hoolega.
Praginad, välgusähvatused, praakkaadrid.)*

BERNHARD

Ma olen teile tänulik. Võtke mind, pikamõistuselist, enda hulka. *(Ikka veel maalides.)* Tore välk! Vaimustav välk! . . . Ma kuulasin meie Kõnemehe tarku sõnu ja järsku sai mulle kõik selgeks. Kõik, kõik selgeks! Ma hakkasin mõistma, et ma olin rumal oinas, kes võitleb paratamatuste maailmas mõttetut võitlust. Kuid ma mõtlesin veelgi kaugemale edasi. Ma tean, et inimene võib siiski olla oma saatuse peremees. Võib jah! Pääsemine absurdist on olemas. Mina, kehv maalija Bernhard, leidsin selle võimaluse. Me oleme siiski oma saatuse peremehed. Ma tegin selle teo. Tegu on tehtud!

(Uksest veereb sisse suur, kiirgav, meetrise läbimõõduga keravälk. Ta liigub jõnksuliselt, vasakule ja paremale kaldudes. Kabuhirm. Praakkaadrid.)

KÕNEMEES: Appi! Mida sa tegid? Mis teo? Kus on elektrik?

BERNHARD *(uhkelt, läbi pragine karjudes)*: Ma kiskusin majalt piksevardad. Trampisin nad puruks. Me oleme oma saatuse peremehed. Me võitsime paratamatuse! *(Praakkaadrid.)* Jää terveks, mu Matilde! Ma nägin sind iga öösi unes, nagu lubasin. Matilde ja Willibald! Te võite mulle uhked olla. . .

(Tardunud näod. Mürinad, nüpalju kui tehniline kontroll lubab. Pimendus. Välgusähvatused.)

BERNHARD *(läbi müriinate)*: Vennad! Laulgem midagi! Laulgem!
(Silmipimestav plahvatus.)

L Ö P P

Tallinn 1967—1968

Tinasurm

Inimsoo algaastate sead
 tuhnisid jäätmaade servas
 kivikangrute alt õnnetul kombel välja
 seatinalademe.
Igemeid sügades
 sead järasid nätsuvat halli kivi,
 kuhu jäid kihvadest helkivad haavad,
 kuni alginimene tuli
 ja võttis mängukivi ära.
 Sulatas tulel üles —
 ja valas taldriku endale eraldi molliks.
 Sellest sai iseseisvus.
 Sulatas veel —
 valas nõöbi, sai püksid puusale pidama.
 Sellest sai vabadus.
 Sulatas kolmandat korda —
 valas kuuli, mida lingutada teistele pähe.
 Sellest sai eneseväarikus.
 Siis ronis tervest mässuvaimust mörisedes
 valgeks lubjatud kloostrikongi
 välja mõtlema püssirohtu.
 Õnnetul kombel see õnnestus.
 Leidur läks tulenuiaga vehkides
 pikale tinateeale,
 verstapostideks auklikud kolbad.

Marss-marss,
 iseseisev, vaba ja eneseväarikas alginimene,
 tulenui peos ja kiirlaskjad tagataskus,
 putukamürgid maksas
 toidavad riakust.
Paremale — tina,
vasakule — tina,
otse — tina,
sigade tina,
seatina.

Pliihall seenetis haarab maailma mõistust,
 kustutab tinaseks pilku,
 matab vaimu kivikangrute alla.

Alginimene ronis juba uuesti kongi
mõtlemata välja veel kangemat tulerohku,
mis toidaks ta eneseväarikust.

Otsekui kauge helin
käib kusagil jutt
kunagi maad mööda liikunud tinasurmast,
mis murendas pulbriks nõöbid ja taldrikud.
Keegi läkski otsima,
keegi hõigub
seatinale,
sigade tinale
tinasurma.

Kurb pasun

Vihmahalli plangu taga,
tuulehalli tara taga
igal õhtul, igal õhtul
puhub väsimatu pasun.
Veerevad ta kuldsest kurgust
helid nagu vaigupiisad,
pudenevad männikusse
pika sooja päeva taha.
Rabisevad rabaveerde
vanad nukrutsevad laulud,
justkui kuuma vaskset noorust
taga kaebaks terav trompet.

Ükskord ammu, igiammu
käisid kriimud vutimehed
igal õhtul, igal õhtul
planguäärsel lagendikul.
Ainult vaikse plangu taha
viidi haige lapse tarvis,
kellest vutimeest ei saanud,
imeline hõbepasun.
Sellest ajast männikusse
veeres õhtutunnil ikka
helisid kui vaigupiisku
üle rohelise plangu.

Aga viimaks vutimehed
läksid reas ja rivisammu,
läksid muude maade taha,
lagendikud tühjaks jäid.
Enam pasunat ei kuule,
enam kunagi ei kuule

ühtki laulu vutimehed,
neil on kõrvad liiva täis.
Pikk on haige lapse elu,
laule sünnib, laule sureb,
ainult milleks, milleks helid,
kui on kõrvad liiva täis?

Jälle keegi täna astus
üle sillerdava ukse,
kinoorelit ta küsis
oma haige lapse jaoks.

Hällilaul

Mööda asfaldipreeriat tormavad
vikervärvides küütlevad karjad,
tuuleklaase neil turja peal pühivad
kutsekauguste heledad harjad,
seljas põlvpükstes kilkavad ratsurid,
üle lageda kooris ja voores,
ei nad preeriapiiril näe läbigi
tõrvalillede lillakast loorist.

Aga teisel pool virvega vinetust,
tõrvast mustava tallermaa ääres
käsi ringutab ahastav Hällilaul,
juuksed salkus ja nõgesed sääres.
Küll ta küsib, ja hõigub, ja ahastab:
kes jäi alla? kes sõtkuti maha?
Suurest siledast joobunud jooksused
teda kuulda ei taha, ei taha.

Pole aega ja pole neil püsigi,
tühjalt Hällilaul vannutab siirust,
läbi porsunud näärmete kihutab
vastumürgitu kiirusestiirus.
Astu kõrvale, hääletu Hällilaul,
kuhu asjatut küsimust viid sa?
Kuuled, põlvpükstes kuningas Karjapoiss
jälle preerias plaksutab piitsa.

Protestilaul

Nad astuvad, astuvad, astuvad,
kuhu astuvad, milleks astuvad?
Nende jalad latsuvad asfaldil jõuetumalt
kui ema pihk nende vastsündinud roosal tagumikul enne
esimest vääksu.
Nad on solvunud, solvunud, solvunud,
millest solvunud, millal solvunud?
Enne habemeudemeid on neile tulnud äratundmine,
et see maailm, kuhu nad sünnitati, ei vääri neid.
Ja nad panevad kaela lehmaketid, et neid kolistada
tänavaristidel,
ja nad tõmbavad jalga lilledelised püksid, et kiskuda neid
platsidel rahva ees rebadelt
põlastusest, et neid pole jäetud paavianideks.
Nad hüüavad pesematust protestiks ja paaritumist armas-
tuseks.
Nad ei õpi midagi, kuid nad pole sugugi rumalad,
neile on väga selge,
et lillekest peos hoida on hoopis kergem kui peitlit
või joonsulge,
et töö murrab konti rohkem kui üllas põlastus,
et marihuaanavingu on kergem kanda kui vastutust iseenda
eest.
Aga tädikeseid ohivad kangialustes:
oh, ilmsüütu sugupõlv, oh, meie pattude palk!
Nad astuvad, astuvad,
ikka lats! ja lats!

Rigiseb liivatera, luited laulavad

Sülitsi sinise merega
seisavad luited ja laulavad
jalaastest ja koguni tuulest,
maa poolt kerkivad pilved
ning ujuvad minema, ikka minema üle mere,
luitelaul tiibades.
Kajakad sõuavad mere poolt, ikka mere poolt,
lainelaul nokas.
Vahel veereb vihur üle harjade,
pööritab pööraseks pinnaliiva,
lubab viia minema pilveteed,
keerutab kergemad terad kaasa.
Kahinal.

Kollane tolm tuiskab merele,
lõikhein lamab lookas,
meri on kaldast kaugele tuhmi kile all

ja lennust väsinud liivaterad
vajuivad halli mudana põhja.
Rannasõidulaeva masinameister sülitab tolmu suust
ja vannub vana testamendi vihaga
liivatera, mis rigiseb laagrites
tulise õli sees.

Vaba vihur kihutab vihuti madalas vee kohal
ja küsib, kas rohkem ei tahagi lennata.
Kahinal.

Masinameister kutsub kadu luidete liivale —
pritsida õliga üle —
enam ei lenda teragi,
käigu või pööristorm üle ranna.
Võib-olla tal on õigus,
kes saaks valvata viimast kui vihurit,
võib-olla tal on õigus
pritsida õliga luited nudiks ja kuulekaks
ja minna messi teed jooma.

Ainult kas siis veel laulavad luited
oma keeles?

Luited laulavad.
Rigiseb liivatera.

Meretaevas

Kui me astume kahekesi
üle jaanikuu koiduharja,
kui me tuleme tuulekaerast
liivaleetele enne merd,
siis on sündinud äkki ime,
kaovad tinased sügavused,
hoopis tuuletu hele taevas
algab otse me jalge eest.

Ning ta kutsub meid teele, teele
üle sileda taevarinna,
lubab avada salalukud
oma ruumi ja aja ees,
siis me läheme sinna välja,
kuhu kadunud vanad sõbrad,
ja me leiame kõik nad üles,
ja me oleme jälle koos.

Selles hääletus hahkjas kumas
jälle tõusevad kauged linnad,
mis on kadunud igiammu —

tahan näidata sulle neid.
Võime kõndida mere kohal,
võime kõndida mere taha,
ainult teineteist lahti lasta
silmapilgukski me ei või.

Siis on kohinal pooleks taevas,
murrab silmapiir võlvi kaheks,
selle hetkega lõpeb ime,
vaovad tinana külmad vood,
ja nad matavad meidki alla,
nagu matnud on maid ja linnu,
ning me kadunud peade kohal
keerleb võidukalt kerge kõnts.

Päeva palge ees*

MÖRU MÄLESTUS

Tepan laotas oma eluloo nagu ajalehe kogu külale lugeda. Ta käis ühe ja sama jutuga perest peresse kaastundmust kerjamas. Kõik nägid, et ta elas üle rahutuid päevi ja öid. Lehma ajas ta tanumaotsa nagu ennegi, seapõrsas aga sai sagusemat lõrpi ja Värni näitas talle varsti väitse. Niipea aga, kui singid olid soola jõudnud, tuli Jalmar Suurkask Keskmeele, miilits kaasas, ja viis liha tükkis tunniga minema. «Nüüd on mu ema varanduse laiutamisega siitmaalt! Lehma järele tulen homme. Ja ma hoiatan, et vahepeal midagi ei juhtuks! Sest siis...» oli ta ähvardanud. Nägin Jalmari tulekut ja minekut. Nii morni meest nagu tema kohtab elus harva. Väga pikk ja kasvuraskustest natuke vimmas, paistis see rahandusosakonna vaneminspektor nagu kõrgepingepost, näol kiri «Ettevaatust, elukardetav!». «Kas seadust ei olegi enam olemas?» oli Värni hädaldades küsinud. Ja Suurkask vastanud: «Mina olen seadus!» Tepan küll suurustas, et ta Jalmarit ei kardata, aga need olid ainult sõnad. Kõik nägid tema hädist mööda küla uitamist, paljud tundsid kaasa, aga paljud muigasid haletsedes. Omad vitsad peksavad kõige valusamini, ehkki lapsikus oli loota, et tarkus sellest taguotsast üles tõuseb. Väliselt langes Tepan väga ära. Ta kas nohises või siis räuskas ähvardada ja söimata.

Oma arust oli Värni ise see maailma kõige ausam inimene, sest kui ausad need inimesed meie ajal olla suudavad! Ja ta pidas end töökamaks kui terve Lina Voldi pere kokku, kes oli Setumaalt või Saaremaalt, tont teab kust, siia Meegokülla siginenud. Kuigi Tepan ise ka polnud elupõline meie kandi mees, olid tema vanemad siiski Pilpa mõisa kandikesed ja kirik ning kihelkond ju olnud vanasti ühised.

Mis hoolib uus aeg vanast! Linad olid nüüd omadega mäel. Nende noorem poeg leppis naisega ära ja Taali lootis, et nad kasvatavad ise oma lapse korralikuks inimeseks. Nii väga kui ta pojapoega ka armastas, väsisid käed ja jalad lapsehoidmisest. Metsavahi Liisi viidi mehele. Taali sai lauta alalisele tööle. «Peab veel rügama. Tervis on küll paha, aga kust kohast sa leivaraha võtad,» vabandas õnnelik Taali. Lapsed neid toetada ei suutnud. Kõigil elu alguse asi ja pesakeste punumine. Anna veel juurde! Turul tõusid toiduainete hinnad. Aga sellest hoolimata elati paremini kui varemalt.

Tepani häda lähendas teda imelikul kombel minule. Selles mängis mälestus oma saatuslikku rolli. Ainsa inimesena terves külas kõneles vaid tema kiitvalt mu isast. Isegi emm vaikis. Ma teadsin, et ta sai aegajalt kirju. Millal aga pakkide saatmine lõppes, seda ei pannud ma tä-

* Vt. «Looming» nr. 7 ja 8.

helegi. Liigset avameelsust polnud minu ja ema vahel eales. Kasparilt saime iga paari kuu tagant rahakaardi. Tema karistus oli kustutatud. Aga ta tahtis kaugel Põhjas ränka raha kokku ajada ja alles siis kodumaile priipõlve peale tulla. Algul seisis saadetistel emmu nimi, hiljem olid need mulle adresseeritud. See oli üsna kena, kuigi emm viis alati raha minu nimele hoiukassasse.

«Kasvad suureks, koolid seisavad alles ees. Praegu on sul riie seljas ja söök laual. Liigne uhkuseajamine edendab laiskust ja maiust. Käi suvi otsa korralikult rohtu kitkumas ja heinal, siis teenid ise sügiseks uued suusad ja need kallid suusasaapadki . . .»

Ta ei märganud, kui valusalt see mind puudutas. Või märkas ega teinud sihilikult väljagi. Emm mõistis alati mu suured soovid väiksemaks viilida, koguni naljakasse valgusesse seada. Küll ajas ta vahetevahel südame täis. Aga emm ei kartnud mu hammaste näitamist. Ta ütles paar kõva sõna ja lõpetas sellega ülevõimukalt mu need tahtmised, mida ta kiusuks pidas. Sa vahtisid maha ja neelatasid alla tusa, nõus olles või mitte.

Kohtasin Tepanit kord suurel söödil. Ta kõksis kirvega kraavist lepavitsu, puhastades põlluveert. Martsepp lubanud talle haod töötasuks. Kõik nende talu pikad kasepuuriidad oli Jalmar koos Hilda muu kraamiga ära vedanud. «No kas naisterahvas sae ja kirvega metsas käis?» karjus Tepan raevukalt. «Ega küll mitte! Terves kolhoosis ei leidu enam võimu, kes oleks vahele astunud,» oigas ta. «Iga inimene võib eksida. Liiatigi veel niisugustel keerulistel aegadel, nagu need pärast sõjaaegsed aastad olid. Kas siis nüüd alustatakse jälle teistpidi tampimist?» Tepan vandus jumalakeeli, et nad tegid Hildaga selle lahutamisetembu Hilda laste huvides, keda nad tahtsid heade, jõukate inimestena maailma saata. Kadunud Hilda oli pöörane iluarmastaja olnud. Mehest pidas ta end targemaks. Ja kuidas ta rippus maa ning marjaaia küljes! Värni ise poleks oma aruga seda lahutust ette võtnudki. Aga Hilda tahtis elu üle kavaldada ja nüüd kavaldasid Hilda lapsed Tepani üle.

Närudes, kriim ja kühmus, särk kes teab mis ajast pesemata, meenu-tas Tepan kotimeest, kelle kott on tühi. Säärikutiid raatsis ta oma elu häil päevil üksnes Hilda kõrval rahvamajja minnes jalga panna. Nüüd kandis Värni kummikalosse, auk augu kõrval, õietuust kannast paistmas.

«Kas sa oma isa koju ootad?» päris Värni minult.

«Ei tea.»

Mis ma oskasin mõelda isast, keda ma poleks vastu tulles äragi tundnud. Aga Värni küsimus ajas mu ärevile. Mulle polnud enam teadmata, kuidas emmule omal ajal soovitatud mind Linda isa omaks tembeldada. Aga emm öelnud, et ta sai lapse elava mehega ega mõtlegi meelega tehtud tegu surnu passi peale panna. Emmust järeleandmatumat inimest naljalt leidub. Mis ta kord pähe võttis, see seal ka istus. Kasina jutuga, aga kord öeldud sõna ta üle ei lappinud. Algu oli see isaasi mulle ükstapuha. Paljudel minu klassi õpilastel oli isa või vend kinni või välja saadetud. Me ei arutanud, kas nad olid süüdi või mitte. Mis või kes on «kultus», seda mu pea ei jaganud. Mõtlen alati konkreetset ja umbisikulist «kultus» rippus minu meelest õhus.

Ka Linda kirus kodus käies «kultust» ja mulle jäi mulje, nagu poleks ta just sellepärast mehele saanudki. Minu teada tunnistas ta ainult üht võtjat. Aga see üks oli oma ei-sõna öelnud. Martsepp lõõpis alatihti

kolhoosi naistega. Aga niipea kui emm sattus ligilähedusse, oli Martsepa lori lukus ja tõsisemad jutud platsis. Võib-olla häbenes ta sõnamurdmist, kes teda sissepoole nägi. Lindast kõneles Martsepp viimasel ajal nukra lugupidamisega. Ta ei laskunud enam kunagi nalja viskama nagu vanasti.

Ei Närepa valiti järsku uueks rajoonikomitee sekretäriks, muutus Himma eriti tähtsaks. Ta tõrvas kultust nagu «Meie Mats» vanasti kuud. Himma kõndis mõõdetud sammul mööda kolhoosi, kõike tähele pannes, igauhega lahkemat sõna vahetades. Ta manitses isegi oma ämma mõõdukuse piiridesse, kuigi mõõdukusel on üsna hajuvaid piirjooned. Vanemand Närepa esitas kolhoosile järjest suuremaid nõudmisi. Neid polnud kerge täita. Martsepp oleks tema korteri remontinud, aga juhatas ütles kindlalt ära. Mutt võib ise sukasaärt kergendada. Iga kuu toodi talle kõva personaalpension koju kätte. Ei aidanud minia keeld ämma meelt muuta, aga Himma oli vähemalt näidanud, mis tema sellest asjast mõtleb. Ja see paistiski olevat peamine eesmärk, millega Himma mõtted «kultuse avastamisel» tegelesid. Muret oli Pööni-tädil kuhjaga. Loit ja Allan hakkasid vastu ootusi halvasti õppima. Ka krutstükkide alal ei olnud nad enam väljapaistmatud. Iseenesest mõista jõudsid nunnud klassist klassi, kuid seesuguste tunnistustega, mis kõrgemas kooli astumise mõtted kahtluse alla seadsid. Õpetajad suhtusid nunnudesse küll soosivalt, aga nemadki ei tahtnud enam kolmesid viiteks ümber teha. Nii muutunud oli juba aeg, rääkis Linda ilmse heameelega, Himma äpardusi kahjurõõmsalt nautides. Sõnavahetustel nende vahel oli küll Närepa parteikomiteesse asumisega järsk lõpp, aga Linda tusatses veel tugevamalt, külm, üksik ja kannatav. Oma mõtteis tõmbasin ma Linda ja Tepani vahele nähtamatu võrdsusmärgi. Nad ei sarnanenud teineteisega, aga olid ometi kuidagimoodi taolised, ühtemoodi nälgijad ning õnnatud. Mis aga kõige raskem — keegi ei suutnud neid aidata.

Tepani huuled võbelesid ja ma ei saanud aru, kas ta nuttis või irvitas kurja maailma üle. Mulle jättis ta ängistava mulje, otsekui oleks Värni olnud nii suur sugulane, kellest ma väga palju hoolisin.

«Sa vist ei tunne oma isa enam äragi?» küsis Tepan.

«Ei tea,» vastasin kurvaks muutudes.

Tepan nohistas nina ja tõstis kirve. Võsa vajus juurelt maha.

Ilm näis muutunud ja udune. Taipasin järsku, kui palju on mu ümber sellist, millest ei suuda õige otsa peale saada. Iga inimene mõtleb oma-moodi ja igauks arvab endal õiguse olevat. Minul oma kivinenud seisukohti ei olnud, kuid tundmusi ei suutnud minagi juhtida. Just ümberpöörduvalt, nemad valitsesid minu südames.

«Ma ju kah olen selle kuradi neetud kultuse ohver,» susistas Tepan läbi hammaste.

Ta asus hagu kubudesse köitma.

Kolhoosi sõitis uuriija. Oma «töötoa» löi ta lahti meie Linda tuppa. Tepan oli asja siiski kohtukulli ette viinud, nagu ta ise uhkusega teatas. Nüüd siis taheti tõde välja selgitada, sest seaduse ees on kõik võrdsed, nii Värni Tepan kui ka tema kadunud abikaasa ja viimase saagiahned lapsedki.

Otilie närveeris meie köögis. Ta tuli ise minu kleiti passima, et kas või poole kõrvaga tunnistajate seletusi pealt kuulata. Mind kui last, kelle aru veel suurte inimeste elu ei jaga, lasti vabalt sisse ja välja käia.

See prokurör, Valev Võrm või kes ta oligi, meeldis mulle. Siis, kui tal aega üle jäi, arutasime kahekesi maailma elu keerulisi küsimusi.

«Istu siia,» ütles Valev Võrm minule ja vaatas soojalt silma. Ta meenutas kodulooma, kes mõistab lipitseda. «Sind ma usun kõige enam, sest sa esindad uut, õnnelikku põlvkonda. Iseenesest mõista ei ole ka ma ise enam kammitsas põlvkond. Proovigu keegi mind köidikuisse panna. Puruks rebin... Aga ma pean ikkagi väga paljut arvestama. Sind ma ei hakka üle kuulama. Aga ajame niisama juttu.»

Ma ei saanud aru, mis ta mõtles ja kas tal oma mõtteid oligi. Aga tähelepanu kergitas mu tähtsust. Soodsalt mõjus uuriija soosing ka õmblustöö hinnale. Otilie lubas ühe kleidi õmmelda ilma tasuta, kui ma talle kõik, mis ma Valevilt kuulen, ära räägin. Ma panin isegi omalt poolt mõne sõna juurde, lootuses, et uus koolikleit tehakse moekam.

«Küll on tragikomöödia!» ohkas uuriija ja palus külmemat vett. Ma tõi talle kopsikuga kaevult juua.

«Mis tähendab «tragikomöödia?»»

«Sa pole seda veel koolis õppinud?»

«Ei ole.»

«See on, kuidas sulle seletada? Noh, halenaljakas...»

Nüüd ma sain aru. Tepan paistis tõepoolest võrdsest kurb ja haledalt naljakas.

«Kas sa mäletad, kuidas see lahutus neil toimus? Olid siis juba üsna suur tüdruk. Ehk on midagi meeles?»

«Miks ei mäleta!» laususin tuhinaga.

«Kas Värni Tepan sagedasti topsitas?»

«Alati, kui puskarit tehti.»

«Kas ta siis nahutas oma lapsi?»

«Nojah, kui lapsed kurja tegid.»

Uuriija puspis naerda. Ma ei saanud aru, mis talle löbu pakkus.

«Kas sa mõnikord nägid päris ligidalt, kuidas vits välkus?»

«Ükskord pidin ise ka saama...»

Ma läksin natuke ähmi täis. Kord sügisel ründasime Neemega Tepani õunaaeda. Meil ju ei olnud tema pabulaid vaja. Aga ma ei tea ka, miks me läbi plangu trügisime. Sellest ometi ei tohtinud ma uuriijale piiksatadagi. Kohkusin koledasti ja vaikisin poolelt sõnalt.

«Miks sa vakka jäid?» nõudis Valev Võrm. «Jutusta aga julgesti.»

Puresin suud. Keel kipitas, süda puperdas. Sel minutil ma tundsin, et sõna pole paljas sõna, vaid neis on ka vastutustunnet.

«Sa ikka käisid vahel Tepanite pool?»

«Ei!» ütlesin ma, ja see oli vale. Tõde kõneles minu vastu, tõest pidin vaikima.

«Kas puutusid kokku ka nende pere lastega?»

Eitasin, ja seegi ei olnud õige.

Taali tuli nagu teine prokurör, tähtsalt, tormakalt, tõsiselt. Ta palus, et kohus Tepani meie külast välja tõstaks.

Uuriija kehitas õlgu.

«Mul ei ole nii suurt võimu,» kurtis ta.

«Sihuke paha eeskuju andev inimene!»

«Ega niisugune eeskuju jah kiita ole.»

«Vot kes panevadki kõik meie noored nahka!»

«Oletame, et teil on õigus.»

«Häbi kõnelda, kui saamahimulised võivad inimesed olla. Terve see

inetu jant oli ühe lehmakondi ja poole hektari maa pärast. Ma ütlesin juba siis, et niisugust häbiasja ei peaks külarahvas kannatama. Aga kes hoolis? Nüüd siis on vesi ahjus. Rumal inimene teeb alati iseenele kahju. Aga egas see olnud Värni tarkus. Hilda tahtis samuti. Küllap neil oli nõuandjaid, kes ei tohi nüüd ka karistusest ilma jääda. Teie peate tõe maa peale tooma.»

Uuriija laiutas käsi.

Küll oli Taali enese üles löönud, nagu ta ise uute riiete selgapanemist nimetas. Eest mustiline kampsun tundus küll kuuma päeva jaoks natuke palju olevat, aga Taali kandis ka poevillast kleiti ja siidsalligi kaelas ning kummeeritud vihmamantel oli veel käe peal. Selge ja pilvitu ilm ei ähvardanud ootamatustega, aga kus mujal pidi ta oma jõukust näitama. Üle küla piiri tema jalad suurt ei ulatunud. Karjanaised ju olid oma lehmade külge aheldatud. Nad ei saanud puhkepäevigi. Kas kari pühapäeviti söögivahet peab? Martsepp kinnitas igale naisele omad lehmad. Kes tahtis linna minna, pidi kas või karja kaasa võtma.

Himma tuli uuriija juurde omal algatusel. Eks alanud Tepani «lugu» tema valitsemisajal. Ta ju ise tunnistas nad siis pikemalt mõtlemata kaheks perekonnaks. Värni pandi kolhoosi kirjadesse kui Hilda üüriline, kes üüriraha eest natuke perenaist aitab.

Käed risti rindade all, jumestatud suu nagu süda, juuksed kõrvalt kuklasse lükatud, istus Himma Valevi vastas. Tema ilusad sõnad tundusid hämmastavad. Nii leplikuna nägin ja kuulsin teda esmakordselt. Pööni-tädi armastas alati teisi õpetada. Ta tahtis, et temal peab alati olema õigus. Nüüd aga kõneles tädi umbkaudu, segas sõnu ja õigustas üheaegselt mõlemat vaidlevat poolt. Õigus olevat Tepanil ja temal olevat Tepanist tõsiselt kahju. Ja õigus olevat ka Jalmaril, keda kuidagi ei saavat hukka mõista.

Valev Võrm ja Pööni-tädi tõmbasid sigaretti. Nad vaikisid ja näisid kumbki omaette õiguseprobleemi üle mõtisklevat.

«Mida oskan mina teile ütelda?» ohkas Himma. Ta kehtas õlgu ja lisas: «Küll oleks hea, kui nad omavahel kokku lepiksid. Kodusõda hävitab kodukolded. Inimesed ei tohi minevikku pahasti meenutada. Sellega rikutakse tuleviku ilu. Me ju teame, mis meie elus on juhtunud, ja kritiseerime julgesti möödunud aegade vigu. Aga elu läks edasi. Elu ei seisatanud. Ükskõik, oli see abielulahutus tõsine või fiktiivne, aga selles peres kasvatati ja koolitati lapsi, mis on omaette saavutus. Sellepärast peaksime küsimuse vaikselt lõpetama. Me peame leidma kuldse kesktee, arvan ma.»

Uuriija nähtavasti ei uskunud, et Meegoküla aukeik tee oleks ülekulalatav. Ta noogutas Himmaga nõus olles, aga jäi samal ajal oma arvamise juurde. Tal oli vaja teada, kas Hilda ja Värni abielulahutus oli tõeline või näilik.

«Kes normipäevade tasu järel käis?» küsis ta.

Himma kehtas õlgu: «Vist mõlemad.»

«Kas nad olid üks leibkond?»

«Ei tea.»

«Või kaks leibkonda?»

«Kah ei tea. Kõik võis olla ja mitte olla.»

Ma nägin ja kuulsin, kuidas kõneldakse tõtt seaduse palge ees ja südametunnistusega sülitsti koos olles. Elus ei klapi iialgi üks arvamine

teisega ja ometi paneb elu kõik arvamised klappima. Ühest ei saanud ma aru: milleks lavastati nii pikad, viljatud ja igavad jutud?

Otilie ei tahtnud tunnistama tulla, aga kartis ka, et teda ei kutsuta.

«Kas Hilda Tepani lapsed omastasid kasuisa isiklikke asju?» küsis uurija temalt.

«Ei tea.»

«Või nad viisid ära vaid oma ema päranduse?»

«Ka ei tea.»

«Mis kuulus Värni Tepanile?»

«Ei tea.»

«Millise toa kraam oli Hilda Tepani oma?»

«Ei mina tea.»

Otilie kallutas pea ühele küljele. Ta ei teadnud enam mitte midagi.

Vaene Tepan aimas, et vaekauss kaldub tema kahjuks. Küll ta nagu oli sünge. Silmad kadusid karvadesse. Habetunud lõug värises. Selle asemel et enda eest võidelda, hakkas Tepan nüüd oma oletatavaid vaenlasi mustama. Vastaseks number üks sai Martsepp, kes oli teda «läbi-kukkunud koduväiks» nimetanud. Aga kes see Martsepp ise on? Mille eest teda ülistatakse? Või kas seisab kolhoos nii kõrgel järjel, nagu kiidetakse? Mingu uurija sigala taha ja visaku seal — põhuvirnast kümme sammu paremale — labidaga õige natuke maad üles! Siis ta näeb terve kuhja põrsaraipeid. Kui Tepan ei eksi, siis kolm kurna.

«Küll on kurat,» õhetas Otilie Tepani kaebusest ärevusse sattudes.

Paljastamine aga jätkus.

«Las ma seletan! Kuigi ma olen puupaljaks tehtud ja kerjama pandud, ei saa minult sõnaõigust ära võtta. Seda ei saa keegi teha... Kolhoosi suur pull sõi enda ristikuädalal lõhki. Loom tõmmati vaikselt maha ja liha jaotati omavahel ära.»

«Tepan on mahalöömise väärt,» sisistas Otilie. Pulli õnnetus puudutas Oolupit. Martsepp ähvardas mitu aega kahju Saarikutelt kinni pidada. Siis aga hakkasid kolhoosnikud Saariku eest seisma. Nad said odavat liha ja emmgi tähendas, et suurt karja pidades olevat väikesed kahjud möödapääsmatud.

«Maa lastakse võssa kasvada,» jätkas Tepan. «Vaadake siit aknast välja. Kümme aastat tagasi ulatusid nurmed tolle suure puuni seal noore kuusiku sees. Nüüd on põlluäär tubli kümne vakamaa võrra kodu poole nihkunud.»

«Kas te esitate Martsepa peale kaebuse?» küsis segadusse aetud uurija.

«Ükskord ometi peab temast tõtt kõnelema!»

«Keda te veel süüdistate?»

«Kõiki.»

«Kes mattis põrsad?»

«Mina.»

«Teie ise?»

«Kästi. Ja egas raipeid saa maa peale vedelema jätta.» Tepan lõi endale rusikaga vastu rinda. «Kõik, mis sai öeldud, on õigus. Valet ei ole ma eluilmas sallinud. Martsepp pani pärast põrsaste aukuajamist pudeli lauale ja manitses suud pidama. Ta ise kartis, et see värk võib kohtu alla minna.»

«Kas te jõite pudeli tühjaks?»

«Kuidas siis... Kolm tervet hobust tõmmati rebaste lihaks. Normi-

päevi rehkendatakse näo järgi . . . Põld on siin moepärast. Kolhoosi nime õigustamiseks. Musta äri aetakse. Ei ole vigurit, mida siin ei tehta.»

«Miks te, kulla inimene, siiani vaikisite?» küsis lõpuks uurija.

«Aga nüüd võtan kõik asjad üles. Nad tunnevad mind. Sellepärast tahetaksegi külast välja süüa. Just nimelt sellepärast.»

Tepan vajus sootuks kõssi ja nuttis haäletult. Sisemuses pidi ta pöörast valu tundma. Aga keegi ei püüdnudki teda aidata. Just vastupidi, ta tõmbas poole kolhoosi viha enda peale.

Lehes ilmus Keskmee talu hoonete müümise kuulutus. Äravedamiseks. Räägiti, et Martsepp ka ootas ostja ilmumist, et saaks platsi lagedaks ja jõepoolsed nurmed ühte tükki künnda. See soov oli minu arust ilmne kiusamine.

Ei, Tepan ei valetanud ega laimanud, kuigi ta tembeldati pahatahtlikuks virisejaks.

Mets tungis tõesti kolhoosi maadele peale. Veel hiljaaegu ulatus meie karjamaa Kuuraoja kaldani. Sealt nõost aga niitis emm igal aastal kuhjajao heina. Ka kannistikku juurisime siis jõudumööda lagedamaks. Kolhoosimineku kevadel haljendas pruunikaspunaseks põletatud tulumulla-vakamaadel esimene leivaviljaoras. See jäigi lõikamata. Suurema osa võtsid anniks taevalinnud. Pikkadel pimedatel septembriöödel käisime seal emmuga tuules murdunud kõrsi kogumas. Salaja. Emm põimas sirbiga ja mina kõitsin peotäied põhurõivaisse. Siis tulime kuivalgel koju. Mina ees ja emm järel, seljapäie all küürus. Nüüd olid kuivenduskraavid umbe kasvanud, Kuuraoja perved ligased ja meie kunagine alemaa kasvatas peaaegu et inimkõrgust unilille, angervaksa ja määrdunud lehtedega võsanõgeseid. Mustmere tagamaad ei kandnud traktorit ja hobustega ei tahetud nii kaugel jahtida. Kord ma kuulsin, kuidas emm siiski küsis Kärtilt seda nurme endale, kas või labidaga harida. Vastus tuli järsult eitav. Mis veel välja ei mõelda! Ei ole luba kolhoosi ühismaad lagastada. See on keelatud. Nüüd tuletas mu emm vahetevahel marjul olles nukralt meelde, kuidas ta siin ise rukist külvas ja kuidas mina olin tema kannul paterdanud. Küsisin endalt, kas Tepanil oli õigus või mitte. Emm ütles väga tihti, et õige põllumees valutab maa pärast südant, ja kelle süda külmaks jääb, see on nagu kurgadra taga, korjab ussid nokka ja laseb tänutäheks sortsu vakku ning kaerakeerud ja odrakandid ei ole tema asigi.

Tepan kummardus uurija kõrva juurde.

«Martsepp laskis isegi surnuaia ristidelt plaadid maha võtta. Võib arvata, et vanametalli kogumise plaani ületamiseks. Sealt ehk paistab ka mõni preemia.»

Supipada hakkas kõõgis üle ajama. Ma kargasin püsti ja püüdsin pajast väljatikkuvat leent päästa.

Tepan ei aimanud, et pealekaebamine tõmbab alati suure õnnetuse ka kaebaja peale. Oma kimbatuses otsis ta üksnes tuge ega tahtnud kellegi kaela otsest karistust ajada. Tema vihapurse oli küll äge, aga see polnud parastav, ja kord juba pahaseks tehtud, ei jõudnud ta sõnadevoolule prunti ette lükata enne, kui paisutagune oli tühi. Uurija kirjutas kümme lehte tihedat kirja täis. Ta punetas nagu vähk pärast keetmist. Nähtavasti taipas viimaks Värnigi, et keel käis liiga vabalt, aga tehtut enam kergesti tegematuks ei tee ja ta pani oma nime igale paberileheküljele vastumeelselt alla. Kumu uuest kaebusest jõudis kolhoosi keskusesse kohemaid, sest Valev Võrm läks ja luges Martsepale süü-

distusakti ette. Suvine Meegomägi löödi korrapealt elevile. Seatalitajad, kes kartsid, et nende palga kallale tullakse, ähvardasid Tepaniga hirmsaid asju korda saata, kui ta seda laimu siimapilk tagasi ei võta. Aga see polnud ju kriidiga tahvlile kirjutatud!

Igalt poolt kuuldus vihast kirumist.

Pörsaste haud leiti tühi ja keegi ei suutnud kindlaks teha, kas neid seal oli olnudki. Nüüd ristiti Tepan pörsaste preestriks ja Saarik tõgas, nagu oleksid pörsaste preestrid alati napakad olnud, selle töö peale õige aruga inimene ei passivatki. Paljudele meeldis, et Tepan Martsepa peale kaebas, ja paljudele ei meeldinud ka. Teisi mustates ei jää keegi ise puhtaks ka siis, kui neil teistel ei ole valget täppigi ihu peal. Nõnda kurvalt käisid ka Värni Tepani käbarad.

Linda tuli üle hulga aja koju käima. Tal muidugi oli seegi kord, nagu alati, komandering ja ta pidi oma äratundmise järgi vaagima Martsepa «moraalset palet».

«Köhnaks oled jäänud,» nurises emm. «Tee endale korralikult süüa.»

«Tervis on hea, aga ma ju olen pidevalt liikvel.»

Kuigi emm teadis, miks Linda tuli, küsis ta norivalt:

«Mis sa siit tahad?»

«Teid aidata. Enam ei kannatata, et Martsepp sigatseb.»

«Ikka ja jälle torgid sa teist inimest. Muud tööd sul ei olegi?»

«Teie ise ei saa oma vigadest aru,» vastas Linda. «Olete hakanud Martseppa üleliia jumaldama. See aga kasu ei too.»

Emm tassis toitu lauale. Üle kõige armastas Linda klimbisuppi, kas või külma, aga just nimelt juudi klimpidega ja natuke kaneeli maitseks.

«Mis ajast sina enam Martseppa ei kannata? Vanasti ta meeldis sulle,» küsis emm.

«Millal?» imestas Linda ja kehitas õlgu.

Ta õngitses kausipõhjust paksu ja rüüpas lusikast vedelat peale, kitsad huuled ettepoole torus. Ning õrn-õrn jumekus valgus üle Linda näo. Silmad peaaegu et naeratasid.

«Martsepp on põhjalikult muutunud,» ütles Linda etteheitvalt. «Ei oie enam see sirge ja printsipiaalne mees, kes ta parteikomitees oli. Praegu ma veel ei tea, mis temast mõelda. Otsuse langetab Närepa. Mina aga püüan ikka oma ülesandeid ausalt täita.»

«Arvad, et Martsepp on halvaks muutunud? Või koguni suliks?»

«Kui nüüd arvesse võtta minu seisukohti ja tema seisukohti, siis vaevalt küll, et saan teda õigustada. Aususel on üks ots.»

«Vähemalt kümme,» naeris emm.

«Vale seisukoht. Koguni hukatuslik.»

«Sa ise ka ei ela oma sõnade järgi, tütar.»

«Mis mõttes?» imestas Linda.

«Ammu's see oli, kui sa ajalehes Martseppa kiitsid?»

«Noh, mul oli lihtsalt positiivset kuju vaja.»

«Miks sa temas praegu vastupidist tuhnid?»

Linda sai ägedaks, aga pidas paremaks vaikida. Viimasel ajal püsis jutu jäme ots alati emmu käes. Ta tundis üleolekut ja Linda omakorda jalgealuse kõikumist. Sellepärast ei rääkinudki Linda enam nagu raamatust, kuid kord kombeks võetud tugeva sõna toonist ta päriselt taganeda ei suutnud.

«Teie kolhoos pole nii hea, nagu räägitakse,» süüdistas Linda.

«Ta on suurmajapidamine. Ei rohkem ega vähem. Ja kõik ei saa ku-

nagi korras olla. Nihuke mõtegi oleks kurjast, kas tead,» kaitses emm kolhoosi.

«No ära ikka räägi. On olemas musterkolhoosid.»

«Näita mulle mõnda.»

«Sa ei usu?»

«Ei, tütar.»

«Üksikatalu oleks etem olnud?» pilkas Linda.

«Mine'nd tea! Aga niisugust kergelt kolhoosipõlve, nagu sa omal ajal lubasid, ei tulnud ega saanudki tulla. Ära kõnele kunagi sellest, mida sa ise ei tea. Ammu's sa käisid Stalini auaadressile allkirju kogumas. Siis tulid tema pilte kokku korjama. Heakene küll, sa leiad, et Martsepp ka enam ei kõlba, ja lased ta lahti...»

«Soovitan teil lahti lasta.»

«Uue tood sina ja soovivad ka. Aga kui kauaks?»

«Sina, emm, oled hakanud suureks vaidlejaks.»

«Eks mina ka õpi. Oleme laudas hulgakesi koos. Hommikust õhtuni peetakse poliitkooli.»

«Mis te seal siis selgeks saate?» muigas Linda.

«Kõik läheb segasemaks. Parem mitte mõeldagi. Aga mõtlema peab.»

«Arvad, et minul raskusi pole?»

«Ei arva. Aga sinu omad on teistsugused. Kardad ehk, et sind nüüd vallandatakse?»

«Kes seda kõneles?» võpatas Linda.

«Himma.»

«Tema juttudel on kindel eesmärk. Nad tahaksid jah must lahti saada, aga näpud jäävad lühikeseks.»

«Minagi tahan, et sa ära koju tuleksid. Sind ju ei usuta enam. Või siis peetakse papagoiks. Võta ja vaata nüüd seda Tepani lugugi. Naeruväärne. Tepan tahtis oma arust küll tark olla, ja on nüüd nagu mõlemat jalga lonkav sant.»

«Mind tema lugu ei huvita. See on eraasi. Ütle, mitu põrsast tänavu suri ja miks?»

«Kas sa mäletad, kuidas meil läksid kord ka kahe emise põrsad aia taha?»

«Millal?»

«Olid siis kümneaastane, teist talve koolis.»

Linda ei kavatsenudki seda minevikku meelde tuletada.

«Mitu kolhoosi põrsast lauda taha auku aeti?» päris ta teravalt.

«Ei ühtegi.»

Nüüd sai Linda aru, et emm veab teda alt ja kodu on see kõige viimane koht, kus ta midagi kuuleb. Kolhoosiaastad olid emmu iseloomu muutnud. Siis, kui Linda fašistide koonduslaagris oli, mõtles ta üksnes tema saatusele, nõus kas või oma lapse eest vangis istuma. Emm ei kartnud kunagi võitlust ja ta ei vandunud taganedeski alla.

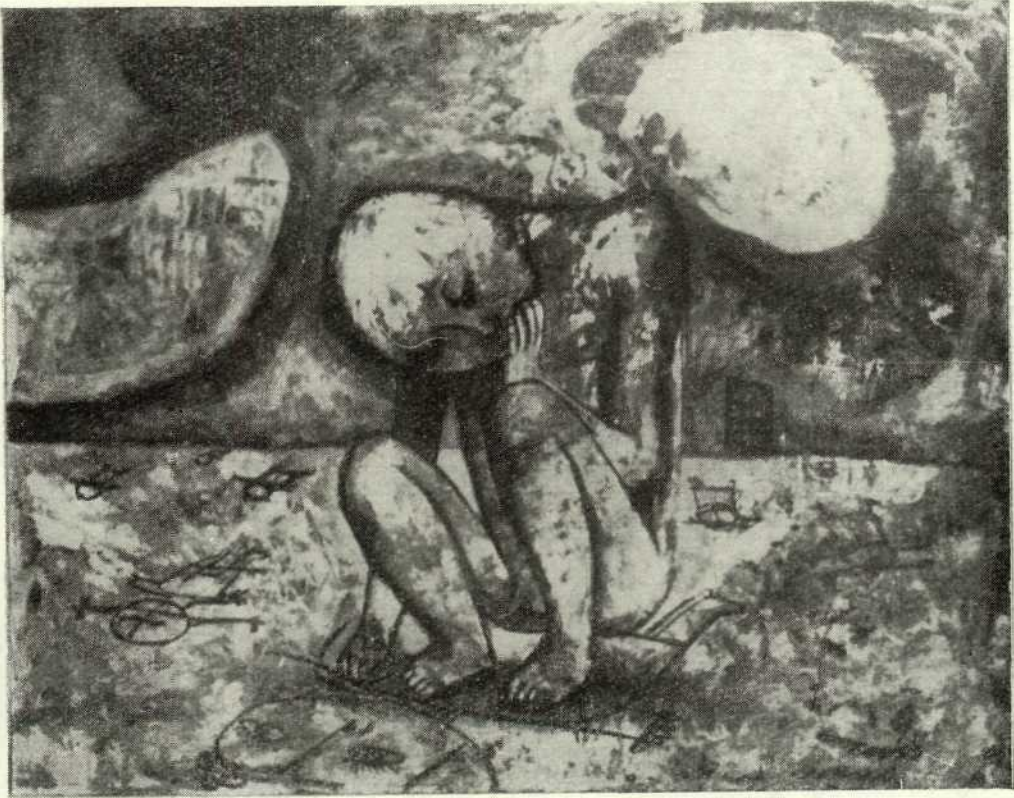
«Paistab, et sa hoiad Martsepa poole, ema,» uuris Linda.

«Tead küll, kuidas see on.»

«Miks mitte!»

«Ta on nüüd mu ülemus. Peab hästi läbi saama.»

Õhtul tuli Martsepp meile. Algul jutlesid nad köögis emmuga. Siis astus ta üle läve tuppa ja seisatas Linda ees.

E. Valter

Joonistaja (Õli) 1968

«Noh?» küsis Martsepp.

«Nimelt?» küsis omakorda Linda.

«Mis uudist?»

«Sedasama küsin sinult.»

«Mehele pole veel läinud?» nõokas Martsepp.

Ma sain aru, et Martsepp ei tulnud Lindat tögama, aga ta proovis juttu lõbusamalt sisse juhatada. Emm otsis väljas tegemist. Minul kästi kähku tagumise toa uks kinni panna. Linda püüdis natuke naeratada. Küllap leidis ta tõsisema solvumise kohatu olevat. Martsepp kõhatas. Õuest paistis mahedat suvist valgust. Nägin oma üliatuseks terashallide juustega pead ega suutnud uskuda, et see on Martsepa oma. Millal te-maga niisugune muutus toimus ja kus mina tol ajal olin? Isegi suviti kandis Martsepp luitunud sonimütsi. Ta ei edvistanud rõivastega. Ja ta oli neid mehi, keda nähakse riietest hoolimata. Keegi ei kõnelnud kunagi Martsepa ülikondadest või palitust, alati olid aga jutuaineks esi-mehe tegemised, ütlemised, ka möödalaskmised ja ebaõnned.

Tuba muutus aegamisi hämaramaks. Linda ja Martsepp istusid teine teisel pool lauda.

«Ma saan aru, et Tepan on sinu meele kibedaks teinud,» alustas Linda kärsitult. «Aga ta on siiski tõtt kõnelnud. Kui sui jätkuks jõudu ümberlülkkamiseks, aga ma ei näe ka niisugust võimalust. Igatahes mina ei hakka valetama. Saavutused ei vabanda puudusi välja. Asi ei ole küll tähelepanuväärne, aga tähele seda pannakse. Kirjuta ise seletus...»

«Ei kirjuta!»

«Seda halvem sinule.»

«Vili on maha tehtud, hein poole peal. Koristagu saak keegi teine.»

«Kas sa ähvardad?»

«Ei, kulla kallikesed-kaunikesed!»

Martsepa äärmiselt külm hääletoon sundis Linda vaikima. Minagi sain aru, kui vähe Martsepp teda arvestas, kui suureline oli tema hoiak.

«Ma täidan mulle antud ülesannet. Muu pole minu tegu,» ütles Linda end kogudes.

«Et sa ka just selle ülesande võtsid!»

Martsepa käsi nihkus lauale ja jäi Linda omale peatuma. Ja Linda ei virutanudki talle vastu vahtimist.

«Mina pean ülemuse iga käsu täitma. Olen alluv.»

«Kas Närepa mind veel oma eidega kahtlustab?»

«Kust mina seda tean!»

«Oli ta väga õel?»

«Kirjas pidi olema kõigest kümnendik sinu pattudest.»

«Siis on selge. Sa ütle talle, et vaadaku siia uus esimees. Ütle, et ma tunnetan oma süü suurust ja lähen ise vabatahtlikult minema. Kolhoos on korras ja Pupu kõlbaks esimeheks tagasi. Mineval nädalal nägin neid Närepaga Pilpas. Pole raske arvata, et «üheksa kümnendikku» pattudest läks sedakaudu suusõnal juba ette. Pupu ei suuda unustada, et teda Pilpa brigaadi brigadiriks ei võetud. Ta ju tahtis metsapunkti kus seda ja teist jätta. Aga ma ütlesin, et rahvas ei taha neid läbikukkunud esi-mehi isegi brigaadides heaks võtta.»

Martsepa jutt oli muretu ja hoolimatu, omajagu noriv ja pilkavgi. Ta oli veendunud, et tema patud ei olnud surmapatud.

«Lõpetuseks võid Närepale edasi öelda, mis Tepan temast kõneleb. See on üks sihuke väga peenike jutt. Küllap Ristjan teab ise kõige pa-remini, miks ta metsa plagas. Muidugi, ajad olid karmid. Heaga läbi ei

saadud. On iseasi, kas me seda tahame tagantjärele suure kella külge riputada. Tepan tuleks igatahes oma juttude pärast vastutusele võtta.»

Linda süütas sigareti. Tema sõrmed värisesid.

«Võid linnas igaks juhuks hoiatada, et vanametalli plaani täidan surnuaia väravatega,» irvitas Martsepp.

«Need ju puust.»

«Seda suurem oleks kunsttükk raua pähe minema sokutada.»

«Oled väga muutunud. Kolhoos on surmanud selle peenetundelisuse, mis sinus oli pärast sõda komitees.»

«Sa ei tundnud minu õiget iseloomu. Nii et ära väga kahetse...» Seda ütles ta naljatoonil, aga muutus siis kohe tõsiseks. «Küllap oled kibestunud, aga usu mind, nii oli õigem ja... ausam mõlemale. Kuigi mul on veel praegugi piinlik...» Martsepp vaikis jälle. Nähtavasti kuivasid tema sõnad kurku kinni, sest ta maigutas mitu korda tühjalt suud.

Linda püüdis rahulikult jääda. Nagu alati, kiskus ta meeleheitlikult sigaretti. See aitas erutust alla suruda.

Emm tuli ukse peale. Ta võttis seinalt lambi, torkis tahti ja pani tule põlema.

«Mis te siis siin valmis nuputasite?» küsis emm kohmetult naerata-des. «Ei saa rahu ilma peale! Seda ei maksa tahtagi. Tepanil oleks kõige mõistlikum Meegolt mujale minna. Ega tal siin enam elu ole. Unustamine võtab harilikult väga kaua aega, nii tal enesel kui teistelgi...» Emm toetas käed vastu truupi ja jätkas madalal häälel, pooleldi sosistades: «Ärgu ta seda Ristjanit nüüd püüdku üles upitada. Tehti talle mis tehti, aga ei olnud ta ise ka paitaja poiss. Mäletan nagu tänast päeva seda Kaspari kinniviimist. Kaisu häll oli tagatoas truubi juures. Laps tõsteti põrandale ja aluskotist soputati põhk välja. Mida sealt otsida? Kirpugi ei olnud. Minule aeti käpad külge. Ristjan arvas, et minek on mõlemal. Vastasel korral oleks ta oma tahtmisi enam taltsutanud. Nagu marus elajas... Ja... Värni pidas nädalapäevad enne seda meie maja ümber vahti. Kõik ju oli aru saada. Metsa vahel paugutati bandiitide hirmutamiseks. Hobune hakkas kartma ja lõhkuma. Sinnasamasse plaggas Ristjan õige varsti ise redutama...» Veel kord pidas ema pika pausi. Ma ei näinud hämaruses tema nägu. Lambituli valgustas pihta ja põlle. «Närepast usun ma kõike. Tema viha ei jahtugi. Ma ise olen ka kaunis pika meelespidamisega. Mis kord pähe võetud, seda naljalt ümber ei mõtle. Suusõnal võid andeks anda, aga südames nead ikkagi. Mis siin veel nii palju arutada ja kallist aega raisata. Missuguseid aegu on üle elatud, kui palju vara raisku lastud! Nüüd siis tehakse nendest pörsakonnadest lauakirikutäis lärmi! Mu mõistus ütleb selle asja juures üles. Hein on teha, aga inimesi kistakse töö juurest eemale.»

Martsepp tõusis üles ja surus mütsi pähe. Tema ennistine lõbusus oli nagu käega pühitud. Ta astus natuke kummargil peaga ukse poole. Linda surus käed näo ette.

Nurmedel uitas juunikuine põldhiire karva hämu. Kuivad ilmad kõrvetasid maakamarat. Oraste tõusmine venis pikale. Maikuu kevadkülv küll lõpetati, aga maismaa mustas, hirmutades ikaldusega. Raak külvas väljadele mingit uutmoodi sodist segu. Ta lubas ohakatele ja põld-sinepile otsa teha. Taali ennustas, et mais on ka kahju saanud ja läheb jällegi tervenisti untsu. Oodati vihma, aga tuulehood üksnes edvistasid

üleval. Autod keerutasid üles tolmu, mis levis teepervedelt aedadesse ja isegi oru jalgradadele.

Mööda Kuuraoja kallast kuni meie tanumani kasvav rukis oli jõudnud pöuda pelgamata üle mehe pea sirguda. Ja et terad juba piimatasid, kaardus terve väli kergelt kummargile. Kõrred tõmbusid pealtpoolt kõvaks, löid õlge, nagu emm oli jõudnud märgata. Hea nähtus see ei olnud. Tera ähvardas jääda peeneks. Juurte juures säbrutas lapiti õrnroheline loor, kevadel külvatud ja nigelalt tõusev ristikehin. Mis teha? Ega sa saa peoga idusid mullast välja koukida. Nad ise peavad rammu koguma. Sõnnik oli kolhoosniku käest, kastmine täiesti vanajumala võimuvallas.

Päike oli tüki maad allapoole veerenud. Öhtupoolne taevaserpune tas põletushaavana. Pimedust oodata polnudki. Majad seisid nagu kastid, risti-rästi või otsakuti kinni. Meie korsten suitses. Emm tegi arvatavasti õhtuks sousti-kartuleid, et jääks teiseks päevakski. Oleksin võinud emmule nimetada, et lähen jõe äärde. Aga ma armastasin salamisi toast minema pageda. Emm ei keelanud mind küll enam kuhugi. Aga ma lihtsalt ei saanud talle iga pisemat asja ära rääkida, sest tema samuti pidas väga palju endas ja ainult enesele.

Vilistasin Raagu aia taga põsed punni, vastust saamata. Siis läksin jõe äärde ja vilistasin seal uuesti. Kus võis see Neeme küll olla, et teda sedaaegu veel kodumail polnud? Pidid ta kätte saama. Meid ju ähvardas suur oht. Nagunii uuritakse see plaatide lugu välja ja Neeme on kadunud poiss. Ma ei kujutanud ette, mis talle võidakse teha. Aga head oodata ei olnud. Ja minust ei lähe ka karikas mööda, sest ma olin kaasteadja.

Neeme kodus olin sageli käinud, aga viimasel ajal ei julgenud ma enam nende värvata avada. Mingi nähtamatu vägi sundis mind juba õunaäia äärest tagasi pöörama. Raagul oldi veel üleval. Köögiaknast paistis lambivalgus. Laudauks käaksus. Keegi ronis vist lakka magama.

Viimaks ometi. Neeme tuli läbi aia.

«Kus sa nii kaua olid?» riidlesin temaga.

«Sõin.»

«Ja teine peab sind ootama! Vii terved plaadid täna öösel surnuaeda tagasi. Lõpeta see jant ära. Pese oma käed puhtaks.»

«Süljega kleebin külge või? Kas sa mõistad, kui raske oli maha kangutada. Tagasi ei saa sugugi. Peaks tinutama. Aga tina mul ei ole!»

«Tuleb otsida. Ma aitan sind,» lubasin ruttu.

Tol hetkel paiskusid alumiselt teelt üles meie poole mootorratta tuled. Haarasin Neemel käest ja me lidusime üle põllusiilu. Võsa oli liiga kaugel, viljaredelite virn sealsamas, aga nagu meie kiusuks alt kärbiseid ja roovikuid täis topitud. Neeme vinnas enda virna otsa ja ma ronisin kärmelt ta kõrvale.

Mootorratas jäi meie teetsal rukkipollu ääres peatuma.

Martsepp laskis Himma tagaistmelt maha ja astus ise ratta kõrvale, jalg pedaalil. Paistis, et Martsepp kaalus, kas edasi sõita või siis ots ümber pöörata ja tulnud teed tagasi kihutada. Himma seisis paigal, kohevii ja kaunis, sarnanedes rukkihakiga, käedki rindade alla ristatud. Tal oli jakk üle õlgade heidetud, ja oma üllatuseks märkas, et see polnudki Himma jakk, vaid Martsepa kuub.

Siis lükkas Martsepp ratta teelt kõrvale ja tõmbas Himma rukkisse. Himma oli ta käes nagu pajuvits, painuta, palju meeldib. Kõrred vajusid üle nende kahisedes kokku. Kuu tõusis jõe tagant. Metsaladvad

mustasid. Ülemisel teel mürises üks täistuledega veoauto. Küllap Pilpaküla oma. Keegi tegi vist eraotsa. Nähtavasti pandi mõni süld puid hakkama. Inimesed pruugivad iga jumalapäev raha ja Pilpa mehed võtsid kõrvalt, mis jaksasid, sest palk neil ette ei löönud.

Neeme pigistas nagu hull mu pihta ja tema hingamine muutus väljakannatamatuks nohinaks. Surusin peo ta suule. Olgu ometi vaiksemalt. Ma pelgasin enam kui surma, et Himma ja Martsepp märkavad meid redelivirna otsas.

Kõik oleks jäänud ilusaks, kuid Martsepp rikkus ära tolle õhtu. Himma jooksis mäest üles, hetkeks teekäänul seisatades ja lehvitades. Martsepp andis talle au, kätt mütsi juures hoides. Siis aga ajas ta mootorratta redelivirna juurde ja kohendas oma rõivaid, ise sealjuures lorilaulu vilistades. Midagi inetumat oli raske ette kujutada.

Neeme ei pidanud enam piiri. Ta andis esimest korda oma kätele minu kallal voli.

«Nägid!»

«Midagi ma ei näinud. Sa vii hauaplaadid tagasi!»

«Küll ma viin,» lubas Neeme rutakalt.

«Ära käperda, öeldakse sulle. Astusid mu jala peale...»

«Näita, kus kohal?»

Ta kummardus alla ja puudutas kätega mu põlvi.

«No, tead sa... Ma virutan su nina selja taha!»

«Eks ma ikka tea ka...»

Jälle sama varjatult nohisev ebamäärane toon. Ta keeras pead siiasinna, nuhutas õhku ega mõistnud endaga midagi peale hakata. Siis sülitas Neeme üle öla ja lonkis minema.

Jooksin ruttu kodu poole.

Emmul oli juba söök laual. Linda kallast parajasti kannust piima. Läbi avatud akna paistsid teravad küünarnukid. Tema põsesarnad olid ahtad ja kahel pool suud jooksid tugevad tõsiduse- või kurjusejooned. Toorkord pehmendas naeratus Linda nägu ja tema rind tõusis sissehingamise ajal kaunis kõrgele. Pöial ja nimetissõrm hoidsid edevalt tassi.

«Kuhu see tüdruk nõnda kauaks jääb?» kostis Linda hääli läbi avatud akna. «Sa lased tal liiga omapead hulkuda. Ei ole hea.»

«Nüüdsama oli siin. Võib-olla jooksis jõe äärde pesema.»

«Nii hilja? Sa pead tema järele rohkem vaatama, soovitan mina.»

«Ära otsi igalt poolt kõlvatust. See on rumal komme.»

«Peab ette vaatama,» manitses Linda.

Hiilisin akna tagant aeda tagasi ja plöksatasin jalgvärava uuesti hooga lahti-kinni. Kõõgiukse taga pühkisin isegi jalgu, mis oli üsna mõttetut toimingu. Muldpõrand mulda ei karda ja õhtune kaste oli ju mu paljad jalatallad puhtaks pesnud.

«Viimaks ometi,» lausus Linda etteheitvalt.

«Kus sa käisid?» küsis ka emm.

«Ei kusagil.»

Linda tahtis teada, kus kohas asuvad minu «ei kusagil».

«Jõe ääres.»

«Seda ma arvasin. Aga kas tead, et sinu eas on kasulik varakult magama minna?»

«Istu sööma, Kaisu. Ma toon sulle pajast kuumi kartuleid,» ütles emm.

«Ei taha.»

«Miks sul isu ei ole?» tahtis Linda tingimata teada.

Kobasin asemeriided sülle ja ronisin lakka mullustele heintele. Linda soovis magada aidas. Seal pidi olema «ainulaadne lõhn». Kopitanud viljapeotäied salvepõhjas, lambanahkade hallitus ja tibatillukesed hiirepabulad — seal oli terve see ainulaadsus. Kui kask päätsisse tuua, muutub ait üsna meeldivaks. Aga me murdsime meiusid üksnes laupäevaõhtuti, et pühapäevale paremat maiku anda. Emm käis veel korra Netiga törelemas. Koeral oli tüütav komme möödasõitvaid autosid haukuda. Ta lidus justkui arulage masina kõrval ja püüdis ratast pureda. Kus on selle targa looma aru! Päeval laskis Neti veoautod enam-vähem ükskõikselt mööda, aga öösiti ärritas ta alati kõik küla penid klähvima.

Uni ei ole omast käest võtta. Tõmbasin teki kõrvuni ja vahtisin sari-kate vahele topitud linaharja, kolhoosieelsetest aegadest pärit, kupradki veel kammipiide vahel. Sealsamas kõrval vedeles murdunud jalaga kolgits. Jõe poolt kostis nagu lindude soigumine — koovitaja vestis vist juttu juba pesal istuva pardiemandaga. Temal endal kõigest üks muna munetud ja aega küllalt.

Ma ei tahtnud kunagi mõelda, kuid mu mõtted tegid alati minuga, mis nad ise heaks arvasid. Enamasti lasksid nad mul magama jääda ja jätkusid unenägudena. «Maailm on vastik,» mõtlesin ma. Kuid ometi tahtsin selles maailmas elada ja ootasin elevusega saabuvaid päevi. «Inimesed on hirmsad,» ründas teine mõte. Aga igas inimeses leidus mingi huvitav joon, vahel nukker ja vahetevahel naljakas. Osa unetutel öödel võtsin ükshaaval läbi kõik sugulased ja tuttavad, emmust alustades ja Tepaniga lõpetades.

Emm ootas viimasel ajal kedagi. Bussi tuleku ajal muutus ta ärevaks ja vahtis üksisilmi suurele teele. Sagedamini kui varem küüris ta tubasidki. Tegemata aseme eest sain ma kõvasti pragada. Linda oli omadega nässus. Keegi seesugust naiseks ei võta. Kuid miks Linda sellest ise aru ei saa? Nii tark — ja nii rumal! Me pole Lindaga sõbrad ega saa vist iialgi lähedasteks. Tema juuresolekul kardan teda, ja nii kui ta väravast välja läheb, unustan kohe ära, nagu poleks mul öde olemaski. Küll räägitakse palju sõprusest ja muudest selletaolistest kindla piirjooneta nähtustest. Tõenäoliselt mingi sõprus olemas ongi, kuid raskesti tuntav ja tabamatu. Õelust võid seevastu käega katsuda. Tepan näiteks. Martsepp ka. Kuidas ta võis nõndamoodi vilistada? Miks Neeme ahvis Martseppa? No ärgu mõelgu, et olen mõni Hirma, keda rukkisse veetakse. Ometi olin ma valmis Neemele andestama, kui ta paluks. Seda aga loota polnud. Mis siis saab, kui need plaadid kätte saadakse ja Neeme kohtu alla antakse? Seda ma ei soovinud. Kõike muud, aga seda viimast küll mitte.

Olin jäänud magama, aga Neti lõrin lõhnus une jälle ära. Silmitsesin läbi katuseaugu uduvines uibuaeda. Üks vares tõusis häiritult lendu. Aidauks liikus. Arvasin, et Lindal on õue asja. Ei, see polnud tema. Martsepp tuli meie aidast. Ta hiilis nagu kõuts üle õue ja peagi kostis ülemiselt teelt kaugenev mootorratta põrin.

Aida uksele paistis Linda valge kuju.

Suviti käisin harva Pilpa poes, sest kauplusauto sõitis ülepäeviti Põõni õue, aga suuremad ostud tegi alati emm ise. Viimaste nädalate komisjonitamised ja uurimised tegid ema närviliseks ning pahaseks. Ta muutus kannatamatuks, tikkus tülitsema ja kõige rohkem sain mina tema käest võtta. Muidki pahandusi juhtus, sest need armastavad alati koos käia. Keegi oli Raagu emale nimetanud, nagu igatseks emm talle

uueks miniaks, niipea kui vana ometi kord silmad igaveseks suleb. Iga-
tahes koperdas hädine vananimene suure pingutusega meie aia taha ja
ähvardas sealt kepiga. Tagasi minnes kukkus ta mäe all kápuli maha
ega suutnud omal jõul enam tõusta. Kahtlus langes Kaja Pajusile, tema
viis ülepäeviti Raagu poolt piima ja vahel ka koort ja kanamune, sest
mujal olid need kallimad. Jaagul oli tegemist, enne kui eit sangi saadi.
Pilpaküla helises juttudest. Ka selle eest näis kombeline Kaja hoolitse-
nud olevat. Sellepärast ei tahtnud emm isegi poemehele näkku vaadata.
Mine tea, mis sõnad võivad suhu tulla. Vastu harjunud tavasid saatis
ta minu Pilpasse lambiklaasi tooma. Elektripost oli meil tol ajal küll
juba keset õue, aga traadid alles tuppa toomata. Enn käskis vaadata ka
mõned paarid pesu, kui midagi ilusamat on.

Oli laupäeva õhtupoolik ja poe nurga taga lallati laulu. Seal pühitse-
sid metsapunkti mehed palgapäeva. Mina neid purjutajaid ei sallinud.
Niisuguses tujus kiputi alati rõvetsema. Üldse oli seliel poetagusel puh-
mastikul kahtlane kuulsus. Üks ja teine naine käis sageli oma vana-
meest või päris noort meest seal otsimas ja koju tassimas. Räägiti, et
õllekioski müüja, must, põskedeni värvitud suuga ja kõrvarõngastega
hagask, koorinud sealsamas võpsikus ühe ja sama õhtuga mitu meest
poole kuu palgast paljaks.

Fajusi seisis poeüksel. Ta muheles omaette, üks huulenurk teisest
peenem ja pikem. Mind nähes püüdis ta end nagu pikemaks sirutada
ja väga viisakas olla. Tundus seegi naljakas, et ta avas ise ukse ja las-
kis mul enne sisse astuda ning ütles koguni: «Palun! Olge lahked! Väga
meeldiv!» Poest löi vastu kompeki ja soolasilgu lõhna. Siis lonkas
Pajusi leti taha ja jäi mulle oma paistetanud silmadega otse suu sisse
vahtima.

«Pesu vajatakse? Tead sa, mul on seal tagapool imeilusat. Just-just
sain. Ei ole veel jõudnud lahti pakkida ja letile tuua. Läheksime vaa-
tama?»

Kitsukeses koridoris olid mõlemal pool karamelli- ja präänikukastide
vinnad, «Kalevi» sildid külje peal. Ukse taga seisis lasu harke, labidaid
ja muid aiatööriistu. Kätepesunõu kohal rippus valge rätik. Toas, kuhu
me astusime, nähtavasti magati. Mõõbliks olid riietekapp, peegei ja lai,
paljude patjadega diivan. Poemee jäi mu ette seisma, toppis käed tas-
kusse ja venitas oma pükse ettepoole. Tõmblukk surtsatas valla, aga
sellest ei tehtud väljagi. Pajusi võttis rühika hoiaku.

«Õieti mõtlesin ma juba ammu sinule. Tahtsin siia kutsuda. Kui hea,
et ise tulema juhtusid. Vaata — mul läheb kioskimüüja ära. Tema peale
on kaebekirju ja ta ei taha oodata, kuni vallandatakse. Sa oled hakkaja
vaimuga. Kas ei taha asemele tulla? Esialgu prooviksid suvel. Siis aga
võiksid õhtukoolis õppida.»

Võtsin pakkumist tõsiselt.

«Ei oska ju.»

«Küll ma su välja õpetan!»

«Peab emaga kõnelema.»

«Sinusugune tüdruk peab veel emaga nõu?»

«Ikka! Kus need pesud teil on? Näidake, palun.»

«Kaame, mihukest sina praegust kannad? ... Ai, kurram ...» Ta si-
litas kohe oma rannet ja uuris sealt küünejälgi.

«Sa ära nii äge ole! Saame hästi läbi!»

«Ma ei kannata käperdamist.»

«See mulle meeldib. Sa oled hirmus ilus tüdruk.» Ta läks ja keeras ukse lukku. «Poeaeg on läbi. Siia ei tule enam keegi.»

Olin nõutu ja hakkasin alateadvuses paha aimama. Piinav häbitunne pigistas kurgu krampi. Meenus mitu-mitu raiskuadetud tüdrukute kohta kuulnud juttu. Aken avanes aeda. Sealt välja hüpates oleksin sattunud purjutajatele kaela. Ma ei teadnud, kuidas olla või mida teha, ja jäin araootavale seisukohale, poemeest valvsalt silmas pidades. Pajusi liikus nagu vedrudel. Lauale ilmusid paberiga kompvekid ja veinipudelgi.

«Sa ei ole ju enam plikake, ega? Küll ma ka tean! Na-naa! Aga see on tore! Me hakkame sinuga väga hästi läbi saama. Kioskis teenid palju raha ja paned enese nagu pupe riidesse. Küll mina juba hoolitsen, et sa laost kõik riigihinnaga kätte saad... Nõus? Ole aga heaga nõus! Ma ei taha rabelda... Ilusti, kenasti... Võta ise kleit maha ja pane sealt see roosidega kittel selga. Siidist... Sinu põskede ja ümmarguse pepu manu nagu loodud... Hi-hi-hii... No ära nii kartlikku last mängi... Poisikestega peab pelgama... Täismehed mõistavad lõbusalt, aga hädaohutult asja ajada... Sul ei tarvitse häbeneda...»

Ega ma häbenenudki. Püüdsin rahulikuks jääda, aga või see siis enda teha oli. Peast käisid läbi ägedad mõtted. Nagu ta mulle sammu ligemale astus, kargasin talle küünte ja hammastega kallale. Lõin, kuhu juhtus. Kus mul seal aega oligi paika valida. Ta püüdis ühte- ja teistmoodi vastu hakata. Pajusi lehkas nagu tema kompvekid ja heeringad, natuke imalalt ja natuke hapukalt. Siis panin talle jala taha. Masajalg prantsatas vaibale. Kummardusin tema kohale.

«Võtmed siia!» Ma keesin ja kobrutasin võimsas vihas. Kõik kõige halvemad sõnad, mis ma iganes olin kuulnud, paiskasin talle näkku. Niipea kui võtmekimbu oma kätte sain ja poodi tagasi jõudsin, süttisin veel suuremas tegutsemishimus. Kõik kompvekikastid said silgutünni kallatud. Neid seal jumal teab kui rohkesti ei olnudki. Präänikud pildusin põrandale ja trampisin jalgadega veel puruks ka. Enamaks aega ei jätkunud. Tagumise toa uks klõpsatas kahtlaselt ja oli ülim aeg jalga-dele valu anda.

Perve all laulsid metsapunkti mehed armuvalulaulu.

KULDSEDAJAD, MULDSEDAJAD

Loit ja Allan patseerisid Pööni külavaheteel, lipsud ees ja viikidega püksid jalas. Nad näisid nagu peened linnapoisid kunagi. Küll olid nad mõistnud pikaks venida. Himma ise suurustas, et tema nunnud on juba osjad. Minu arust sarnanesid nad hundinuiavartega, juuksed krässus ja sassis. Kuidas need kondid neil küll koos püsisid? Mõlemad olid hirmus kõhnad. Nende kitsukesed keskkohad võinuksid sügisese suurema tuulega murduda. Aga nad kõndisid sirgelt. Nende kehad olid saanud tugevat trenni, nagu nad ise väsimatult rõhutasid. Vahel võttis Loit ette ja viskas keset teed paar hundiratast. Seejärel vahtis ta tähtsalt ringi, kiitust ja imetlemist oodates. Neeme proovis ka korra ennast ratast-ringi visata, aga kukkus iga katse juures potsti pikali. Minu proovid läksid natuke paremini korda. Aga ma ei tihanud poiste ees oma võimetega lagedale tulla. Undruk läks üle pea. Treeningpükse mul polnud. Poes korra müüdi, aga sinna ei julgenud ma enam oma nägu näidata.

Himma ei lubanud Loitu ja Allanit küla vainule aega surnuks lööma. Nad pidid täitma oma päevaprogrammi, mis oli hullem kui kolhoosi

lehmalauda graafik. Ema sundis nunnusid koguni hommikuti raadio järgi võimlema. Ise veel voodis, löi ta Loidule ja Allanile süngist takti. Närepa oli sõitnud lõunasse sanatooriumi tervist parandama, aga Himma puhkas Pöönil, «kallistel kodunurmedel». «Ma olen praegu erainimene. Kolhoosi elu mind ei huvita,» tõendas Himma igauhele, kuigi keegi selles ei kahelnudki.

Mind kutsuti Pöönile külla ja ma võtsin Neeme kaasa. Oieti küll tahtis ta ise tulla Närepate spordiriistu ligemalt vaatama. Aga võta näpust. Loidu ja Allani ema ei näidanud meile midagi. Läbi rõduakna paistis üksnes pommi sang. Himma istus pidevalt meie juures ja kõneles isamaa-armastusest ning et Pööni küla ja Sahhalini saart tuleb ühtviisi kalliks kodupaigaks pidada ja viimast koguni esimesest palavamalt armastada. Lapsed pidavat jumaldama «kodunurmede ainulaadset hingust». Himma mahe jutt pani Loitu ja Allani nina kirtsutama.

«Kas siin kolhoosis sporti ka tehakse?» küsis Allan, kui ema korraks toast välja läks.

«Mina uisutan ja õpin tennist,» teatas kohe Loit läbematult.

Miski hinna eest ei tahtnud ma alla jääda.

«Ma hüppan kõrgust,» laususin küllalt isekalt.

«Kui palju?» nõudis Loit.

«Kaks ja pool meetrit.»

«Lollilt luiskad,» kisasid poisid. «Siin kolhoosis ei ole spordiväljakut. Kus kohas sa treenid?»

Loit sattus päris marru: «Tema hüppab kaks ja pool meetrit? Tola! Kas sa ka tead, kui suur on maailmarekord? Ha-ha-haa. Sedagi sa ei tea! Muudkui kelgid. Igavene kehkenpüks!»

Neist maailmarekorditest ei olnud mul veel tõepoolest õrna aimugi. Neeme teadis veelgi vähem. Vutti ta tagus kooli võistkonnas, aga meie kool ei pääsenud isegi oma rajooni võistlustele. Kuid mulle ei meeldinud, et mind tolatatakse ja luiskajaks tembeldatakse. Kes nüüd alati saakski tõtt kõnelda, aga valeliku nime nina alla hõorumine mõjub alandavalt.

Neeme pööras jutu kalapüügile ja me rahunesime maha.

Siis saime Himmalt loa suplema minna.

«Vaadake jah jõge. See on teie kodujõgi. Kaisu näitab,» ütles Himma ja hoiatas samas: «Aga pidage meeles, et pervel ei tohi üksteist tõugata. Jalutage suure purdeni ja tagasi. Päris sügavasse kohta ärge ujuma minge. Kullerkupud vist öitsevad praegu veel? Korjake oma emadele lilli, Neeme, kuidas su memmekese tervis on?»

«Nagu ikka.»

Neeme tõi õngeriistad. Varsti oli tal latikapirakas juba kätte saadud. See tuli tookord nagu tellitud ja linnapoiste ees kelkimiseks.

Nunnud loopisid rõivad seljast ja löid vee otsekohe vahutama.

«Kaisu, tule siia!» hõiksid nad.

Varem ujusime Neemega kahekesi, aga selle suure kamba sekka ma ei sõandanud minna. Midagi hakkas vastu. Läksin üle kaldaäärse loimu, kus kalad suurvee ajal mängisid ja mis nüüd head heina kasvatas.

Kõrvalkäänus sukeldusin, pea ees, ja ujusin piki jõge üksinda alla-poole.

Nii nagu Loit ja Allan vähegi said, panid nad kodunt ajama ehk viskasid pikalt varvast, nagu nad ise suurustasid. Näis, et eesrindlikuks inimeseks kasvamine ei huvita kumbagi. Kõva kodune kord lausa sundis

neid petma ja kavalust appi võtma. Jõe äärde minekuks loa saamine oli ausal teel niisama hea kui võimatu. Just tol ajal ilmusid Mustmere rabasse esimesed kraaviadrad ja buldooseriid. Kogu see soo taheti ära kuivendada, terve Meegoküla jagu uut maad juurde teha, kuigi olemasolevaid põlde jäeti alatasa metsa äärest sööti. Maaparandamine aga oli meile seninägematu, põnev asi. Algul tõmmati risti läbi raba peakraav, otsaga jõkke. Kuivendustöid vaatama minna oli Pööni-tädi oma nunnudele rangelt ja vembla ähvardusel ära keelanud. Himma kartis, et traktor ajab tema poisid alla või siis langeb kopp koos mudaga neile tingimata pähe. Ei aidanud ükski palve ega minu emmu hurjutaminegi. «Ära sa mu lapsi üles kihuta,» pörutas Himma vastu. «Soos ei ole nende ministeerium. Õppigu! Nad peavad iga minuti õppimiseks kasutama. Ja ma palun sind väga, ära luba ka Kaisut hulkuma. Solidaarsuse mõttes. Ta ei ole sul viiemees.» Emm löi käega ja läks minema, minu suhtes keeldu rakendamata. Mis pidid tegema Loit ja Allan? Kaua sa tita moodi majas õues jalgrattaga tiirutad või mis löbu pakub nendes raamatutes tuhnimine, mida alles järgmisel aastal koolis vaja läheb? Kõike, mida heaga ei saa, võetakse alati kurjaga, sest oma tahtmine seisab sul alati kõige kõvemini meeles. «Kurjad mõtted käivad karjaga,» tähendas vahetevahel emm. Kuid meie mõtted ei olnud kurjad, pigem olid need uudishimulikud.

Soo hingas kõrbenult. Uudsemuld on väga magusa lõhnaga.

Neeme teenis hommikupoolikuti endale raha. Ta käis metsas vaigutamata. Poisid tikkusid kaasa, aga jälle ei lubatud. Himma kartis äraeksimist ja usse. Mina ei kujutanud ette, kuidas saab metsas ära eksida, kui ühel pool on nurmed ja teisel pool raba, kust nangunii pöörad tagasi. Usse meie metsas oli, aga kallale nad just ei karanud. Mätastele astumisega tuli olla ettevaatlik. Räägiti veel ilvesest, keda Mustmere taga nähtud. Rebaseauke teadsin ma küll, Neeme näitas, aga ilvesest üksnes lorati. Selle loo mõttes välja Taali. Seal olid tema palukakohad ja oma kadeduses püüdis ta lapsi lihtsalt eemale hirmutada. Himma armastas pärastlõunati kolhoosi kontorist ajalehti lugemas käia. Ta ootas lõunast kirja, mis ei tulnud ega tulnud. Igavuse peletamiseks aeti seal Martsepaga lora. Loit ja Allan kasutasid seda aega kodunt kadumiseks. Kuid oma jälgi nad peita ei mõistnud ja jäid ilmast-ilma vahele. Väga rumalaks moeks võtsid mõlemad poisid minu selja taha pugemise. «Kaisu palus» ees ja «Kaisu kutsus» taga, ning Pööni-tädi käis muudkui lauda vahet emmuga õiendamas.

Mu mõõt sai varsti täis.

«Korjake oma kompsud kokku ja sõitke ära linna,» karjusin kord Allani peale.

Nad olid jälle suplemas käinud ja minu kampa luisanud. Kuid mul endal polnud sellest aimugi. Ujumis me kunagi koos ei käinudki. Poistel oma ja minul oma koht, kolm kääru ja mehest kõrgemad paju-pöösad vahepiiriks.

Rohisin porgandipeenraid. See oli tüütu töö ning tegi meele alati pahaks. Allan tuli ja kükitas vao vahele. Ta nuias, et ma läheksin Pöönille nende emaga kõnelema. See tähendas, et ma pidin neid rahaparkimisest välja valetama. Jälle olid nad kusagil olnud, midagi korda saatnud ja emale oli vaja usutavalt luisata.

«Palju see sul maksab?» nuias Allan.

«Mis lapsehoidjat te vajate?»

«Ega küll . . . Aga niisama.»

«Kuidas niisama? Mina käin igal pool ja sellest ei tõuse kunagi mingit kisa. Emm ei teagi, kus ma alati olen. Mõnikord ütlen ja teinekord läheb endalgi meelest. Aga nagu teie jala üle teeristi tõstate, on küla hädakella täis. Kui ei lubata, istuge kodus.»

«Sa ei olegi siis seltsimees!»

«Mismoodi ei ole?»

«Sa ei aita teist hädas.»

«Kasi minema. Ma teen tööd. Praegu ei ole aega sinu eest lunima minna. Õpi ise eesrindlik valetamine ära ja jäta teised rahule.»

«Me tahame õhtul kalale saada, noh . . . Kas saad aru? Kui ütleme, et juba olime luhas, eluilmas enam ei lubata. Sa ütle, et siin aias . . . noh, ütleme, et aitasime sul kitkuda . . .» Ta kükitas vao vahel, kohev nagu seljatäis varakevadist muruheina. Allani mokad värisesisid, silmad sõõrutasid pisaraid, selg tõmbus külmu. Aeg-ajalt maigutas ta suud ja nuuksatas. Päike kõrvetas üleval, kärbsenäpid säutsusid õunapuu oks-
tel. Polnud vähimatki tuuleõhku, taevast ei ainustki pilve. Niisugune lämbe päev teeb mu alati pahuraks.

«Kalale minna ei saagi. Lanti ei ole. Egas haug ussiga võta.»

«Ostame poest.»

«Seal nad jah ootavad sind . . .»

«Neemel ehk leidub? Maksaksin kinni. Mul on oma raha . . .»

«Aga mina tean, kust saab niisuguse landi, et iga raksuga tuleb ni-
huke purikas otsa . . .»

Allan sattus vaimustusse. Ma lasksin tal tükk aeg piinelda. Närisin hernelesta ja tundsin suus pisut magusat maiku. Siis rääkisin hauaplaatidest. Ütlesin, et neist saavad võlulandid, mis jõe suuremad kalad õnge meelitavad. Pärast lisasin veel, et hauaplaatide mahakiskumise eest pannakse vangi. Sellega tuleb ettevaatlik olla. Allani silmad sära-
sid ja minu tuju paranes. Alati, kui mul mõni vemp õnnestus, tekkis rinda lõbus tundmus. Eluilmas poleks ma uskunud, et ka Loit ja Allan saavad kabeliaias niisuguse tööga hakkama. Selleks olid nad minu mee-
lest täitsa nannipunnid. Allanit narrisin ma niisama naljapärast, oma tuju tõstmiseks.

Et emm mu enamasti kuue paiku üles äratas, tahtsin alati pärast-
lõunati magada. Lauda peal oli meil natuke mullust ristikut, aga muti-
kaid täis ja kopitanud lõhngi küljes. Seepärast otsisin aeda põõsa alla varjulisema koha ja keerasin pahaaimamatult põõnema.

Järgmisel päeval oli emal käsil pesupesemine. Mina tirisin talle alt loigust pehmemat vett. Korraga sööstis Pööni-tädi nagu püssipauk meie väravast sisse, nägu punane peas ja silmad ärritusest ümmargused.

«Need leidsin ma oma laste taskutest!» ütles Himma, ilma et ta enne oleks teretanudki.

«Hauaplaadid . . .» Emm viskas põgusa pilgu Himma pihku. «On teis-
test küla peal juba kella löödud. Või see sinulgi kuulmata. Martsepp
pidavat nendega vanametalli plaani täitma. Niisugune süüdistus on
jõudnud linnagi. Su poisid lõövad ka varumiskampaaniale kaasa.»

«Nad ütlevad, et said need Kaisu käest.» Tädi mõõtis mind tige-
da pilguga. «Kes seda surnuaeda nii hoolega rüüstab ja kust Kaisu need
omakorda sai . . . uskumatu? Nõuan kohemaid täit selgust!»

Vastata ma ei suutnud. Mis sa ikka alati valetad! Ära tüütab. Aga
tõtt jälle kõnelda ei tohi. Ei lähe läbi, ei usuta. Ausalt öelda, ei tulnud
tol momendil minulgi seda mõtet, et Loit ja Allan oskavad rauasaagi

kasutada. «Küllap nad Neeme järelt hiivasid,» vilksatas mu peas. Kes valetab, see ka varastab, ja nunnud valetasid igal sammul.

Himma ohkas, pisaradki silmis.

«See on nii kole, et judinad jooksevad üle ihu.»

«Ära seelikust välja hüppa,» naeris emm.

«Õigusta jah sina seesugust...»

«Ära arva, et ma pooldan!»

«Kaisu, ootan sinu ülestunnistust. Täitsa ausalt!»

Emmule ei meeldinud tädi tänitamine. Ta ei sallinud, et Himma tikkus oma ninaga meie asjadesse, ega kannatanud kunagi, et ta mind kantseldas. Kes teab, võib-olla süüdistas ta Pööni-tädi Linda eluõnne rikkumises. Vahel läks jutuks, et enne Himma mängutulekut olnud Martsepa ja Linda suhted hoopistükkis teistsugused. Millised nimelt, ma siis otsale ei jõudnud. Valus oli, et emm alalõpmata ohkas. Martsepal polnud õiget naist ega Lindal õiget meest ja mõlemast jahvatati jutte, mille mõistmiseni ma tänaseni ei ole jõudnud.

Himma nuttis tagasihoitult, suursuguselt.

«Jäta oma ägamine,» keelas ema.

«Mõtleks! Või ägamine! Ma ei lase oma lapsi pilgukski silmast, aga ikka kistakse nad kampadesse. Teada puha, mis siin taotletakse. Süütud lapsukesed tehti räpase kavalusega kaassüüdlasteks... Kas sa julged ütelda, mis eesmärgil? Te arvate, et sedaviisi panete Närepa käed kammitsasse? Noh, ei tunne teie teda...»

Kasutasin hetke, mil Himma tähelepanu oli tervenisti emmule pühendatud, ja lasksin märkamatuult varvast. Närepate uus kutsikas, keda poisid kodus kiusasid, sai mulle sauna juures järele ja silkas natuke aega kannul. Ta tüdis üsna pea või löi kaugust kartma ning viskas enese põõsa alla pikali, mind mõistmatul pilgul saates. Päike praadis, jalgade all kõrvetas tuline soomuld. Tõmbasin riided seljast ja kastsin enese korraks vette. Särg löi roos lupsu, kiilid kiikusid lainetusel. Magistraalkraavi pragunenud perved mustasid nagu haavad.

Seal siis oli see kodunurmede hingus...

Minu vändad viisid mu õhtul iseenesest Raagu aia taha vilistama. Seal t hõikas Neeme isa, et jäetagu juba see koerte narritamine. Neemet pole hommikust saadik kodus nähtud. Kui poiss nüüd ise laanes mõne hundi nahka ei nüli, siis on tõelised soed tema viimaks ometi väeseomaks võtnud. Lonkisin nõutult alla jõe äärde, pea mõtetest segane. Himma juba ei jäta. Nüüd viib ta need plekitükid otsemat teed Ülemnõukogu Presiidiumi või mõne ajalehe toimetusse. Prokuratuuris juba teatakse, seal arvatavasti enam vastu ei võeta. Aga mine sa tea neidki. Järsku on mõnel uurijal vaba aega ja ta alustab otsast peale. Niisugune kahtlus lõhkus seda enam pead, et Martsepp oli jällegi Tepani pärast linna kutsutud ja ta oli veel pärastlõunaks tagasi tulemata. Küllap tehti nüüd ka Martsepa naiste ülevaatust. Tõenäoliselt olid nad kõik sinna kokku kutsutud, arvasin ma. Püha jumal, mis ütleb Linda?

See päev oli kogu kolhoosis väga segane päev.

Otilie vahtis lõunast saadik maanteele ja kuulatas asjatult juhuslike autode mürinat. Saarik oli hommikul turule sõitnud ja oma kolhoosi autost maha jäänud. Keskuse aiast pääsesid putku kaks mesilastesülemit ja kätte ei saadud neidki. Pereheitmist märgati alles siis, kui lahkujad üle õunapuude sumisesid. Aeti küll taga, aga mets tuli vastu ja mesilased lendasid üle metsa.

Meie saunast kuuldus kahtlasi hääli. Esialgu tahtsin kauges kaares

mööda minna. Kraavimeeste juures käis hommikul palgalaev ja niisugusel päeval timmisid nad üle hulga klapitud pudeleid, paar pooleliitrilist mehe peale, nagu Taali teadis rääkida. See saun ju oli meil nii paha koha peal, et igaüks, kes mööda läks, astus sisse, ja Taali ei saanud aru, kuidas emm seesugust üldse kütta julgeski. Mina neid kraavimehi väga ei kartnud. Nad ju proovisid iga inimese kallal hammast, aga taga aeti üksnes neid, kes ise kiljudes ees lidusid. Ma neile seda lõbu ei valmistanud. See jõgi ja see heinamaa ja soo ning raba olid minu omad, mu kodu. Nemand olid ajutine nähtus Mustjõel. Sellepärast pidagu end ka vastavalt ülal. Siiski — hääled tundusid kraavimeeste jaoks liiga piiksuvad ja lorilaule ei jorutatud ka. Ma läksin ringiga üle põndaku sauna taha kuulutama. Ja siis tõmbasin ukse hooga lahti.

Loit ja Allan kükitasid kõrvuti õlgedel.

«Aga nüüd te mu käest saate!» hüüdsin vihaga ja kaalusin mõttes, kummast alustada. Ma ei teadnud, mis nendega ette võtta, aga niisama seda asja jätta ei saanud.

«Topi oma käed taskusse, või muidu saad ise ka...»

See oli Neeme.

Vägitükk, millega tädi nunnud nüüd hakkama olid saanud, tõmbas minu mokad jahmunult pärani. Sellal, kui nende ema pailaste au ja hea nime eest võitles, olid poisid vastu võtnud otsuse — kodunt jäädavalt lahkuda. Seal nad nüüd istusidki kõrvuti nagu teivasjaamas rongi ootel, komps kahe vahel, palitud üle öla. Otsuse täideviimine oli alanud. Loit tahtis ükskõik kuhu tööle minna ja siis vaatab, mis edasi saab. Allanit kohutas kodutus natuke. Aga ta ei tahtnud end kehva mehena näidata. Meil oli kusagil üks vanatädi, kes pidi olema iseloomult jõuluingel, kui viimaseid on üldse kunagi olemas olnud. Aga keegi meist ei teadnud selle inglisi vanatädi aadressi. Neeme kiitis metsapunkti teenimisvõimalusi. «Vallalistele antakse ühiselamus voodikoht ja voodipesugi,» ütles ta. Loit ja Allan ju olid praegu vallalised. Kuni kinni püütakse.

Loit valas oma kodu ja kõigi kodude peale sappi välja. Ta ütles end lahti isast ja emast, kes olevat vangivalvurid. Etteheitel kõlasid seda kibedamalt, et Allan sealsamas kõrval vaikset kiuslikku pilli tõnnis, aeg-ajalt käeseljaga nina kuivatades.

Oma suure südamevalus ja kasvatusteaduse hea tundjana oli Himma mõlemad poisid sahvrisse kutsunud ning nii läbi parkinud, et teistkordse löömise kohta enam ei olevatki. Loidu tagumendi luud pidid katki olema. Ta külitaski ettevaatuse mõttes vaid ühel puusal ja keeras väga ettevaatlikult teist. Nad ju oleksid jõudnud emale vastu vilada, aga vanaema oli sealsamas seisnud, ja kahest nende kahe jõud üle ei käinud. Oma ema kohta tarvitasid poisid näotuid sõnu. Loit sülitäs välja, et «mutt» käib teistega restodes, terve linn teab ja nemad ka teavad. Iss ja ema käsivad neil endist eeskuju võtta, aga niisugusteks nad küll ei taha saada.

«Aitab plämast!» keelas Neeme. «Ükskord peate nagunii koju tagasi minema. Kust süüa saate?»

«Ei!»

«Mitte iialgi!»

Nunnud kinnitasid nii tormakalt oma otsust, et Neeme kehitas õlgu ja viskas enda nurka pikali, õlekõrs mõtlemiseks hambus.

«Kas väljas magada kardate?»

«Ei karda!»

«Kuid meil pole tekki ja linasid ja patju,» kohmetus Allan.

«Päh, kus ka asjad!» kuraasitas Loit.

Teerajal läks inimesi mööda. Ma kartsin, et Pööni-tädi on miilitsad ja kõik tuletõrjujad välja helistanud.

«Siia te jääda ei saa,» otsustas Neeme. «Ma tean üht kohta, kus võib esialgu redutada.»

«Kus nimelt?» küsis Allan õhinal. «Ütle ruttu-ruttu!»

«Kas kaugel?» tahtis ka Loit teada.

«Küll teid sunnitakse vangitapiga koju tagasi!»

«Seadus ei ole niisugune — Kaisu pidagu moka maas,» sai Allan ägedaks. «Kuueteistkümneaastaselt antakse pass kätte ja siis võib igaüks ära tööle minna. Mis puutub kooli, siis milleks — ptüü! — on olemas need mittestatsionaarid?»

Allanil ja ka Loidul oli kuueteistkümne aastani terve tükk teed.

Ma ei saanud vait jääda: «Otsima hakatakse teid nagunii!»

«Me läheme siit ära nii kaugemale, et keegi ei saa kätte. Küll ära elab! Meie maal on ju kõik teed lahti. Isegi iss ütleb iga päev nõndaviisi. Jah!»

«Need kalalandid sokutage kuidagi tagasi,» palus Loit hädiselt.

«Küll saab...»

«Kes teil käskis maha kiskuda! Igavesed vedru-villemid.» Mu hääl tõusis tahtmatult õelaks. «Ütelge, kas te oma koerustükid alati teiste kaela ajate?»

«Ausõna, ei ajanud,» vandusid nunnud nagu ühest suust. «Ema ise leiutas, et süüdi pead olema sina.»

«Kui näkselda mõtled, kasi minema,» kähvas Neeme minule. «Nad ei ole süüdi. Ma ise näitasin neile, kuidas plaadid ristidelt maha vup-satavad.»

«Jah! Saag alla ja — nõks-nõks-nõks...» kinnitas Loit lõbusalt. «Oleks saanud nii palju lante...»

«Mis lante? Sa ütlesid, et on maru sügisel koolis poistele näidata,» parandas Allan. «Sa tahtsid' hauaplaate koguma hakata, sest niisugust kollektsiooni pole kellelgi.»

«Mis neist tühjadest koguda,» laitis Neeme.

«Kombe pärast. Kultuurne tegevus. See on ajalugu.»

«Teie istumiskoht tehti ajalooliseks.»

Keretäit, mis nad said, ma patuks ei pidanud. Aga kõhe hakkas siiski.

Videviku ajal leppisime kokku, et Loit ja Allan kolivad esialgu Mustmere vanasse sauna. See oli Pajusi majale küllalt lähedal, et end inimeste ligiduses tunda. Aga teerada sinna läks läbi metsa, üks ojapoolses küljes, ja kaupmehe akendest ei paistnud sauna katustki. Nii vilets see suitsusaun ei olevatki, et seal elada ei saaks, teadis Neeme. Katus oli terve ja kõva saad kuivi heinu põrandal. Poemehe linnatuttavad olid hiljaaegu saunas ööd maganud ja ojast forelle õngitsenud. Neeme kõneles, et tema peab seal heintel külitades alatasa lõunatunde.

Et Loit ja Allan olid oma saatuse minu ja Neeme kaela määrinud, pidime neid aitama.

Kui ma koju jõudsin, ootas emm kaevu juures. Märkasin juba eemalt tema karmi, tõsist nägu. Aga ma olin andnud vande vaikida. Neeme lubas mu nagu konnapoja maha lüüa, kui ma kas või poole sõnaga julgen poiste redupaiga välja plärada. Et emmu kahtlusi hajutada, ütlesin, et käisin jõe ääres.

«Kas sa seal Loitu ja Allanit ka nägid?» küsis emm.

«Ei. Neeme õngitses. Aga ta läks ka juba koju. Kala ei võtnud täna.»

«Kuhu need pagana poisid küll kadusid?» ohkas ema, nagu valutaks ka tema selle asja pärast südant.

«Kes?» küsisin süütult.

«Himma-tädi läheb hulluks. Ta ju kardab jõge. Loitu ja Allanit pole lõunast saadik näha olnud.»

«Sel ajal kui meie all olime, nad küll ära ei uppunud.»

«Mis juttu sa räägid,» tõreles emm. «Issand jumal! Küll võivad lapsed julma suuga olla!» ohkas ta.

Asi võttis väga tõsise tooni.

Himma tuli Mustmere purde poolt ja mudis sõrmi.

«Käisin postkontoris,» kõneles ta murduval häälel. «Aga ei julgenud Närepale veel telegrammi saata. Üks rabandus teisel juba olnud. Ta võib infarkti saada. Linnakorterisse helistasin. Ämm oli seal ja ütles, et ei ole jälgegi...» Ta tahtis veel rääkida, aga õhupuudus lämmatas sõnad. Hing paistis kinni jäävat, suu seisis paokil.

«Oota nüüd pimedani. Vahest läksid nad natuke hulkuma ja jäid paha-tahtmatult hilja peale.»

«Mitte ialgi! Minu lapsed ei astu mulle ütle mata sammugi. Ma tean neist absoluutselt kõik... Inspektsiooni helistasin. Mingit liiklusõnnetust ei ole olnud... Jääb üle üksnes jõgi...»

«Neid pole jõe ääres nähtud.»

«Aga ma küsisin maaparanduse meestelt. Nemad just olid märganud... Välimuse kirjeldus läheb kokku, kuigi mu poisid ei löngi, nagu nad ütlesid.»

«Jäta nüüd töinamine. Oled ise ka nagu laps!»

«Mis Närepa ütleb? Kuidas ta ei tahtnud, et me Pöönile tulime! Aga linnas on praegu võimatult palav. Meie maja ees tehakse asfalti. Lõmbu või ära. Lapsed ise ka kippusid siia. Nad ju on mul nii tundliku ja rikka siseeluga. Neile meeldivad metsad, lilled, loomad. Ma varisen nüüd sama siiasamasse kokku... Ma ei saa uskuda, et nad minu näägutamiseks või väljapressimiseks sihilikult kuhugi kõrvale toimetati. Vaat seda ma küll veel uskuda ei suuda...»

«Ah või selliseid mõtteid haud! Einoh, sinu pea jagab.» Himma kahtlustus tegi emmu pahaseks. «Olgu mis on, aga sina pead alati mõne totruse välja mõtlema.» Ta küsis varjamatu pilkega: «Kas sa märgid mind või Martseppa? Ta tuli just linnast ja kuulis loost samuti alles praegu.»

«Kellelt? Kes talle juba rääkis?»

«Oi sa püha jumal! Terve kolhoos heliseb, ja sina küsid, kes juba rääkis?»

Kaevurakke juures lakkus Neti januselt vett. Siis istus ta sinna-samasse maha ja nuhutas õhtust õhku.

Hommikul sõitis Himma esimese bussiga linna.

Ei uskunud meie, et terve kolhoos tõuseb Loidu ja Allani pärast ja-lule. Kui sa mõistaksid tulevikku ette kujutada, jätaksid hirmuga kõik ettevõtmised sinnapaika. Kuigi aimasime sissekukkumist, pidime hooliga tegutsema. Neeme tõmbas kodunt pätsi leiba ja mina kallasin kilumannergusse head põrsaste lõssi. Lõikasin isegi kantsaka suitsuliha. Lõunaks koju jooksnud, teatas Neeme, et piim-leib läinud korda, aga rasvast liha poisid ei söö, tahavad taisemat. Oi peletised, kust ma seda

neile võtsin, kui olin ise juba ammu kõik sulaliha nahka pannud, üksnes nirvendused pekipoolte juures järel.

«Ja paluti ka limonaadi...»

Või limonaadi? Ma valasin piimakannu kalja — ja olgu kuss! Kauplusautost otsime Neeme raha eest kaks keerusaia, kuid ühe nosisime ise pinu taga pooleks ära. Suu jooksis vett ja neelud surusid peale, ei olnud parata. Lõssi veeti ülepäeviti, sellepärast pidin kilumannergu täitma piimasupiga, mis oli küll juba veidi hapukas, aga maitstes veel üsna hea. Neeme toppis taskud kartuleid täis. Ta arvas, et nunnud võiksid metsas lõket teha ja maamunade küpsetamisega aega lühendada. Me kartsime, et nad lähevad hulkuma ja kaovad meil käest. Siis mine küll ärevusest päris arust ära, sest kahe nunnu eest hoolitsemine hoidis mu närvid nagnii pingul.

Õhtupoolikul tikkusid Loit ja Allan Neemega ühes vaigutama. Ja räpakad, nagu nad olid, löikas Allan pöidla puruks. Neeme tahtnud haava puhta männihelmega ära paigata, aga nunnu ikka nunnu — pistnud tõnnima, et kardab mürgitust. Õhtul rebisin oma vana särgi ribadeks, kallasin plaskust ussiipiiritust ja läksin Allanit tohterdama. Ja veel ütlesin ma temale ülimalt tõsiselt: «Sa mine sinna puu taha ja so-rista natuke katkise koha peale. Taali teeb alati niiviisi. See on kõige kindlam rohi ega lase haaval umbe ajada. Ma ise ka ükskord proovisin, kas tead.» Ussipiiritust Allan pruukida ei riskinud, aga puu taga käis siiski ära.

Erariides miilits käis Pöönil ja ka Pilpas perest peresse ja palus andmeid. Taali hääl puhus sekka nagu sulgi tuule kätte. Terve meie küla tegi hoolega mäe otsa jõge. Poiste kadumise lugu levis nagu päevakaja. Isegi Tepan loivas ringi, pannal pihus või siis kadakast keppi viibutades. Ta nagu ei osanudki enam lõömariistata liikuda, nii suureks oli paisunud tema sõjakus. Emmust läks Värni kange kaelaga mööda, sõna lausumata ja teretamata. Taalile öelnud ta, et Himma olevat niru emissiga, kes ise oma pojad ära söönud. Mu hing läks tinaraskeks. Oi kui vastik oli. Tepani rõvetu jutu kahin pinises kõrvus. Pöönil ja Mee-gomäel oldi küll alati sõnale teravad ja keeled ka kõigil õige koha peal. Kuid Tepan lausa hammustas. Ma hakkasin teda kartma. Nutsin aias marjapõõsaste all mitu peatäit ja mõtlesin, et elu on ikka hirmus küll ja kui hirmsaks ta veel muutuda võib. Taali sosistas kaevu juures emmuga. Soos tõusis ja vajus ekskavaatori kopp. Taali teadis täpisealt ja Otilie oli ka kinnitanud, et linnast tuuakse verekoerad, kes ristide juurest jäljed üles võtavad ja «need kabajantsikud» kätte juhatavad. Linal ja Saarikul polnud Ritsiku kabelimäel käebast ega ka risti, plaatidest kõnelemata. Aga just nemad võtsid kõige agaramalt asjast osa. Neeme pruunides silmades paistis pilklik helk, kui talle kõik päeval kuuldu õhtul ette kandsin. Asjaolu, et isa Neemet käsile ei võtnud, muutis poisid arutult ülbeks. Jaak Raak ei teinud juttudest väljagi ja võttis hoopis ette heinamaatükkide jaotamise. Vahepeal käis kolhoosis mitu ekskursionooni, kellele rohumaid ja karja näidati. Tundsin vaistlikult emmu Neeme isaga ühel nõul olevat nagu ikka. Nägin, et nad laudaotsa juures paar sõna vahetasid ja keskuse jalgrajal vastakuti juhtudes silmast silma muisklesid. Seejärel panin tähele, et emm läks õhtul hilja jõe pesema ja jäi liiga kauaks ära. Tema tagasituleku ajal hau-gatas ka Raagu peni paar korda ja jäi kohe niutsatades vait. Tähendab, ta tundis ära oma ja rõõmustas nagu meie Netigi peremehe kojutuleku üle. Nad ei jõudnud jõel oma otsatute juttudega ühele poole ja Raak

tuli meie aia taha vilistama. Emm läks talie vastu käbeda sammuga, justkui varem kokkuräägitult. Ta nõjatus mõlema käega roovikaaiale ja tema kohal leegitses maarjavalda läinud päikese viimane punetav jutt, emmu kummaliselt kaheks jaotades. Päevane räkatus oli järele jätnud umbsuse, mida Mustjõe suvine õrn udu ei jõudnud alla jahutada. Puud seisis liikumatult, päsarikud kuusejupstükid perve all paisusid suureks nagu unistused, mis ei peagi täituma. Tuulest murtud kasejorakad, mis Martsepp lubas küttepuudeks vedada, kerkisid haopinu juures maailmatu vallina või mäetipuna, kuhu ikka annaks ronida. Neelatasin sibulasousti maiku suust minema, silmad kinni, imelik tunne terves kehas. Emm ja Jaak kolasis üles nagu vanapagan oma mooriga, kes valitsevad paikkonna üle.

Nunnud lõdisesid hirmust ja külmast. Nad olid Neeme juures olnud. Vahepeal oli äikesevihma hakanud sadama ja tagasiteel olid nad märja kätte jäänud. Puu alla varju minna ei juletud, sest välk võib ju puu pihta lajatada. Allan kurtis kõris valu ja istus norgus, kägeras. Juhuslikud metsaraginad hirmutasid nunnusid. Üks hunt olevat end Allianile unes ilmutanud. Loit pidas mehisemalt vastu. Ainus, millele nad ei mõelnud, oli kojuminek. Mulle käidi peale, et otsigu ma neile oma vanatädi aadress. No kust ma seda pidin võtma! Kogu see lugu oli mu ülepea ära tüüdanud. Esialgne põnevus jahtus kiiresti. Kõige suurem tegu oli söögiga. Hiili justkui varas. Igal pool pannakse tähele. Loit ja Allan istusid nagu linnupojad, nokad paokil. Oleksid nad ise märganud kas või Pajusi kasvuhoonest kurgikese võtta! Ei, kus nüüd seda! Ei olevat aus! Aga kui mina toomas käisin, kahmasti kõik käest ja toojale jäid ainult näpud. Tüdinult otsisin olukorrast väljapääsu. Siis vilksatas peas, et nunnud tuleks ükskõik kuhu tööle sokutada. Hakaku ise endale ülalpidamist teenima. Eks või ju kuidagimoodi kõrvalt ka aidata. Neeme küll ütles, nagu oleksin ma puruloll, kes targaks ei saagi. Aga mina ei olnud ka tema taibukusest kes teab kui kõrgel arvamisel. Järgnes terav mõtete lahkuminek, mille ajal Neeme ütles: «Hakaku kotimeesteks. Või metsavendadeks. Tähendab . . . bandiitideks.»

«No see juba on häbematus, kas tead!»

«On nad su sugulased?»

«Eks ikka natuke.»

«Ei ole. Minu taat ütleb, et su emm pole Himma õde.»

«Mis jutt see on?!»

Niisugune ta oli. Nii muutuvad olid Neeme seisukohad.

Kõhklesin, aga läksin lõpuks viimases hädas siiski Pupu juurde Pilpasse. Me olime alati hästi läbi saanud. Nägin temas neid vourusi, mille suhtes emm oli pime. Pupu ajas minuga maailmast ja maast juttu. Ta kõneles nagu omasugusega tõsiselt, tõe sekka natuke nalja visates. Tugevat muljet avaldasid mulle Pupu uued head pealmised rõivad, kuigi räägiti, et sängi all kohvris olevat tal kõigest üks paar kantud pesu. Taali võis nõöri Meegolt üle jõe Pilpasse tõmmata ja Voldi aluspükse täis riputada. Kas Volt sellest paremaks muutus? Veel hõkerdasid nad tagaselja, nagu roniks Juku Pupu jalgadega veekemmergu fajansist poti otsa. Aga kas oli ilus sinna pealt passima minna?!

Istusin alandlikult Pupu logisevate põrandalaudadega kabinetis, mille seintel rippusid tähtsate isikute pildid ja ka metsloomade pildid. Ta ei saanud mu jutust esialgu aru ega otsa, sest ma ei julgenud kõike kohe välja pahvatada.

«Või nõnna?» küsis Pupu. «Ise tahad tootvale tööle tulla?»

«Tähendab, kohti on?»

«Ma võtan su sügisel kontorisse. Me saame justkui uued koosseisud. Üks arvepidaja ongi vajaka.»

«Jah — see tähendab, päriselt ei. Vaata, nad võib-olla lähevad sügisel ikkagi kooli... On vaja nüüdsama suvel... ja kohe...»

Pupu niheles toolil ja näis tõsist huvi tundvat. Mul oli kõhe tunne. Tõuse või üles ja pane punuma! Aknast paistsid propsiriidad. Oli kuulda isekallutaja tõstehoova raginat. Liivakoormat puistati maha. Pupu ehitas jälle uut elumaja.

Juku Pupu silmad jälgisid ainiti mind. Ta haaras nagu tuulest tõe.

«Nõnna? Kus nad sul on?» küsis ta sosinal. «Räägi aga mulle kõik ära, usalda mind kui vanemat sõpra ja seltsimeest. Pioneeri ausõna, mitte kellelegi ei kõssa. Säh, võta viis selle kinnituseks pihku...»

Me pistime isegi käed.

Ja mina, tola, uskusin üht pioneeri ausõna. Pettumus oli ränk. Veri kerkis pähe ja silmade ees lõi mustaks, südamesse sigis salaviha. Veel enne, kui koju jõudsin, oli kolhoosi «Willis» nunnud Mustmerelt ära toonud ja linna viinud. Pupu, sunnik, oli Martsepale helistanud, et Närepa ärajooksikud paluvad temalt «poliitilist varjupaika».

Ülejärmisel päeval paikas Saarik Ritsiku surnuaial riste ja Taali kellas. küla mööda, nagu oleks kõik kääpad segamini aetud. Lüpsikul olnud vahtrapuu jalutsis, nüüd jäävat päitsisse. Ma ootasin, millal kibe vits alustab minust parema lapse tegemist. Aga emm näis olevat kaotanud lootuse, et mul tarkus pähe tulebki. Kui me õhtuti kahekesi kodus olime, ajasime juttu kõigest muust. Emm käis nüüd Otilie juures kleite õmblemas. Ta tiirutas peegli ees ja proovis selga uusi hilpe. Midagi niisugust polnud ma tema juures varemalt näinud. Ja Jaak istus päris päise päeva ajal meie köögis, mugav nagu vihmauss, end emmul ümmardada lastes.

Meegomäe suur suvi pakatas kirevaid õisi.

TUULDE JOOSTUD

«Mine vii talle viletsakesele pala paremat,» ütles emm.

Me söime lõuna ajal hernesuppi ja liuatäis oli rohkem keedetud. Räägiti, et Tepan närib mulluseid loomapeete. Muud söömist tal ei olevat. Ootamatu kohtuotsus oli mehe päris maha murdnud. «Tõenäoliselt läheb Värni oma Hildale järele ja küll neil seal taevas saab kõva õien-damine olema,» arvas Otilie vagalt. Emm keelas mind: «Sa ei tohi talle kõssata, et mina suppi saatsin. Siis ta ei võta vastu. Rumal inimene on alati uhke. Ütle, et ise salaja võtsid. Ma tean, Värni on niisugune naljakas inimene.»

Tepan kõssitas lävepakul ja vahtis tõntsilt taevast. Mind pidi ta juba eemalt nägema, kuid tema silmad ei liikunud paigast. Seal ta nüüd oli. Nagu pulstunud ja vigaseks pekstud peni, üksi oma segipaisatud eluga. Jah, väga keeruline oli Tepani olukord. Mis ta teeb, kuhu läheb? Pil-passe? Või linna? Ma ei julgenud küsida, aga teada saada oleksin taht-nud hea meelega. Omaenese südamerahuks. Mõistmatul kombel valutas mu hing tema pärast. Kahju oli.

Tepan toksis kotaninaga kruusa. Tallapraost paistis määrdunud varvas. Lahtisest uksest nägin kööki. Kuid mis ta seal oli teinud? Põrandal

vedeles prahihunnik, seinas mustas mulk. Ei olnud enam pliiti ega truupi. Keskpõrandal lösutas kott. Rauad, kriskad ja siibrid vahtisid kotisuust välja.

Ma unustasin teretada.

«Söök,» pomisesin suure vaevaga.

«Mis sa ütlesid?»

«Siin on suppi.»

Asetasin mannergu Värni kõrvale lävepakule.

Tepan ei tundnud toidu vastu vähimatki huvi, vaid kukkus maailma elu manama. Nõnda, kuidas sülg suhu tõi, ajas ta välja sõnu. Polnud enam aru saada, keda ta söimas.

«Ära mõtle, et see niisama jääb,» ähvardas Tepan. «Ära sa, ära sa mitte mõtle!»

«Ei mõtle,» ütlesin ma. «Aga söö nüüd ometigi.»

«Mis?»

«Ma tõin sulle süüa.»

«Kui ma siia tulin, elas Hilda seakuudis,» seletas Värni ägedalt. «Kaevgi oli kuiv ja kõik vankrikodarad logisesid.» Ta sirutas end ja ajas pea selga, nagu rõhutades: vaadake, millest see mees alustas. «Mina kaevasin uue kaevu, mina tõmbasin vee lauta ja kööki, mina parandasin ukсед ja aknad, mina paikasid katused. Hilda ei olnud kunagi päris virk inimene. Ei oleks ta iialgi leidnud teist lolli, kes oleks teda võtnud. Kurradi kuuurat — oma parema aja matsin siia mahá. Vere kraapisin kopikaid kogudes küünte alla. Oi, küll sai hani oldud! Ma otsin Hilda undrukule oma raha eest nõõbid ette. Kõik minu higi ja vaev...» Viimaste sõnade juures tagus ta rusikaga vastu rinda.

«Siin on suitsulihagi sees,» püüdsin teda sööma meelitada.

«Kus?»

«Supi sees. Kas sul lusikat on?»

Tepan raputas pead.

«Ma lähen toon.»

«Oota'nd! Käib niisama.» Ta tõstis nõu suu juurde ja luristas supivedelat, aeg-ajalt huultega sagu püüdes.

Sel ajal kui Tepan mannergu kallal ametis oli, silmitsesin tema uss-aeda. Kõik tarad olid üles kistud, ukсед-aknad paakil või hingedelt maas. Aiamaal rohetasid malts ja vesihein. Hilda maeti viimase lumelõdi aegu ja Värni oli jätnud porgandid-herned külvamata, kapsad kükitamata. See pärandustüli algas neil juba peiede ajal. Minia korjas kõik voodiriided ja käterätikud kokku ega jätnud isegi kardinaid akende ette.

Kaks liitrit leent kadus nagu niuhti ja kilo-osa leiba veel takkaotsa. Tepan pidi väga näljane olema. Ma ei näinud kusagil loomapeete. Tõenäoliselt olid needki juba otsa saanud. Ta ei küsinudki, kust ma suppi sain. Tepan arvas vist ise, et varastasin emmu tagant. Ta ohkas ja pani käedki kokku.

«Miks sa pliidi maha lõhkusid?» küsisin ettevaatlikult.

«Minu raha eest ostetud rauad. Selle kohta on olemas tunnistajad.» Tepan vaatas korraks vihkavalt üle õla ja ajas end siis püsti, takused kalsad pooles vinnas, viimne kui nõõp eest hargnenud.

Millal Tari õue ilmus, ei näinud meist kumbki. Mina märkasin esimesena, et Ruut takseerib kaevu. Ta oli tulnud paljajalu läbi soo, sest säärikud olid nõõriga kokku köidetud ja üle õla heidetud. Tari otsis

vett mudaste jalgade pesemiseks. Vinna otsas tolknes köiejupp. Pange polnud. Ruut vaatas korraks alla. Ja veendunud, et sealt ikkagi peoga võtma ei küüni, nühhkis ta oma tallaalused rohu sees puhtamaks.

«Sa ära siin löhu,» käratas Ruut Tepanile iseäraliku peremehehäälega.

Imestasin natuke Tari kamandamist. Minagi teadsin, et Martsepp nõudis Tepani majaplatsi puhtakstegemist. Sinna kohta oli uus karjalaut planeeritud.

«Hmhh, jah,» mühatas Tepan.

«Midagi ei tohi puutuda. Ma ei mõtlegi valmistööd purustada ja hoo- neid Pilpasse vedada. Nemad mind seda tegema ei saa sundida. Ei lähe läbi.»

Tepan elavnes.

«Sa siis maja maha ei võta?» küsis ta.

«No ei! Mis siin viga? Niiskene ilus koht. See Pilpa on üks vargapesa. Seal ei peeta teise inimese sitta ka paigal. Minul on nii suur pere, et mul ju on õigus omaette elamisele.»

«Kas Martsepp teab sellest?»

«Mitte miskit ta ei tea veel. Mis on vaja temal teada! Ei tunnista ma niiskest natsalnikut. Kāmandagu kolhoosnikuid. Mina olen riigipalga- line. Proletaarlane.»

Mingi mõistmatu haledus silus Tepani nägu. «Kas sa arvad, et Mart- sepp annab alla?» küsis ta.

Tari ajas jalad harki ja naeris põlastavalt.

«Kes ta ise on? Kahju, et ma seda varem ei teadnud. No tema oleks siis enne läinud ja mina Pöönile jäänud. Eile juhuslikult istusin tee- majas ja juhuslikult tuleb üks natuke tuttav mees.» Tari silmad sütti- sid vihast. «Niiskene lontrus,» vandus ta. «Julgeb veel teisi puutuda, kui oma minevik mudamust. Tema... Ma talle veel näitan... Minu naise pani ta ka hauda. Ja sinu eide. Vakt! Poleks olnud seda majast väljatõstmist, oleks Nonna elanud. Martsepp ei pea inimest elajakski.»

Tari jõllitas silmi. Ta käis õues edasi-tagasi. Seisin sealsamas, man- nerg pihus ja uudishimu kammitsana jalus. Ma nii tahtsin teada, mil- lega Martsepp jälle hakkama oli saanud. Sama soov näis ka Tepanit kõditavat.

«Tuleb üks väike pisma minema panna,» otsustas Tari.

«Kuhu nimelt?»

«Mitmele poole korraga.»

«Ah, ei see enam aita. Ma ju rääkisin sulatõtt, aga mis ma sest sain. Need ülemused on kõik ühes vees ristitud. Susi sutt ei murra.»

«Sinu viga oli, Värni, et sa rääkisid suusõnal.» Tari jäi oma juurde kindlaks. «Ettekanded peab kirjalikult tegema. Siis on dokument, mil- lele juba tuleb käik anda. Aga muidu...» Käsi tegi põlastava liigutuse ja Ruut jättis jälle ütlemata, mis siis muidu on.

«Proovi, kas su hammas hakkab tema peale,» rõhutas Tepan ja sil- mitses räsu köögipõrandal. «Kuramuse kahju, et sa varem ei jõudnud. Mahatõmbamine ei ole suur kunsttük. Pliidi ja truubi ülesladumine võtab kärmel mehel kaks pikka päeva. Ja see kõik on ühe kuradi maugu pärast, kes inimestel elada ei lase. Mida ta tahab? Mis ta minust tahab? Oi, oi, oi! Martsepa-sunnik kihutas Hilda lapsed üles. Ma võin selle peale mürki võtta.»

«Vaatame-vaatame... teda ennast.»

«Tahtsin toa põrandalauad üles kiskuda. Siis seda veel ei tee?»

«Mitte mingi hinna eest!»

Tepanil hakkas veri näkku tõusma, ta huuled vajusid irvakile. «Kuule,» kutsus ta näpuga Tarit ligemale.

Nad tõrkisid suust suhu sõnu, millest ei olnud võimalik aru saada. Mõlemad mehed olid sõnale naljakad nagunii, seda sõgedam paistis eemalt nende tookordne kõnelemisviis. Ma ei uskunud, et nad Martseppa maha lüüa jõuavad. Emmgi tähendas, et teda ei saa pimedaks teha. Torkad ühed silmad välja, Martsepal taskus tagavara olemas. Sellepärast olevat ta kõige ettevaatlikum inimene, keda emm on oma eluajal kohanud. Minul muidugi oli oma eriarvamine, aga seda ei saanud ma mingi hinna eest avaldada. Taaligi ütles, et maailmas ei leidu päris veatut inimest. Või kui tõesti peaks leiduma, siis selle panevad koerad nahka ja kassid aitavad jäägi ära lakkuda.

Valmistusin ära minema. Mis see kõik minusse puutub! Kuid päris jahedaks jääda ma ei suutnud. Eks olnud Tepan ja Tarigi oma küla inimesed, seega teatav nägematu osake sinust enesest. Kas sa tahad või ei, tunnistad või ei tunnista, ikka tegelevad mõtted nendega, kes sind ümbritsevad.

«Kaisu!» hüüdis Tepan. «Tule siia, Kaisu!»

Tagatoas oli auklikuks põletatud vakstuga laud ja Tari veeretis ligemale raiepaku. Siis võttis ta rahakotist ruudulise paberilehe, silus seda natuke ja pani mu ette. «Istu ja kirjuta veidike,» palus ta. Nähtavasti polnud nad kirjutas kuigi tugevad, mis sellest, et mõlemad pidasid end oma aja kohta küllaldase kooliharidusega meesteks. Tari maal isegi nii keerulise konksuga allkirju, et sealt oli suur kunst nime välja lugeda. Pilpas narriti teda palgapäevil direktoriks. See meeldis Tarile ja ta laskis palgalehele alla nii suure kaarega, et tint pritsis kassapidaja valgele pluusile plekid. Viimasel ajal hoiti talle varuks keemilise pliatsi jupp.

«Kirjuta üks kiri,» käskis Tari. «Aga see on saladus.»

«Vaata, et sa kellelegi ei hinga,» hoiatas Tepan.

«Suu nii kinni kui kliistriga,» ähvardas Tari.

«Ta ei ole lobamokk. Kaisu on oma isa tütar. Vaat oli alles mees...» kiitis Tepan mind ja isa.

Nad ajasid mu hinge täis ja ma tahtsin jalga lasta. Aga uudishimu hoidis tagasi. Tahtsin teada saada, kust otsast nad Martseppa jälle kõrvetada mõtlevad. Võtsin sulepea pihku ja kummardusin paberi kohale, endal süda vasarana pekslemas. Läks natuke aega, kuni Tari välja mõtles algusread. Tepan seisis laua otsa juures, ülemine huul tõllakil.

Kiri oli mõeldud Ülemnõukogu Presiidiumile ja ärakirjad prokuratuurile ning rajooniajalehe toimetusele.

Martsepal pidi olema terve kari lapsi, kellele ta ei maksa alimente, kõik mööda ilma laiali. Ja oma lihast isa hoidvat ta riigi kulul vanadekodus ja ema surnud suurest häbist nälga.

«Naiste nimed peaksid ka kirjas olema,» arvas Tepan. «Ma ju tean nüüd seda kohtu-uurimise värki. Ja vanadekodu aadress ka...»

«Misjaoks? Küll ajaleht ja prokuratuur uurivad. See juba on nende töö ja Ülemnõukogu annab käsu,» põrutas Tari veendunult. «Ma ei tea, kas just isa, aga keegi sugulane on tal kindlasti vanadekodus.»

«Kui vakte ei ole, visatakse su kiri paberikorvi. Ma tean. Võta või see surnuaia plaatide lugu. Maha need kisti. See oli ometi vakt. Martsepp aga keerutas, et võib-olla omaksed ise, võib-olla tahtsid nad uut ning ajakohasemat mälestustahvli t panna. Kas sa nüüd kuuled — ja

usuti teda. Kahjukannatajat ei ole. Kahju hüvitati, ütles uurija minule. Aga need surnud seal kääpa all? Ja möödakäijate sündsusetunne?» Tepan hammustas huult. Siis sai ta äkki vihaseks ning põrutas terve karja kuradeid.

Tari kobistas kirja oma taskusse. «Vaata, et sa suu pead,» hoiatas ta mind veel kord õige kurjalt.

Värni koperdas uibuaeda. Nähtavasti ei uskunud ta Tarit ega tema kirja.

«Kui on läinud püksid, mingu ka perse,» kuulsin Tepani sünget pominat.

Möödaminejad leidsid õhtul Tepani õunapuoksast. Aga elukübe oli veel sees, nii vintske oli tema hing.

Punase risti auto kihutas huilates läbi küla.

Varsti hakkas Meegomäe päevade vaikust lõhestama mootorite undamine, mis kuulutas elule uut põnevust. Meie küüni tehti segusõlm.

Martsepp oli ostnud uue roosidega särgi, mida kandis pükste peal. Ta liikus ringi nagu bukett, piip suus ja nähtamatu piits peos. Tari kiri jäi närvilise marjanaise tühjaks huikeks Mustmere laanes. Ootasin küll tühimuseni järjekordset karedat komisjoni, sest tahtsin teada, kus need Martsepa lapsed paljajalu ringi hulguvad. Tema liignaistest oli juba varemalt palju juttu olnud, aga lastest ei teadnud isegi Taali kui küla kõige erksam naisterahvas. Suvetööd sulasid sügisesteks. Kaasik löi märkamatu kollandama. Teedel liikusid juba viljakoormad.

Ja Jaak Raak hakkas järjest enam au lõikama. Ta ise jäi selleks, kes oli seni olnud. Isa kuulsus hakkas aga kroonima poega. Kaja Pajusi kiitis Neemet igal võimalikul juhul. Poiss võttis sellest vedu ja ajas nina selga. Nad valisid Neeme koolikomitee esimeheks. Ning see, kes varem ise nurkmisi teid kooserdas, hakkas nüüd usinalt teisi omasuguseid ahju tagant välja tirima. Ta ei teinud isegi minu suhtes järeleandmisi. Aga meie vahekord muutus päev-päevalt aina kummalisemaks. Olgugi et Neeme püüdis olla külm ja ametlik, ei kannatanud ta teisi poisse minu lähikonnas. Niipea kui keegi mulle ligines, leidis Neeme temaga arvete-õiendamiseks mingi ettekäände. Aga ise hoidis ta ennast nii vaos, et musumaik ununes ära, ja üsna harva ning enamasti väevõimuga sain ta suudlema. Mõnikord käis Neeme meie pool. Siis oli ta emmuga viisakas, aga jahe, kummardas teretades ja kummardas jumalagajätukski.

Sügisest jagu algasid Pöönil suured askeldused. Kahte otsmisse tuppas kus Närepad koli hoidsid, hakati tegema sööklat. Isegi habemeajaja lubati kohapeale tuua. Ja teele veeti nii paksult kruusa, et see tõusis tublisti kõrgemaks. Sajud tõid küll sodiaega, aga nad ei suutnud enam Meegot maailmast ära lõigata. Looduse võimust saab jagu. See on järeleandlikum inimese võimuaplusest. Kui söökla valmis sai, kartis Taali, et kodune söögikeetmine keelatakse ehk hoopis ära. Tol sügisel möödeti kolhoosiperede õueaiamaad mitut kanti üle. Ka lehmade ja lammaste lugemine tekitas kõmu. Siis aga otsiti söökla kööki kokka. Ja Taali löi rinna ette ning oli kohe minemas. Üsna varsti tõmbus tal nina kirtsu ja ta lausus põlastades:

«Mina ei oleks küll nii viletsa tasu eest nõus olnudki.»

«Üldkoosolek rohkem ei lubanud. Söök tuleb nagunii juurde,» sõnas emm.

«Üldkoosolek... üldkoosolek...» osatas Taali. «Kus sul praegu see üldkoosolek on?»

«Ise võtsid osa!»

«Paljalt käetõstmisega.» Taali vahtis ringi. Ta kartis pealtkuulajaid. «Pupu ajal oli üldkoosolek... Kärdi ajal ka oli... Kõige rohkem oli üldkoosolekut tunda Raagu ajal... Aga nüüd?... Martsepp käsutab rahva kokku, loeb oma lugemised ette ja küsib, kes on vastu. Vastu hääletada ei juleta. Tähendab, kõik on poolt, loril lõpp ja üldkoosolek läbi. Igaüks mingi kähku oma töö juurde tagasi. Nihukesed on nüüd need üldkoosolekud. Mujal aga kuulukse olevat muudmoodi. Üks teise valla naine rääkis mulle, et neid koguni mangutakse sõna võtma.» Nii-pea kui lähenes mõni kuulaja, muutus Taali tagasihoiidlikuks, või siis kukkus koguni Martseppa kiitma. Pupu ja Tari käinud Taali juures mingisugust allkirja nuiamas. Et Martsepp ei hooli inimestest ja ajab omavoli... Aga nad läinud tühjalt tagasi. Linad löid järsult Pilpa pun-dist lahku. Ja Volt põletas oma käega puskaririistad. Nad tegid nüüd koduveini, mis pidi hulga etem olema: Vahetevahel, aga väga harva, levisid Lina köögis liikvalõhnad: Voldi pojanaine oli apteeki koristaja-koha saanud.

Kui aga Otiliest sai kokk, läks Taali pööraseks.

«Vaat sihukest ülekohut ma ei salli,» pörutas ta. «Otilie ei ole kolhoosi liigegi.»

Emm suhtus Otiliesse sallivamalt.

«Ei ole mõtet vihastada. Sa ei tahtnud... Tema tahtis...» keelas ta Taalit.

«Nõelapiinaja...»

«Ta mõistab ka keeta. On isegi vanasti lühikest aega jahimeeste seltsi puhvetit pidanud.»

«See oli kõrts... Või koguni pordumaja...»

«Mis sa nüüd!»

«Tõtt ka ei või ütelda?! Muudkui kõneldakse ja kirjutatakse sõnavabadusest. Aga tegelikkuses ei ole iitsatamiselubagi. Sinuga ei saa ka enam avalik olla. Lähed patrad Jaagule ja Jaak paotab Martsepale. Volt on praegu kuivatises... Aga võidakse ju lüüa põllule rõugurede-leid kokku vedama. Minul kaob sootuks kindlusetunne. Lõikasin ära selle maatüki meie kartulimaa kõrvalt... Aga mis kasu nad sellest said? Ütle mulle, jumal tunnismeheks, mis kasu sellest kuradi pihta saadi? Mitte kassisittagi... Nõges ja malts võivad kasvada, kartul on patt... Sa ei tea, määnsed säädused ja määrused sulle homme selga määratakse...»

Emm ei kostnud musta ega valget. Ja kuigi ta oleks Jaagule kõik ära kõnelnud, poleks sellest Voldile pahandust tulnud. Sest Jaagule ei meeldinud aiamaadega jukerdamine ega ka lehmade loendus. Ta tahtis, et kõik inimesed korralikult tööl käiksid, aga ülejäänud olgu nende eneste asi. Raak vaatas paljust, mis kolhoosis tollal toimus, lihtsalt mööda. Ametilt peaaagronoom, ei seganud ta Martseppa ettevõtmisi senikaua, kuni teise aasta ristikupõlde ümber künda taheti. Martseppal polnud kusagilt mujalt maisimaad võtta. Siis sai Jaak põhjalikult vihaseks. Hiljem tundis Martsepp oma tolleaegsest järeleandlikkusest uhkustki. «Meie pole põlde narrinud,» märkis ta iseteadlikult. Ja seda kiitlemist ei saa talle keegi tagantjärele pahaks panna.

Tepani taluhooned lükati kokku. Sinna hakati ehitama uut karjalauta.

«Millal meie kätte järg tuleb?» küsis süngeks muutunud Taali.

Närepa tuli lauta. Tema ise! Ikka ja igavesti salapärane, sõitis ta nüüd usinalt kolhoosepidi, oma kõnelemisi lehes ära trükkida lastes. Jäi mulje, nagu elaks ta nüüdsest peale rahvalikku, avalikku elu ja on muutunud suureks asjatundjaks isegi kaalivate kasvatamise alal. Pööni laudas silmitses Närepa hindavalt elajaid. Ta esitas küsimuse küsimuse otsa, ei oodanud kostmist, vaid vastas ise. Niisugune järsk ülevoolav jutukus sundis emmu muigama. Varasematel aastatel kõnniti ju meie majast kaarega ringi.

Taali ruttas tulijat esimesena tervitama: «Õige haruldane külaline. Oleks teadnud, oleksime ka puhtamad kitlid selga tõmmanud,» vabandas ta.

«Mjah! Soovin jõudu töös ja ... õnne isiklikus elus!»

«Jõudu tarvis!» vastas emm.

«On vaja väga tähtsas küsimuses teiega nõu pidada,» ühmas Närepa. «Meiega?»

«Just täpselt ... teiega kui eesliini ... lüluga ... Mjah ...»

«Ei tea küll, mis nõu meie siin anda mõistame,» ohkas Taali kohe edevalt. Juba ta oli jõudnud piimakambrisse lipata, teise kitli selga tõmmata ja silus käega hõlma kortse vähemaks.

«Nagu te kindlasti juba kõik teate, toimuvad tänapäev meie maal suured ümberkorraldused. Põllumajandus ei ole veel nii võimsal järjel, nagu rahvas, ka teie ise ... meilt, juhtidelt, täiesti õige õigusega nõuate. Me tunnistame praegu varjamatult, et Ameerikamaa on meist veel mõnes punktis ees. Aga on ju vaja järele jõuda ja ilmtingimata mööda minna. Just nimelt sellepärast ongi vastu võetud uus väga hea põllumajanduse produktide suurendamise otsus, mille täitmisele peame asuma kohemaid, viivitamatult ...» kõneles Närepa poolpidulikult.

Ma ei tea, miks, aga mulle meenusid Lüpsiku jõulukõned. Nii üks kui ka teine püüdis inimese südant hellast kohast puudutada. Ja mõlemad uskusid, et neid usutakse. Lai ja õnnistatud pikkusega Närepa maine mina kaldus raskuse survele jalalt teisele. Ta oli hädas ka kätega. Taskusse toppimine polnud kombekas, lauda sein nõjatamiseks aga kahtlaselt paakunud. Egas ta saanud ka lehmalt tuge otsida nagu emm, kes seisis astmete vahel. Sellepärast paistis Närepa suure eksinud linnuna, kes küll maa peal ei karda, aga parema meelega siiski pilvede alla tõuseks.

Laudaesisel möllas tolle aasta esimene kimar lumi. Maa oli juba sugu kahatanud, kased paljad, tammed leheräsus.

«Et lehmalt võib poole rohkem piima saada, seda ma usun. Aga see peaks siis ka hoopis paremat tõugu elajas olema,» lausus emm.

«Ülesanded on projekteeritud olemasoleval baasil. Peab olema realist. Aga karja me parandame ilmtingimata. See ju ka on määruses sees. Oleks vaja, et teie laut lubaks väljalüpsi vähemalt kolmekordseks tõsta. Siin on nende ... koplite ... näol rajooni parim söödabaas. Maa vajab piima ja liha. Me peame vähemalt mõnes löigus Ameerikast mööda tõtama. Lehm lüpsab suust, nagu ka te ise väga hästi teate ... sellepärast ... Mjah ...»

Mida lihtsamalt Närepa kõnelda püüdis, seda enam takerdus ta oma enese sõnade vastuoludesse. Emm teadis ja Taali teadis ja kõik karjanaised teadsid ega olnud teadmata minulgi, kui võrd tõsiselt üht niisugust nõupidamist võis võtta. Väga kaunis jutuaajamine hinge hetkeliseks ülendamiseks ja varsti meelest pühitud. Millegipärast pakkus naistele löbu hardunult kuulata. Taali küsis alati kurnalappe. Emm valetas oma

lehmade piimaliitreid vähemaks ja pressis välja lisajõusööta. Hiljem omavahele jäädes pilgati maia suuga ülemuste asjatundmatust, nõmedust. Kõik karjanaised võistlesid sotsialistlikult. Sellega oli harjutud nagu kummisäärikutega, mille läige kulus virtsa sees ruttu maha. Laudaseinale naelutati küll kohustuste, küll täitmise graafikuid. Kirjad käisid kirjaridu-pidi, elu läks omasoodu, vahel edasi, vahel ka tagasi. Tol Närepa laudaskäimise päeval kanti õled ja heinad seljas sõime. Noor karjamees vuristas ringi uue võrriga ja temalt oli just eelmisel hommikul purjus peaga kraaviskäimise tõttu load kuueks kuuks ära võetud. Poiss mängis solvunud. Ja ta ei mõistnudki hobust aiste vahele rakendada. Viimasel minutil selgus veel, et keegi sunnik oli plaanvankri aisad kuhugi mujale paika pannud. Nii jäid üle turjad kui karjanaiste kõige ustavamad mehhanismid.

Naised ootasid, et Närepa kiiremini lõpetaks. Talitus oli pooleli. Aga Pilpas näidati tol õhtul ilusat filmi, suure armastuse ning magusate haledate pisaratega. Taali tahtis pilti vaadates natuke nutta. Emmugi silmad ei olnud tuima ja kuiva paiga peal. Sellepärast kuulatigi Närepat näilise tähelepanuga, nagu oleksid laudas kahekordsed lehmad: ühed naiste nimel ja teised, Närepa omad, imetegude tarbeks. Seal ta nüüd oli ja käis oma lüpsikuga kolm korda ühe lehma all ning meie- reisse voolas tema piimgi, aga kohustustena, aruannetena, emmu lehmade sügise naerimaigulise piimaga segunemata. Ei tihatud vastu vaielda. Sõnad tundusid kohatud. Võis üksnes pead noogutada. Närepa jutt oli tõeks liiga ilus, aga jamaks lausa kohutav.

Järgmisest ajalehenumbrist loeti täht-tähelt, milline nõu Pööni laudas maha peetud. Emm heitis käega. «Ei ole see esimene äratrükitud loba ega jää ka arvatavasti viimaseks,» sõnas ta ärritunud Taalile. Ameerika elajatega võidujooksmist võeti naljana, mille kulul võis keelt teritada. Kui aga Linda tuli koju sellesama jutuga, saatis emm ta otsemat teed sikusohu mullustele palukatele, mis enam lume alt ei paistnudki. Ka vaidlused Lindaga kulgesid kahes erisuguses maailmas — üks tegelik, teine ilustatud ja igapidi ümbertehtav. Kõneldi üksteisest üle ja mööda, aru saades, aga siiski aru saamata.

Linda käis tol talvel tihti kodus ja istus Martsepa vastas kontoris. Aga seal ei vaieldud, sest säärase lahkuminevate mõtete vahetused ei kuulunud kontori õhkkonda, kus kirjutusmasin, arvemasin ja arvelaud hämarikust hämarikuni saavutusi nõõri järgi lükkisid. Enne keskusesse minekut tegi Linda end peegli ees korda. Ta vahetas kleidi ja kingad. Minnes tundus ta alati rõõmus olevat, tagasitulekud juhtusid vahetevahel nukrad olema. Ma sain aru, et Linda ootab midagi, aga tema lootus ei taha täituda. Martsepp suhtus temasse hellitavalt. Õige tihti tulid nad kahekesi Meegole. Need korrad noorendasid Linda üsna kenaks. Kadusid tema kandilised õlad, palged läksid prunti, suu punetas naerust, lohukesed põskedes süvenesid. Mõnikord käis Linda enne Pilpasse minekut juuksuri juurest läbi. «Tolle tühja asja pärast ei jäta ükski õige mees naist võtmata,» arvas ka Taali. Aga see oli teema, millest emmu suu püsis lukus. Oletati, nagu oleksid arstid osanud Linda terve päriselt ära parandada. Siis, kui Taali juhtis jutu sellele, ühmas emm vaenulikult: «Nad kuradid on ta hulluks ajanud. Jookseb nagu meeletu... Asja ees, teist taga...»

Kord, kui Linda end jälle minekule mukkis, ütles emm: «Sa võta üks kasulaps...»

«Milleks?»

«Siis sul oleks keegi, kelle eest hoolitseda...»

«Aga töö? Ei, ema... Nõnda, nagu ma end praegu tööle pühen-
dan...»

«Oletame, et saad mehele ja saad ka lapse? Mis siis?»

«Talle ei meeldi lapsed.»

«Lori!»

«Ta on ideede-inimene. Aimasin alati... Ja nüüd usun...»

Linda sattus tuhinasse. Ta kõneles taevalikust armastusest, millel pole asja maa peal.

Emm vaikis tükk aega jõuetult. Siis aga pahvatas ta:

«Tütar, sa oled hull!»

Tepan lasti närvihaiglast alles järgmisel kevadel tulema. Aga tol-
leks ajaks olid autod tema ussaia kive ja palke täis kuhjanud. Kraana
kriuksatas, tõstuk vinnas mörti müürile.

Üsna varsti selgus, kui vähe laudas ja terves kolhoosis kolmekordsete
plaanide täitmisega tegeldi. Hangeldati küll lehmadega, neid edasi-ta-
gasi müües. Aga keegi ei vaevunud selle mõttesse või mõttetusse tun-
gima. Hommikul mindi, nagu alati, tööle.

Elu läks nii ja naa — kuni tuli habemeajaja. See mees oli kinni istu-
nud. Räägiti, et lõugade pärast. Ta olevat Närepat rängalt sõimanud ja
selle tõttu riigivaenlaseks kuulutatud. Et mees, nimega Anton, elanud
varemalt Pilpas ja et tema isamaja oli maha lõhutud, andis Martsepp
talle — tea, kelle käsul — Pööni saunakambri eluasemeks. Saun oli
korstnaga ja seisis tühjalt. Anton ostis kohe tooli ja peegli tuppa ning
äri läks lahti. Keskusesse ilmus kuulutus: «Juuksuritööstus. Meeste
osakond. Avatud kella kuuest seitsmeni hommikul ja kuuest kaheksani
õhtul.» Sellest kirjutati isegi rajooniajalehes.

Salamahti tegi Anton ka naistele pikaajalisi lokke. Igatahes olid
Taali omad üsna õnnestunud. Emm pidas end uhkeks ja läks linna.
Taali aga parastas, et niisugune edevus laksanud tervenisti poole hinda
vastu pükse. Anton sulas ruttu külarahva hulka ega paistnud eriti silma
välimuse, ei ka jutukusega, mis oli nähtavasti vangipõlves vähemaks
kulunud. Mingi haigus oli tema vasaku jala kronksu kiskunud. Ja see
ei läinudki enam sirgu. Rõivad ning nägu olid teisel nagu inimeste näod
ja ihukatted ikka, üsna siledad, korralikult paigatud.

Ma ei tea, kas Närepa läks edevast rahvalikkusest Antoni juurde või
siis tahtis ta andeksandmist näidelda. Keegi ei uskunud ja mina ka ei
uskunud, et Närepal oleks olnud habemega nii suur rutt rattal, et
enam kuidagi ei kannata linna jõudmiseni. Tagasi tuli ta nagu koolja,
nägu peas vahakollane. Üsna pea astusid kontoriuksest sisse ka Pupu
ja Anton, viimasel käsi nartsuga kaela seotud ja põial verine.

«Ta hammustas mind,» näitas Anton näpuga Närepa peale.

«Mina sind?» Närepa sülgas taskurätikusse.

Martsepp läks kõheville ja vaatas nõutult ühelt teisele.

«Mul on tunnistaja! Ja ma lasen teha ekspertiisi.»

«Need jäljed on tõepoolest hambajäljed,» arvas Pupu kindlameelselt.
Aga ta vältis Närepa silmi. «Valetama ma enam ei hakka. Need ajad
on möödas,» lisis Pupu ja pigistas huuled kõvasti kokku.

«Mul ei ole sõnu,» sai Närepa maruvihaseks. «Põialt teise inimese
suhu toppida!? Seda võib välja mõelda üksnes pätt...»

«Te kuulsite? Sõimab ka!»

«Ei oleks sinust, Anton, niisugust tempu uskunud,» osatas Martsepp.

«Kuidas minust?» sai nüüd Anton omakorda vihaseks. «Tal on kortsus ja lõdvad põsed. Sealte ei saa habet kätte. Peab ju seestpoolt pingule lükkama. Ma olen kindraleidki raseerinud. Ja keegi pole mind siiani hammustanud.»

«Ise veristasite end. Teada küll, mis eesmärgil,» puikles Närepa.

«Võis arvata, et asi sedasi pööratakse.»

«No ei lähe enam läbi. Nõnna!» kuraasitas Pupu.

«Mehed, jätke järele,» palus Martsepp. «Ei maksa kolhoosile nalja teha.»

«Esitagu maruvaba tõend. Vastasel korral annan kohtusse,» nõudis Anton.

Kaks ja kaks seisid vastamisi, kaotajaks jäi üks. See, kes end nina-pidi teiste asjadesse toppis. Nimelt Pupu. Ei saadud aru, et ta oleks oma tõerääkimisega nii suur süüdlane olnud, et ei kõlvanud enam met-sapunkti juhatama.

«Egas õigusega liialdada tohi,» arvas ka Taali kahetsevalt.

«Jah, ülemusi ei tohi sonkida. Sellest tulevad üksnes pahandused,» kinnitas omalt poolt Otilie.

Pupu saadeti pensionile. Ja Närepa ei näidanud enam Pöönile nägu, jäägu karjanaistel või Ameerikale järele jõudmata. Esmalt kardeti, et ta hakkab eemalt tulistama. Siis aga saabusid talle uued määrused, mis eelmised pahaks kuulutasid.

Tepan naeris vatsa valusaks. Ta otsis Antoni seltsi. Aga sest ei saanud suuremat sõprust. Nad läksid varsti omavahel kaklema. Nende tundmused ei klappinud. Mõlemad süüdistasid teineteist vastastikku närukaelaks. Mõne aja pärast levisid kuulused: Anton käinud linnas Närepalt andeks palumas. Ta ei olevat teadnud, et nõndamoodi siinmail ei toimita. Närepa ei olevat unustamisega viivitanudki. Ja ta püüdis jälle olla nagu peenike niit nõelasilmas.

Masinad mässasid rabas. Soorind taganes. Suvi tuli jälle suve ajal. Raagu Jaagule kinnitati koplite eest üks orden rinda.

K Ä S I S Ü D A M E L

Ma joonistasin tol päeval plaanide täitmise graafikuid. Käekiri muutus mul korralikuks ja nad kasutasid mind kontoris küll asendajana, küll kohusetäitjana. Inimesed hakkasid ekskursioonidel ja sanatooriumides käima. Ja Martsepp soodustas seda igati. Maksti mulle normipäev päevas ja emm pidas sihukest suurt töötasu ennekuulmatuks. Tema ajal ei olevat minuvanune tüdruk taolist palka uneski näinud.

Mul oli hea meel, et polnud enam emmu aeg ja oli saanud juba minu aeg.

Juku Pupu hääl hakkas õuest tuppa kostma.

Martsepp mühatas naerda. Ta tundus üleolevalt põlastav. Pupu jalg jahtis ju igal sammul võõraid mättaid ja kive, mis talle nüüd ette puutusid.

«Ma võin aru saada ja ei pea sugugi mitte aru saama. Oleneb sellest, kuidas seadus nõuab,» püüdis kontoris platsi võtnud Juku Pupu end Martsepast üle vaielda. Nurgeline suu viltu, laiutas ta enese Raagu kirjutuslaua taha, aeg-ajalt kangestuvaid sääremarju triikides.

Isegi ajaleht ülistas pensionilemineku ajal Pupu elutööd. Raak koguni sahkas, et üks niisugune Pupu tuleb pensionil poole odavam ülal pidada,

ja kinkis kolhoosi poolt õngeriistad. Nõnda üleshõisatult ei mällanud Juhannes Pupu kalavetel istuda, vaid värbas enda kohalikuks aktivis-
tiksi, kes käib teiste tööd kontrollimas.

Martsepp muigas algul — Pupu nüüd mõni kontroll! —, kuid siis vihastas temagi. Kevadel käis üks nimekas laulja kolhoosis meile oma kunsti pakkumas ja Martsepp tasus kassast komanderingu. Nüüd sat-
tusid just need paberid Pupu näppu. Ta polnud rahul, et päevaraha oli antud kamaluga.

«Ma võin ju teada, et talle tuleb kõrgemat kategooriat maksta, aga kuni teil tema palgatõendit ei ole, pole minul miskit teada vaja. Tuleb aru saada, tuleb selgeks teha, et üks on, kuidas ta on, aga vaadatakse, kuidamoodi peab paistma. Vaktid, mu sõbrad ja seltsimehed, on vane-
mad kui meie ja vakt on pumaaga. Nõnna!»

Martsepp soovitas asja mõistusega võtta.

Pupu vedas näpuga «komandeerimistasu maksmise instruksiooni» rida. Ta vihastas ja soovitas Martsepal mõistuse persse pista.

Seejärel paluti mul ivakeseks ajaks toast lahkuda. Jäin klaasukse taha istuma ja jälgin loiu uudishimuga, kuidas Martsepp kõndis edasi-
tagasi kirjutuslaudade, Pupu tugitooli ja akna vahelises vabas ruumis. Juku ei liigutanud end paigalt. Tema näpp püsis kirjareal.

Kallutasin pea vastu seina. Saatsin mõttes Martsepa tarkuse ja ka Pupu tarkuse ülepea pörgusse ja proovisin oma elust unistada. Ma mõt-
lesin uuest karjalaudast ja Neemest, kes nüüd igal õhtul ise lakka ronis. Ka meie vana laut oli lammutamise nimekirjas. Paari aasta pärast annab ta oma aseme maanteele, mida taheti teistvõrd laiemaks ehitada. Uues laudas valati põrandaid, soos lohistati kände ja mättaid kokku. Mis käes, muutub tüütavaks, elu võlu on uue ootamise võlu.

Nagu Neeme oma luud-konidid õhtuti mu kõrvale hunnikusse viskas, algas norin ja sina karda, et orispaarid tõusevad paigalt. Ei aidanud ka ribide vahele togimine. Ta töötas koolivaheajal soos ja ajas enda kraaviadra peal oimetuks. Neeme teenis kõva kaks tuhat kuus. Aga seda andis ikka välja vinnata. Raak lubas omaltki poolt aidata ja nad tahtsid, et poiss saaks sügiseks uue mootorratta istme alla. Lubadega mees ta juba oli. Ülikool oli ju ees ja siis olevat laapsam Tartu vahet sõita. Neil oli nüüd väga-väga raske. Neeme ema jäi nii otsa, et teda keerati linade vahel küljelt küljele. Suve poole õnnestus Jaagul kibe-
damaks hooajaks ajutine põetaja leida — kuni mihkclipäevani. Neeme ei tahtnud tolle tanutatud tantaga tuba jagada, kuigi sirm oli vahel. Ta häbenes oma kõlavat magamist. Mina olin temaga kuidagi kokku harju-
nud ja meiega ka oli harjutud. Ometi hiilis ta lakka nagu ettevaatlik varas, ise sealjuures tottrat ähmi täis. Ma olin Neemega kahekesi olles alati üksinda ega saanud aru, kas see peabki niimoodi elu lõpuni jääma.

Aeg-ajalt käis inimesi esikus. Nad kiiksid kontorisse ja keerasid tagasi. Õue saabus veoautosid. Buldooserijuht kirus mingit mõranenud polti ja laohoidjat, kes sööb muidu leiba. Martsepa ja Pupu vaidlus venis nagu villane lõng. Tuul keerutas õues tolmu üles ja see jupike taevast, mis suureks kasvanud õunapuude vahelt vilksatas, oli potisinist värvi. Volt roitis ümber majade. Ta valvas keskuse aitasid, taskud mahakukkunud ubinatest pungil. Muud tööd Volt ajutiselt teha ei saa-
nud. Tema jalga käis kramp ja sõrmed kiskusid krõnksu.

Kavatsesin korraks koju lipata, kui ilmus Raak ja vaatas mulle juba uktsel küsivalt otsa. Ta ei kannatanud käed rüpes lõsutamist.

«Seal sees arutatakse salaasju, mind käsutati välja,» vabandasin ma. «Kuradi kinniste uste kampaaniat siin jälle teete,» kirus Jaak Raak ja pööratas mõlemad uksepoolel pärani. Neeme isa pead kroonisid kuluhallid juuksed. Keha sarnanes tal pealt murdunud ja kõrvalt kasveajava tammetüvikuga Kuuraoja kaldal. Nii pruuniks põlenud meest nagu tema ei olnud teist kolhoosis. Päike oli Raagu nõnda läbi parkinud, et igalaupäevane leil ei suutnud värvi maha võtta, vaid andis koguni puna juurde. Pupu tõrjuvast näost välja tegemata kallutas Raak enda toolile ja andis küünarnukiga paberivirnale müksu.

«Tüdruk peab täna graafikud valmis tegema,» ütles ta. «Kaisu, tule, lase näppudel noppesti käia.»

«Siin on tõsine jutt,» lausus Pupu.

«Egas sellepärast saa muud tööd seisma panna.»

Martsepp kobrutas vihaselt. Võõraste inimeste rumaluse kulul armastas ta nalja heita, aga Pupu oli oma ja omade totrus viis teda meelega teele, nagu ta sageli ohkas. Justkui rabelev härg, kelle silme ette seotakse klappe, seisis Martsepp seljaga vastu akent, käed risti, jalad risti, lihased pingul tuhmiks higistatud särgi käiste all. Ta ei paistnud sugugi vana- nevat, vaid hoopis noorenes. Martsepp oli neid mehi, kelle keskiga kestatab surmatunnini ka siis, kui nad saja-aastaseks elavad. Temas oli parasjagu pikset ja palju põuda. Iga lehelanguse järel oli ta võimeline uuesti pungale pakatama. «Kel Martsepaga tegu, saab alati nahutada,» arvab emm. «Lähed villu ostma ja tagasi tuled niidetult.»

Muhe vaade silmis, hindas Raak vastaseid.

«Sa, ülemus, mine pea söömavahet,» soovitas ta Pupule.

Soost tõi tuuletõmbus turbamulla lõhna. Ma asusin pliitsit teritama.

Mis Pupu ütleb ja mis talle vastatakse, oli ju ette teada. Inimesed on pagana ühepalgelised ja sa aimad alati, kust otsast keegi särtsu annab.

Martsepp ei kartnud Juku Puput, aga teda Raagu moodi kontorist minema sokutada ta ka ei sõandanud. Nende vaheline kõnelus tikkus alati kentsakalt tõsine olema. Jäi mulje, et Martsepp püüab Puput ümber hinnata, tema võimeid, jõudu, kaalu analüüsida, aga ta ei suuda uue arvamisega maha saada, nõnda tugevasti kitsendasid teda tuna- eilsed päevad. Mulle meenus, kuidas Martsepp hindas inimesi kolhoosi alguseaastail. Varemalt jaotas ta nad mustadeks ja valgeteks, siis omadeks ja võõrasteks. Nüüd nägid tema silmad veoloomi ja pitshobuseid. Aga kõige paremaks iseloomustuseks pidas ta hoolsust. Ei olnud see Juku ka varna otsas tolkneja ja oma kerise pidas ta nüüd väga puhta. Aga kahjuks sõdis Pupu varestega, see paistis kõigile silma. Martsepp nõudis, et Juku saaks aru olukorrast ja ajast. Ja ta ei tahtnud endale tunnistada, kui nõme see oli tema enese seisukohalt ja eriti Pupu suhtes.

«Ei, ma võtan teid veel pihku,» ähvardas Juku Pupu.

«Ää võta!» naljatas Raak.

«Esimees kirjutab mulle seletuskirja.»

«Ei!» käratas Martsepp.

«Ta seletab sulle suusõnal,» püüdis Raak olukorda pehmenendada.

«Siin pole ma omal algatusel. Mind saadeti.»

Juku Pupu kujundas oma näole uut tähtsust. Esimehena leplik rahu- sobitaja, metsapunktis plaanide täitmise löömavend, võttis ta nüüd uued tuuled jalge alla. Talu oli teine, taru teine. Varemalt polnud Pupul kasulik kolhoosi esimehega viisku vedada, pensionil olles ei pruukinud ta teda arvestada ja nõudis ranget enese arvestamist. Tema

hing põles väga heleda leegiga. Tuld silmades nägin minagi, aga ma ei osanud kütusele nime anda. Võib-olla ei saa ma Pupust praegugi aru, sest mälestused on üpris petlikud möödunud aegade tunnistajad, seda enam et Juku Pupu ei olegi veel mälestus, teda tuleb ikka ja ikka heaks võtta ning kannatada. Igatahes Martsepal seisid tühja asja pärast ees tõsised raskused ja ma oletasin, et ta Puput oma põidla all ei purusta.

Olin jäänud liiga kauaks kontoris graafikuid tegema ja Martsepp vaatas küsivalt minu poole. Kaua sel tüdrukul kümne tulba maalimisega aega läheb, uurisid tema teravad silmad. Suu triibuks pigistatud, mängis ta tumma teatrit ja püüdis Puput mitte tähele panna. Raak luges taskuraamatust ette päevase töö umbkaudset summat ja Martsepp noogutas heakskiitvalt. Kuuraojas lõpetati heinapressimine, kümnel hektaril varajasel odral pidi aeg täis olema, ei kannata enam põllul pidamist. Linakitkujad venivat. Nende taksi pidas Raak nigelaks. Näguri hinna eest keegi rabama ei hakkagi. Ta pani ette heinapallijatele normi lisada ja linapõllul vähendada. Mulle tegi nalja mõte, et Pupu tolkneb viienda rattana vankri all ja Martsepp peab seda kannatama. Ma ei suutnud Martseppa sallida. Mida vanemaks sain, seda vastumeelsemaks Martsepp mulle muutus. Märkamata, millal just, olin hakanud Lindat haletsema. Korra juba aidas käidud, arvasin, et Martsepp on kohustatud Linda ära kosima. Ja kui truu abikaasa ta oleks saanud! Ma ju teadsin, et Lindas surmati naine juba enne täieks naiseks saamist. Aga kes ei tahaks saatust trotsida? Sellepärast püüdiski Linda enda ärarüvetamist enese ja teiste petteks vähendada. Nüüd tean veel, et Martsepp armastas Lindat ja haletseb ka praegugi. Aga ta tundis ennast ja teadis, mida armastus kaaslaselt nõuab. Sõjas saadud haavad ei parane kunagi päris terveks ja sõdinud põlvkonna elulahingud jätkuvad pärast surmaga.

«Mis sa naerad?» küsis Martsepp kurjalt.

Ma ei teadnudki, et olin naernud. Kummardasin pea madalale laua kohale. Sain aru, et mu juuresolek häiris teda. Ju tundis temagi, et ma teda ei salli. Ta jätkas kõndimist, käsivarred vaheliti, pea selga heidetud. Väljas krigises teeaukudesse veetud kruus lahkuva piimatsisterni kummide all. Üks kivi kopsatas vastu aknaklaasi. Oksad liikusid. Oli tõusnud tuul. Martsepp andis peaga märku aknad sulgeda. Keegi ei rutanud käsku täitma. Minul ammu ei sobinud lipitseda. Häbenesin sõnakuulmist. Käske tähele panemata jättes tundusin enesele tähtsana. «Sülitan su peale, kole elu,» mõtlesin ma tollal kiusliku südamega. Tõmbasin valgele paberile jutte ja kuulatasin kõnelust nagu aja kaja. Taamal tallinurga juures rakendati hobust aiste vahele. Ka noor loom ei mõistnud sõna kuulata ja sai sapsule ohtralt vopse.

Puude varjud katsid õue.

Üksest astus sisse üks tüdruk, õigemini naine. Ta tuli koputamata. Jalas olid tal tõmblukkudega treeningud, avar jakk kireva pluusi peale tõmmatud. Tüdruk küsis esimeest ja püüdis rääkida aupaklikult. Tege-likult kõneles iga tema liigutus kärsimatust uudishimust.

Kõik kolm meest pöördusid tulija poole. Martsepp kustutas sigareti, mis oli juba hulga aega kustunult suunurgas tolknenud. Toas muutus valgemaks. Läänepoolsest aknast, kust avanes vaade põldudele kuni metsani, viskus sisse tolmu. Mootorratturid harjutasid enne mingit võistlust. Kuuraoja-poolsel kõrgendikul rohetas ristikehina ädal.

«Mina olen Epp Kärt.»

«Ahaa... Vot-vot...» elavnes Martsepp. «Nõnda et ikka tulite? Kirjad on juba kevadest saadik kohal. Mõtlesime, et saite enda linna haiglasse või polikliinikusse mugeldada. Maakolka velskripunkt pole ju suur ots.»

«Kärt... Kärt...» küsis Pupu uurivalt. «Egas ometi Magnuse tütar?»

«Tema oma jah.»

«No mis sa küll ütled! Me ju oleme su isaga suured sõbrad ja vanad veteranid. Mis ta praegu teeb? Jagab noorematele kogemusi?»

«Ei.»

«Ikka tervise juures? Töötab?»

«Seda küll.»

«Mina pidin reservi minema.» Enesest kõneldes unustas Pupu äsjase õpetliku tooni. Kõik elu tagasivaated on enamasti halenaljakad. Mineviku meenutamisega kipub inimestele alati enesehaletsus peale. Või siis püütakse just selle kaudu end upitada ja pilpa peal püsida.

«Isa teeb juba ammu kingsepatööd. Mis te nii imestunult vaatate? Jaa-jaa! Ta teeb kingsepatööd ja mõistab kõige paremini pealseid panna.»

Noor naine kehitas turtsatades õlgu. Tema lydia-koidula-juuksed langesid raskelt seljale. Suur ning ablas suu paistis olevat saagiahne või näljane. Kõik jäid vait. Martsepp pakkus tüdrukule sigaretti. Vastu ei võetud ja ka kostitaja ise unustas enda oma süüdata. Pupu püüdis veel korduvalt alustada: «Siis, kui me sinu isaga siin sellele kolhoosile kindla põhja alla panime...», aga see kukkus välja nagu tühja klaasiga tervisejoomine.

Epp Kärt võttis pakutud tooli vastu, enne istumist jakki seljatoele riputades. Keskelt oli ta peenike nagu vits. Aga tema rinnad tikkusid väevõimuga kaelaväljalõikest paistma. Kõneldi velskripunktist ja et küll ikkagi leiab mõne vanema naise sanitariks. Epp Kärt kohendas alatasa kaelust. Ta toetas lõpuks lõua rusikale ja küünarnukid kirjutuslauale. Ei ta mõelnudki end oksjonile panna, nagu Taali mind näägutas, kui esimest korda lühikestes pükstes loole läksin. Viskasin aina kiiremini jooni paberile ja kirjutasin protsendid tulpade juurde. Aknaklaasid löid peeglina helkima. Kärarikas õhtu tungis kontorisse. Kõik elas maanteelt kuni laudani, kus surisesid mootorid. Brigadirid poetasid end tupp ja jäid vidukil silmi juttu kuulatama, et siis parajal paigal vahele rapsata või teiste naljade üle lõginal naerma pahvatada.

«Kus siin öömaja saaks?» küsis Epp Kärt.

Martsepp noogutas peaga minu poole.

«Palju tänu! Läki, tütarlaps! Ka teile peaks sedaaegu juba õhturahu antama.»

Jalgteed-pidi Meegomäele sammudes vaikisime. Kiire käik pani põsed õhetama, südame pekslema.

«Tõepoolest, siin on ilus. Mu isa rääkis, aga ma ei uskunud. Mul on kombeks oma isas kahelda. Ta ütles veel, nagu oleks Pööni vaimselt pime kolgas. Ei usu ma sedagi. Aga järsku siiski? Järsku kõneleb isa niisugust tõe, mis vahel tõeks jääbki? Ah, ta jutlustab tüütuseni elu muutmisest, kuid ise hoiab kramplikult vanast kinni...»

Kätt silmile päikesevarjuks tõstes vahtis Epp Kärt Meego madalaid maju. Meie kaevu röötsakil kook ütles talle tere. Sellest ajast, kui elek-

ter tuli, töötab see vana ustav joogiveekoht ühiskondlikel alustel, siis, kui jaam voolu ei anna või pikne kõrgepingesse põrutab.

«Ma siia kauaks küll ei jää.»

«Miks siis?»

«Siin ei saa mehele. Kõikjal vanad ätid või siis poisikesed. Minuealine jääb võtjate puudusel istuma. Töö tuleb, teadagi, nii kibe, et kaugemal tutvusi otsimas käia ei jõua.»

Ta sammus nisupõllu ja kivivirnade vahel. Teiselt poolt küla tõusis udutav öö heledana, mõne üksiku tähe ja kahvatu kuuga. Mustmere laane tume sakiline joon ahendas silmapiiri. Lõigati metsa ja lõigati, aga ikka elasime me tõepoolest tagamaal, mida ise ka kolkakülaks põhjasid.

Epp uuris ümbrust.

Emm tuli lüpsmast. Ka tema oli hilja peale jäänud. Ta tunnistas tulinjat, ja kuulnud, kellega on tegemist, kostis tema suust järsk «ahah». Mingi terav valu pidi emmu sisemust puurima, sest huuled kiskusid kokku. Väga sirge käiguga, nagu ta alati oli, vajutas nüüd nagu nähtamatu raskus tema rühi madalamaks.

«Vikatimees jõudis kaarega lõppu,» ütles emm Raagu suunas noogutades. «Sa, Kaisu, mine kurna piim. Ma lähen neile appi.»

«Kes suri?» küsis Epp. «Ma ei salli surma.»

Õhtu ööks edenemisel oli valmiva vilja lõhn teravaks muutunud. Majade ja teede jooned sulasid kokku, soo tohutas terve uudismaa mäele pealetungivaks järveks. Peatusin ja võtsin emmu käest sõnatult lüpsiku. Ma aimasin, mis see kaarega lõppujõudmine talle võis tähendada. Süütasin toas tuled ja katsin laua. Köögis ja sahvris oli kõik pillapalla, korda tegemata, koorepurk uppunud kärbseid täis. Raak ei soovitanud elumaja ega ka lautu putukamürgiga pritsida. Ta käskis liimilinte üles riputada. Emm ju kuulas iga tema sõna.

Epp ajas end sirgu ja lükkas toidunõud eemale. Ta silmad olid suured ja niisked.

«Lähme ka sinna. Ma ju pean. Kui mulle oleks meeldinud enne sünde vastu võtta ja siis alles lautsit seada...»

Kui peiedest kuu mööda sai ja Jaak ei kolinud meile ega emm tema juurde, äratas see kolhoosis tähelepanu. Minagi hakkasin kärsitust tundma. Neeme tegi ülikooli sisseastumise eksameid. Kaja kirjutas talle nii vägevad soovituskirjad, et vastuvõtmine näis ette kindel olevat. Aga poiss ise polnud päris muretu. Ta ei tahtnud, et isa talle kasuema võtaks. Üldse püüdis ta kogu väest emmu ja Jaagu tõelist vahekorda moonutada, olematuks salata. Aga Neeme ei saanud selleks väikeseks kiviks, kes oleks suutnud suure koorma kraavi ajada.

Saarik tuli ühel päeval linnast. Ta käis seal kõva kisa tõstmas. Martsepp virutas Oolupi laudast lõplikult välja ja tõi karjameheks tehnikumipoi, kellel oli heatahtlik vasikanägu, aga kes oma aastaist hoolimata juba natuke vanduda ja palka välja pressida oskas. Oolup mängis alati välja selle, et talle ei leita asendajat. Nüüd siis oli jokk, nagu ta ise ütles. Muud tööd ta ei tahtnud, brigaadis töötamist pidas Oolup müüdugi raskeks. Põld ja heinakaar ei luba viilida, see pole sul jootmata jäänud mullikas, kes ei mõista kaevata. Ja veest see tüli neil Martsepaga algaski. Kopli torustik lekkis, kaev jäi tühjaks, oja põua tõttu päris kuiv, ja Oolupil kästi elajate joogivesi vaadiga vedada. Et vaadilauad olid irvakile kuivanud, võttis Oolup vitsutamise enda peale ja pistis

parandamisetasu taskusse. See sinna pidama ei jäänud, vaid ringles Pajusi õllekioskisse. Saarik ise vahtis pilvi ja palus jeesukeselt vihma. Nad olid Tariga kahasse laari puskarit vaaritanud, jalutasid kaelastikku Pilpa tänavail ja söimasid teineteise õhinal kõiki võimumehi, kellega neil pistmist oli olnud. Martsepa lubasid nad maatasta teha, raskus seisis üksnes selles, kust otsast alustada.

Kuid Martsepp ei jäänud ootama. Ta alustas ise Oolupiga pihta.

Bussiliin käis nüüd meie lauda tagant. Algul tuli autobuss Kuuraoja sillani, aga Raak käskis Martsepal nõuda lõpp-peatuse Mustmerele. Juhtus mõnusam juht olema, kükitati sõitjaid iga talu õueväravas maha. Millegipärast laskis Saarik tol korral oma teotsast mööda. Tema süda paistis väga raske olevat.

«Nähtavasti ei leidnud ta avalduse vastuvõtjat,» mõtlesin mina.

Koorisin kaevupingil kartuleid. Oolup tõstis mu korvi maha, lükkas kausi kõrvale ega istunud ise asemele, vaid ohkas paar korda hinge kergemaks. Põuest paistis kutsika pea. Loomake niutsus ja püüdis vabandusse rabelda. Oolup silitas lontis kõrvakesi ja raputas penikese sügavamale kampsuni vahele.

«Lase ta jooksmas,» palusin ma.

«Õppigu kannatama.»

Ta jäi vait ja küsis emmu.

«Ema on töö!»

Minust välja tegemata kõssitas Saarik seal pingil. Märkasin närvilisi värinaid tema kätes, mis aina otsisid paremat, mugavamast asendit. Oolupi randmed valutasi, see paistis silmaga. Ta pihk ja käeselja sooned olid pondunud ja sinetasid. Murdunud küünte alt ei saa kõike musta kätte isegi viimse võidmise eel, nii tugevasti oli sööda- ja sõnnikuvedu Saarik kätesse parkunud.

«Temal läheb ka raskeks...» ühmas Oolup omaette.

«Kellel?» Teadsin juba ette, et ta mõtleb Martseppa.

«Sinu emakesel. Hea inimene on. Teistest palju parem. Jumal ei õnnista neid kõige toredamaid. Ta vorbib oma taevainglid suurte kannatajate seast.»

Mulle tundus Oolupi jutt segane. Olin kausi täis saanud ja kandsin koored seakünasse. Oolup ei mõelnudki lahkuda. Kutsikas rabeles tema põuest välja ja lidus vingudes, händ jalge vahel, aida alla. Neti jooksis ärritunult haukuma, aga ta sulges paari korra järel suu ja sirutas enda jälle talli ette päikesepaistesse.

Taali kitkus oma aias peenraid ja tõreles eemalt Oolupiga. Läikiv siidrätik Taali peas kirendas nagu oaõis. Vaikses õhtupoolikus kostis järsku sireeni ja kiirabiauto vilksatas mööda. Pilpas pidi üks naine sünnitama. Talle toodi arsti. Epp paistis juhi kõrvalt. Ta jõudis minu kohal üle terve näo naerda ja isegi käega lehvitada.

Oolup meelitas kutsikat aida alt välja.

«Mis sa tast tirid. Kes nii nagu sina koera kasvatab!» riidles Taali.

«Sedaviisi just!»

«Noh, andku jumal sulle mõistust. Vana mees käib ringi nagu koerametaja. Oli ta sul linnas ka kaasas?»

«Justament.»

«Ei neid hulle maailma loodud. Nad kasvavad ise.»

Taali naeru tagant kostis terav pilge. Tema Volt pidas teist kuud kuiva seadust. Lõug vastu rinda surutud, nõjatas Taali ühe käe lattidele ja triikis teisega küürutamistest kangeid kintse. Purjus Saarik

tegi talle nalja. Oolup urvitas neljakäpakil, et kutsikat tagasi meelitada. Oma linnaskäimise püksid kääris ta põlvini üles, kuub rippus vaagusevaja otsas. Oolup tõi reha abiks.

«Mine'nd, hull! Peni lipsas juba ammu teiselt poolt välja ja on seda-aegu kodus. Ma ei saa aru, kuidas see viin meestel mõistuse ära viib. Ise võtan vahel ka tilga, aga mind küll läbi ei lööda. Sa ikka oled täna kopatäite kaupa sisse neelanud. Annaks jumal Otiliele sinuga kannatust. Võiksid viinaravil ära käia!»

«Mine ise.»

«Nüüd ütles. Ah sa mait, või mina! Kuule, kui ma siit rapsan nõge-seid ja vaatan, kas saad oma koju. Muudkui kooserdab võõraid ussaedu mööda.»

Majade vahel vilistas tuul järgmisteks päevadeks sadu. Panin tähele, et kõik küla korstnad suitsesid. Madalrõhkkond vajutas koonlad alla. Saariku säärikute pealmised õmblused irtitasid. Pistandi taga viibutas Taali rusikat.

«Himma on hiuksed ära värvinud,» ütles Oolup.

«Kas sa käisid tema juures? Noh, mis ta sulle ütles? Heldeke, või juuksed värvinud? Maailm läheb su oma silma all hulluks.»

«Roosa-lilla-kreemiks.»

«Roosa-lilla-kreemiks? Sa ajad jobu.»

«Kutsika hirmutas ära. Kutsikas sai krambid.»

«Ja sul oli peni linnas kaasas! Oi valuvägi!»

«Ametit õppimas. Õuepeni ametit.»

«Himma käest siis? Oi, taevane vägi, küll nüüd ütles! Või õuepeni ametit Himma käest?!»

Taali toetas kahe käega rindu ja kõverdus naeru käes.

Madalale laskunud pilved peatusid meie maja kohal. Tibutas udu, aga õiget vihma ei tulnud. Ma veendusin, et Oolup sai võtta ka Himma käest.

Emm ja Jaak tulid koju.

Oolup kurtis käheda häälega, et põliselt kolhoosi «veterinaarilt» võetakse ära sellesamuse rängalt saadava leivapala orjamise võimalus. Me kõik teadsime, et ta sõi oma machaavade tõttu üksnes sepikukuivi-kuid, ja usin Otilie oli Oolupi ihutoidust laua pealt korjatud tükkidest ligemale aastajao ette varunud. Ning egas Oolup enam lauta himustanudki, vaid lauda öövalvuriks.

Oolup jauras meie õues õhtuni.

Emm läks aeda sõstraid korjama. Oolupi silmad seirasid teda.

Aitasin kutsikat otsida, et kärarikka külalise lahkumist kiirendada. Sest Oolup tüütas ka mind. Aga elukavalus, niipaljukest kui seda juba oli, ei lubanud tõelisi tundeid näidata. Mulle ei tähendanud Saarik ega tema purjusolek midagi. Aga Otilie käes olid mu uued kleidid õmmelda. Et Kaja Pajusi «suurepärased iseloomustused» oleksid Neeme peaaegu kõrge kooli ukse taha jätnud, tahtis emm minu linna keskkooli lõpetama saata. Pidin hakkama Linda juures elama. Ega tea sedagi, võib-olla igatses emm üksi jääda, et siis Jaaguga segamatult kahekesi olla. Raakude pool ta ei käinud. Seal rögises tõrges vanamemm, must nagu muld, kurjusest kuhjas. Mina olin linnasaamisest väga vaimustatud. Mis seda rääkida! Unistused kergitasid tiibu. Tuju tõus ega ka langus ei lase end kunagi sõnadesse mahutada. Eriti veel siis, kui oled kuueteist-kümneaastane ja tead juba elust isegi seda, mida ei olegi teada. Armas-

tus ja vihkamine vahelduvad sinus, ilu seguneb ihkamisega. Ma olin rabe ja sõbralik, mahe ja nukker ning tahtsin samal ajal märatseda. Kodu tüütas mind, aga ühtlasi oli mul hirm eelseisva lahkumise pärast. Olin nii täiskasvanu, nagu üksnes lapsed olla mõistavad, kui nad midagi ei usu ja kõike usuvad. Ma armastasin paitusi, hellitusi, kuid ei tihanud ise enam Neemele hea olla — kartusest naeru alla sattuda. Moonid öitsesid sügisesse ja aed kasvatas tol aastal päratut õunasaaki. Kevad oli öitsemisega lausa möllanud, sellepärast võis sügis heldusega suurstada.

Kuuraoja sinetas latvadest. Alumine oksastik viskas juba sekka kollast värvi. Liblikaid lendles veel augustis. Mis sellest, et nende tants vältab alati kõigest ühe päeva. Mulle ei tähendanud nad lühikese ilutsemise sümbolit, sest liblikaid on alati nii palju, et ühe kadumist ei panda hulga sees tähele.

Kutsikat ei olnud. Ronisin aida alt välja ja kloppisin riided tolmust puhtaks. Penihakatis teadis vist ise koduteed.

Taali niitis oma lehmale ristikut.

«Sa vaata kuradit! Küll on roju!» sõimas Oolup. «Isegi koerad ei ole enam selle ilma ajal tänulikud. See aeg rikub ära ka penid.»

«Mine nüüd koju!» palusin Oolupit.

«Ei lähe. Sinu ema ootan.»

«Ta on ju siinsamas aias.»

«Nojah... Aias... Tepan on...»

«Surnud?»

«Seda nad ootavad jah, aga ilmaaegu. Ta sai Pilpasse platsivalvuriks.» Saariku silmad olid sügavale auku vajunud. Ta kohendas püksisääred alla ja kergitas trakse. Ulatasin talle kuue ja Saarik torkas ühe käe käisesse ning peatus, et sügavamalt hinge tõmmata.

Midagi näis tal südamel olevat ja keelel kibelevat. Oolup lõhnas kolmekordse odekolooni ja küüslaugu järgi. Ta oli linnas habemeajajalgi käinud ja nautis oma siledat lõuga. Tõenäoliselt kadestas ta Tepanit ja ka rõõmustas, et tollel oli vedanud.

Sanitaarauto sõitis kõlava huilge saatel tagasi linna poole. Ei tea, kas nad saavad tüdruku või poisi? Vihm oli siiski niipalju kasu toonud, et tee ei tolmanud.

Oolup tänas mind kekatsi liigutusega abi eest ja kutsus veel ikka kutsikat. Tema põsed õhetasid. Tõenäoliselt tahtis ta tol hetkel igale poole minna ja olla seal, kus teda pole. Võib-olla kohutas Saariku-taati Otilie räme hääled ja käed, mis omavahel olles armu ei tundnud. Öhtu jäi vaikseks. Taali läks ära tuppä Voldile tanguputru keetma. Mustmere teel turtsus üks väike võrr. Pajusi sõitis koju, temal oli lühemateks otsadeks tillem masin. «Moskvitši» ei tahtnud lõhkuda. Kummide pärast. Neid ta küll sai, aga kumme oli kasulik teistele sahkerdada, vahelt kopikat kaukasse kaotades. Et end veidike värskendada, pesi Saarik pumba all kämblaid, paar korda põskigi üle laabates.

Emm tuligi tõtates, marjakorv käevangus, sammud pikad, valge pearrätt nagu lehvik paistmas. Tema kannule jäi piimatama lõikuskuu ämblikuvõrgune vine, kus kustusid lauda ning süttisid keskuse tuled. Jaak läks kontorisse normipäevi kokku märkima. Brigadirid helistasid hilisõhtuks andmeid, aga Martsepp nõudis juba hommikuks eelmise päeva ülevaadet. Meie noor Lillik jooksis risti üle muru sulbipange juurde. Tema täis udar latsus kahele poole. Taali hõikas oma Mirti, kes proovis igal õhtul jorjenilehti mekkida. Oolupit nähes tekkis emmu

näole naeratus. Ta tundis kaasa ja ei tundnud ka. Emm ei leppinud Oolupiga, kuid teda vihata ta ka ei suutnud, nagu ta polnud võimeline kedagi vihkama. Kätt tõstes vastas emm eemalt Oolupi jumalagajätule ja läks Lillikut asemele ajama. Laudast hüüdis ta mind ja palus laterna tuua. Pimesi ei nägevat enam lüpsa.

Tol õhtul kandis emm trikoopluusi, mis tõmbus ümber tema raskete rindade pingule. Tõmmu suu ja palju tedretähti põskedel, käed suured, jalad toekad, sarnanes ta üksnes iseenesega.

Oolup seisis ja seisis...

«Su Otilie ootab sind,» hüüdis emm laudast.

Tanumavärv kääksatas ja mina ootasingi Otiliet, kes Oolupit alati valvsalt peale passis.

Agaga tuli hoopis üks võhivõoras mees, kummagi käe otsas kohver ja seljakott üle õla. Pikkamisi ja ringi vahtides rühkis ta köögiukse poole. Emm seisatas tunnistama, Oolup aga tegi kähku minekut. Läksin kööki ja jäin ukse vahele kiikama. Jälle mõni üüriline? Süda läks täis. Võõraste meeste suhtes olin umbusklik, aga armastasin samal ajal tundmatuid metsi. Inimestes eksid ka ilmeksimatult, kuid metsas leiad alati päikese järgi õige tee.

«Noh, terre ka päiva, kuigi on õhtu ja algamas pimme öö,» hüüdis tulija emmule piduliku nukrusega.

Kohe sai selgeks, mis sõna Oolup pidi emmule ette tooma ja mis ei tulnud üle tema huulte.

Nüüd tagantjärele mõeldes muutub taevaskõõks, ööd pikemaks ja inimesed niisugusteks, nagu nad olid või ehk ei olnudki. Saarik, kes iseennast ja teisi olnud või olemata lugudega lõbustas, lõi kokkuma. Mind solvas, et emm mõndagi juba ette teadis ja minu ees salatses. Ta pidas mind nõrgaks, sellega oma last alandades.

Võoras mees raputas emmu kätt ja proovis tal ümbert kinni võtta. Taganesin kähku oma toa nurka ja seisin seal tükk aega. Algul kahtlesin, et tulija on Kaspar, minu isa, aga taipasin kohe, et teda on alles oodata ja ette tuli sõnatooja, maakuulaja. Kõik hakkas mõjuma rahu- tult. Ka emm, kes ise, mind appi kutsumata, lauda kattis. Ta pani kurgiliua ning soustikannu vahele pudeli.

«Kuhu te tema jätsite?» küsis emm talitamise vahele.

«Ei saanud masinat. Üks sõber võttis oma hoole alla.»

«Usu sa teid! Küllap ta arvas, et teda vastu ei võeta.»

«Eks mahuta inimese pea väga mitmesuguseid mõtteid...»

«Kas see teine siis halastust ei tundnud?»

«Siin on tütar, arvas ta ise...»

«Tütar...»

«Ja mina ka tulin siia... Me olime ja oleme kõige suuremad sõbrad... Kogu see aeg kõrvuti... Ma tõmbasingi ta puu alt välja... Ega seal süüdlast olnudki... Kõik me tahtsime rohkem teenida ja võimalikult palju kopikaid kord koju tuua... Kuigi tal oli see teine, mõtles ta alati sellest kohast nagu tõelisest kodust... Jah... Seda pead teadma... Perekond olid ikkagi sina... See näss, kellega viina viskasime, andis ju umbkaudu mõista, et sa... Nojah... Elu on... nagu ta on igavesest ajast igavesti...»

Emm oli süngelt mõtlik.

«Nüüd saate kolhoosist minema,» jätkas võoras mees õhinaga.

Ta palus end Jumpsiks kutsuda. Lihtsuse mõttes, nagu ta toonitas, sõnade lõppe naljakalt venitades. «Siie teil kasulik jääda ei ole. Ostate

linna oma putkakese. Ma arvan, talle antakse masin. Ja — mis teil viga elada? Tüdruk kasvab, läheb mehele . . . Elu, nagu lehes kirjutatakse . . . Inimene oli hall hunt . . . Ja nüüd on pereisa . . . Ütle, kas sind ka tema pärast taga kiusati? Minu naine lahutas ära, aga teist siiski asemele ei võtnud. Salaja ehk pidas . . . He-hee, selle anname andeks . . . Ütle, kas su elu tehti põrguks?»

«Ega ma end suurt tuuseldada lasknud!»

«Aga tütar?»

«Tema kiusab ise teisi.»

«Ilma sünnib igasuguse jaksuga rahvast.»

HELDE MÄLESTUS

Jumps tõi välja külakosti ja kingitused. Ta ei väsinud kinnitamast, et suurem laadung tulevat järele. Raudteejaamas pidi kolm sumadani iluasju täis olema. Mida kõike küll need kaks kohvrit sisaldasid: peegleid, kamme, isegi lõhnaõli, kaks nõõritäit klaashelmeid pealekauba. Jumps kiitles, kuidas ta oli igas jaamas putkasid ja müügipunkte rünnanud. Midagi mõistlikku ma neis kohvreis ei näinud. Ka emm vaikis, huuli triibuks pigistades. Ta ei kiitnud ega laitnud. Käed võtsid masinlikult asju vastu ja asetasiid nurka taburetile. Aeg-ajalt vahtis ta akna poole, kust paistsid Raagu tuled ja meie lauda piirjooned. Mu peas sündisid ja surid segased mõtted. Olin õnnelik ja väga õnnetu. Ma rõõmustasin ja samas muutusin kurvaks. Kartsin, et minu isa ise jätab ema maha, või siis emm ei võta teda vastu ja kihutab tagasi. Ühelt poolt austasin Jaaku, teisest küljest surusid peale seni aimamata tunded. Olgu see isa milline tahes, ta on sulle ikkagi oma isa. Sa oled temast sündinud sellesse maailma, kus nii väga tahad olla ja elada. Aimasin, et Kaspariga ei ole kõik korras, vaid peab olema väga pahasti. See omakorda õhutas üles kaastundmuse. Emmu trotslik nägu muutus ajuti kalgiks ja kõrgiks. Mul ei jätkunud julgust midagi täpsemalt pärida. Ja või siis emm oleks vastanudki! Niipalju ma teda juba tundsin! Seda, et ka emmus möllasid segased mõtted, ei osanud ma siis aimata. Minu arust oli ta niisugune kõigeteadja, kes on elu iga pisiasjagi ette ära otsustanud. Igatahes äratas ema jäine hoiak kahtlust. Surusin maha nutu ja vahtisin ukse vahelt eestuppa.

Jumps'i uus ülikond paistis veider. Suurelilleline kaelaside ja valge taskurätik rõhutasid sobimatut edevust. Miks surus ta meile peale plaane ja mängis vahemeest? Ta oli vana ja kaval. Jumps'i nägu oli krimpsus, hambad kollaseks suitsetatud, kõrge otsmik ja lagipea kortsus. Kõrvad hoidusid peast eemale

Raskus jalgades, pesin köögis nõusid. Kallasin Netile kopsikusse rõõska piima ja koer kaotas parema ninaesise tõttu aru. Iga väiksema kõbina puhul tõusid tema seljakarvad turri, nagu nähtamatu kallale-tungi kartusel. Noore Neti iseloom polnud tema kuulsusrikkasse esimesse. Või siis seletasid ta räpakat karakterit noorus ja elukogemuste nappus?

Köök oli jahe. Tuul tõmbas. Kärbseparv pirises laetalade taga. Emm oli mõlemad käed lõua alla toetanud ja kuulatas Jumps'i lõppematut vada, sõnagi vahele lausumata. Ma ei saanud aru, kas ja kui paljude ta rõõmustas. Aga elevil oli ta küll. Jalad löid laua all mingi seesmise, võib-olla kaebelaulu aeglast, venivat takti. Ma proovisin mõelda Kas-

parist kui isast. Seni kujutas ta kolmandat, nähtamatut lüli meie kahe-
liikmelises perekonnas.

Jumps poetas jutusse pisteid mingist suurest rahast ja ma hakkasin
mõtleva Kasparist kui päratu rikkast mehest. Nagu kõik lapsed, seadsin
enda sedamaid osaliseks. Kokkuhoidlik emm ei lasknud mul paljalt
käia, aga ma oleksin tahtnud hulga ilusamaid rõivaid, rohkem kleite,
kingi ja palituid. Kui emm ostis midagi sügiseks, siis selle arvestusega,
et talvel ka kõlbab käia. Ja kõik kleidid tehti mulle kasvamisejaoga.
Ega ma just olnud selline edev, kelle suu jäi kaupluse vitriinide ees
ammuli, aga kõik mu unistusteasjad olid alati saamata jäänud. Nähta-
vasti potsatas nüüd õnn sulle. Emmu praktiline meel ei lubanud isegi
kõrge kontsaga kingi. Ta ju kartis, et kontsad vajuvad porri ja sinna
need jäävadki ning raha korrapealt niisama hästi kui metsa visatud.
Himma tokk-konts murdus kord tõepoolest keskuse trepirestide vahel.
Aga peab siis minulgi nii täbarasti minema! «Nüüd ehk ei haletseta
enam iga kopikat,» mõtlesin ma ja lootsin tõepoolest, et see unistus läheb
täide.

Õösel lakas magades ujusid mu silme ees kleidid, kingad ja uus port-
fell, palitu ja palju muud. Vaatlesin end eemalt. Oli tunne, et olen ka-
heks jagunenud. Üks pool eraldus teisest ja näitas eemalt keelt. See
polnud mina, vaid äratatud vaim minus, nagu oma võimu ajav poole-
teramees. Kujutlesin, kuidas mind linnakoolis vaadatakse. Uued asjad
kisivad alati teiste inimeste silmad pilukile. Mis Loit ja Allan ütlevad?
Nende kadedus näis mulle nüüd tohutult tähtis. Küll ma ka tiirutada
mõistan. Himma uhkeldas alati, mida kõike ta oma poistele ostab. Foto-
aparaadi ja filmikaamera, detailid, millest raadio saab ehitada... Kui
see Kaspar õige muretseks mulle ühe väikese mootorratta? Kallis see
muidugi oli. Aga sel juhul võiks need kleidid kus seda ja teist saata.
Oi, kuidas ma laseksin ühest kolhoosiservast teise! Hommikuti linna
kooli ja hiljem koolist tagasi, poripilv üle pea või tolmujuuga taga,
rattad õhus, kurvid sirged. Loidule juba lubati vahetevahel Närepa
mootorrattast istmiku alla, aga Allani tagaistmele ronimise keelas Himma
kategoriliselt ära, et kui uperkuuti lendab, siis murduvad ainult ühed
kondid. Lubasid Loidul veel ei olnud, aga ta õppis juba liiklust ja pidi
selle eksami nagu niuhti ära tegema. Kui ma ka ühe mootorratta saak-
sin! Selle mõtte pärast ükski juba tasus elada.

Tõusin istukile ja küünitasin taevast vahtima. Kui kaugel on juba öö
ja kas varsti algab hommik? Inimese truu sõber kuu külitab maja katu-
sel. Tal oli veel tubli tükk tõusmisteed, et kesktaevas kumada ja enne
agu Mustmere kuusiku kohal loojuda. Tuulepuhangud liigutasid pöö-
said. Maja vari oli kaevukoogu ära neelanud.

Seal naksatas aidauks. Emm tuli õue, kuid pööras valekülge. Ta ei läi-
nud kempsu ega ka kaevule külma vett jooma, vaid jõe jalgrajale. Liik-
kus otsekui küürakil. Peaaegu nagu haigeks jäänud kodukäija. Õige nal-
jakaks muutunud! Emm tuias aias rahutult edasi-tagasi. Mingit kind-
lat sihti ei näinud tal olevat. Vahetevahel ta seisatas ja hõõrus peoga
otsaesist. Netigi oli teda märganud ja seadis aia poole minema. Emm
hõikas koera ja ajas temaga pobinal juttu. Neti klanis silitamist. Ta
küünitab koonu emmu poole. Püüdsin ema mõtteid mõistatada, tead-
mata, et üks inimene ei suuda iialgi teise omasuguse tundmusi lahata.
Loomast saad sa aru. Inimestel on selleks liiga suur lasu hingevõnku-
misi, et nad ise või veelgi vähem teised suudaksid seal orienteeruda ja

korda luua, sest hingeelu tormid see õige ja tugev elu ongi. Mida suurem möllamine, mida kõrgem lainetus, seda tugevam karastus jääb jälle.

Mingi ähmane sätendus liikus emmu ees ja jäi temast ka maha. Ta oli riides nagu õhtulgi, käsivarred paljad, paksud palmikud kahel pool kõrvu. Aias või laudas pidi olema miski või keegi, kes teda tol ööl üle kõige huvitas. Aga võib-olla otsis emm iseennast ja nägi vaeva leidmisega. Olin näinud oma ema igasugustes olukordades ja ta ise oli kujundanud mulje, et allaandmist ei ole. Teadsin, et tal oli sageli väga raske ja süda hüppas täis, hing valutas. Kuid ma ei mõistnud mõelda, mida ta tol ööl üle elas.

Elektripirn heitis tulba otsast ahtakest valgust lauda ette, kaevukooku mingi koletisliku elaja aplaks nokaks moondades. Tänav, kus tundsin iga jalatäit rada, tundus võõrana. Lehkas sõnniku järgi, oli kuulda lehma ühtlast mäletsemist. Kett Lilliku kaelas kõlises õige tasa, aga siiski kuuldavalt.

Raak tuli oma aia poolt.

Emm keeras talle vastu.

Nad ei läinud põllupeenardele uitama, vaid istusid sinnasamasse kaevupingile. Vinnasin end ülespoole, et rohkem näha ja kas või mõne sõna kinni püüda. Õhukesed sindlid murdusid pihku. Sammaldunud katus oli pealtpoolt niiske, kuupaistene öö värvis emmu näo kollaseks. Ta hoidis mõlema käega pingiservast kinni. Pilved tulid jõe ja kuiven-datud soo poolt ahastena. Sealt ei olnud neil enam kuigi palju niiskust üles imeda. Maanteel põrises paar hilja peale jäänud mootorratast Pilpa poole või sealt edasi, kuhugi, kus neid nähtavasti oodati.

Hommiikul käitus emm nagu rõõm ja rahulikkus ise, uje naeratus suunurkades. Nagu alati, oli ta juba tolgi hommikul varakult jalul, lüpsilt tagasi, kui mina lakast alla sain.

Jumps küüris end mõnuga kaevu juures. Ta lõmpsis ja pilkas nende saatust, kellest tema suutnud tugevam olla. «Ma ootan kohakuti sattumist... Ma tahan näha, mis näoga mulle otsa vaadatakse,» korrutas ta tüütuseni, nimesid nimetamata. «Võitjad ei ole nemed, vaid mina... Kui jumal tervist annab, saavad arved natuke klaaritud... Süda on mul hea. Aga võlga on ju võimatu niisamuti jätta... Kaspar aitas mul hinge sees hoida. Naine ei julgenud üksvahe pakki saata... Täitsa õieti tegi... Laste pärast... Kaspar andis mulle ka neid nassvärke, mis teie talle saatsite...»

Isegi söögilauas ei püsinud Jumpsu suu kinni. Mulle ta ei meeldinud. See lõputu vada häiris mind. Märkasin oma lohutuseks, et emm kuulas ka üksnes poole kõrvaga, hädapärase külalislahkuse piirides. Niipaljukest sain Jumpsu patramisest jagu, et endisel ajal olnud tema mingi külalalki kõva võimuga asjamees, kellel sõnad vägevad ja seisukoht kõrge. Et enne-mind-ajad on mulle ja minuealistele ennemuistsed, siis paistis ta võimatu kelkijana. Söögu kõht täis ja mingi minema!

Panin end teises toas salamahiti linnariidesse, täiesti kindel, et ma ei lase end koju jätta.

Väljas tibutas seenevihma. Taali vemmeldas teisel pool aeda linaseid lõngu, millest ta tahtis kardinakanga üles käärida. Karjakord oli Saarikute käes. Oolup ootas lehmi teelahkmel, märss üle öla, presentmantli kapuuts silmile tõmmatud.

Õue sõitis kolhoosi «Willis», Jaak Raak roolis. Ta viipas emmule peaga. Jumps ronis tema kõrvale.

«Kas meie ei lähegi?» küsisin ärevalt.

Emm raputas pead.

«Korja oma asjad kokku,» ütles ta tavalisel toimekal moel. «Kolime tagumise toa tühjaks. Sinu isa hakkab seal elama. Sa saad Linda toa endale. Neil puhkudel, kui ta koju tuleb, mahute sinna ka kahekesi.»

«Miks meie linna ei läinud?» küsisin jonnakalt.

«On sul siis linnas käimata,» vastas emm samuti ja andis mulle sundiva laksu õlale. «Sinu eas ei olnud mina külasimmanist kaugemale saanud. Teid on kool oma ekskursioonidega pool Eestimaad läbi vedanud ja need õiged käimiseajad seisavad kõik alles ees. Liiguta käsi! Ei tohi norutada! Nad on varsti tagasi. Ase peab valmis olema ja midagi söögiks ka tehtud. Martsepp ei saanud mulle vaba päeva anda. Pole, kes asendaks. Seal hakati hommikul siloauke täitma. Kõik laudarahvas käsutati kombaini juurde appi. Siis saab õhtuks valmis ja pole sellega kauem jukerdamist. Baromeeter tõuseb. Ilm pöörab põuale tagasi. Ma ju ise ka näen, et põllud pressivad peale... Kust ta saigi mulle vaba päeva anda...»

Jaak kandis päris jalutu Kaspari autost tarre. Emm tõstis kimpsud-kompsud tõtates järele. Ma seisin eemal. Suulakke kleepunud keel valutas. Hambad plagisesid kokku.

«Mine teretama! Mine ütle talle, et sa tundsid tema järele igatsust, tundsid temast puudust ja ootasid teda,» sundis mind emm.

Mul läks aega nende paari sammu astumisega. Aru oli peast kadunud. Tundsin hirmu selle ees, mis nüüd tuleb.

«Mõtleks! Aga sul ei ole ainustki halli juust,» imestas Himma.

Kaspar istus sängis, allkeha ruudulise tekiga kaetud. Seljas oli tal mansettidega päevasärk, käed harjumuslikult risti üle rinna. Kaspari näol püsis — arvan, et merehädast randunud madruse ilme, kuigi ma ei ole ühtki merehädalist oma silmaga näinud, aga olin kärmas kujutlema just nimelt nägematut.

Voodi juures toolil seisis veinipudel, selle kõrval kauss magusat. Emm puistas juba neljandat korda präänikuid juurde. Kaspar võttis ise hooliga, Himma mekkis igast sordist killukese. Magus ei mõjuvat talle enam soodsalt, vabandas ta. Emmu pilk ei varjanud sallimatust. Harilikult oli ta ülimalt külalislahke. Kõik, kes üle meie läve juhtusid, said mulje, et nad on oodatud. Aga Kasparil hakkas rohkem vaatajaid käima kui kahe peaga vasikal vana aja laadal, nagu kusagilt kuulnud olin. Enamik tuli, pistis käe pihku, soovis tervist ning laskis viisaka viie minuti möödudes jalga, emmule kaastundlikke ja julgustavaid pilke heites. Toas valitses puhas sumedus. Otse voodi vastas mustas suur tuhmunud peegel, mis pilti pettis. Kaspari pea, tegelikult sõõrik, paistis pikk ja peenike, väljavenitatud. Nõrk tuul liigutas kardinaid. Tool nagises, kui Himma oma istumist liigutas.

Mind ei peetud veel küllalt aruliseks ja seepärast olin kööki tõrjutud. Ravitsesin hoolega oma kurenaeristest korpas sääri. Nädalane linapõllul rügamine ei saanud jagu mu seljast, aga jalad punetasid. Hapukoor mõjus hästi. Taevas leemetas kogu selle aja ja märjad ohakad on, teadagi,

mis nad on. Mu jalad kipitasid väga. Ja see lakkamatu inimeste voor... Tõsine viha vindus läbi kopsu ja maksa.

Himma venitas aega. Ta mõlgutas, arutas, pani heaks ja pahaks. Tema juttudel polnud otsa. Ta oli justkui päevane väljavaht, kes teeb vatrarmisega tundi lühemaks. Igatsesin kodunt minema. Seni polnud ma sellele nii väga mõelnud. Teadmine, et paari nädala pärast istungi bussi, andis leevendust, aga ähmane tusk tegi sellest hoolimata rinna rahutuks. Ootus ei pakkunud enam mõnu. Linapõllult korjasin nädala ajaga virga kolhoosniku terve kuu rahapalga, aga päkk pannakse nagunii peale. Emm tahab, et ma tahaksin vaid sedasama, mis tema tahab.

Kogu meie elu keerles nüüd tagatoas. Seal turtsatati parajasti. Himma oli suutnud Kaspari naerma panna. Ma kallutasin kirnu. Koor venis pihku. Uksepraost paistis tädi pitsist mansett. Emm tuli kööki Kasparile tatraputru keetma. Himma järgnes pliidisuu ette kintse paistma — ja tõmbas jutule teised keeled.

«Ma ei tea, kuidas sa hakkama saad. Ma ei kadesta sind.»

Emm kähvas põsist tulipunaseks.

«Laudas jääb ka hõredaks. Ühel karjanaisel algab dekreet,» ohkas ta.

«Teda tuleb haletseda... Ei tohi põlata.»

Himma noogutas hea inimese moodi.

Väljas kanaaias tekkis sagimine. Neti hakkas ülespoole haukuma.

«Kull?» ehmus emm. «Varese-maidad,» hingas ta tagasi tulles kergendatult. «Tänavu sügisel säevad teised oma elamist õige aegsasti taluhoonete lähedusse. Ju vist tuleb varajane talv.»

«Ta võib sul veel kümme aastat elada. Süda näikse terve olevat. Ei joo, ei suitseta ja kasutab teadlikult arstiabi. Mõtleks, ta teab kõik rohutude nimed.»

«Jaagult tahetakse meie karjakopliite kohta päris teaduslikku ülevaadet saada...» rääkis emm hoopis muust.

«Mõtleks... Neemel oli ka õnne. Lihtsalt kadesta, kuidas poisil vedas! Ta olnud vastuvõetuist kõige viimane. Ma panen Loidu tänavu eratunde võtma. Nii suur mure nende eksamitega. Me elame üle enam kui lapsed ise. Kas sa pudrule piima ei panegi? Oma tang? Siis ma küll proovin... Aitäh... Ära palju tõsta. Tahab veel haududa.»

Himma käed kergitasid miidrit. Kust küll tema sai luuvalu, selle töörahva koeramoonaka?

«Ah, see elu on lihtsalt kole...» jätkas Himma. «Igapidi... Närepa on nüüd, tänu jumalale, muutunud. Mõnikord oleme isegi koos kinos käinud... Oleksid ta võinud invaliidide kodusse paigutada...»

«Raskel ajal oli kaaslane...» vastas emm süngelt. «Haigest peast ust näidata... Ei, seda ma teha ei saa. Ta hakkab korve punuma ja harju tegema.»

«Pension on kõva?»

«Küllaldane.»

«Hea seegi... Oi, sul läheb raskeks... Raskeks... Ta on ju abitu. Keegi peab alati tema juures olema. Tahad Kaisu koguni linnakooli saata? Linda oli käinud dokumente sisse viimas. Võib-olla mõtled järele... Pilpas on ka keskkool. Ja Neeme ju lõpetas siinsamas... Ütle mulle, mis Martsepast kuulukse?»

«Ei midagi.»

Tõmbusin nurka herneid kõdritsema.

«Kas ta ikka tõesti jäi puu alla? Või siis oli seal muud ka?»

«Sa arvad alati, et valetatakse...» lausus emm täis vimma. Tema näost käis üle vari.

«Närepal on ka haav jälle lahti... See, mille Ristjan pussiga löi... Oli lihtsalt õnnelik juhus, et nad mõlemad ei jäänud sinna sillale...»

«Eks Närepa olnud siiski tugevam.»

«Aga tal oli käes tühi revolver.»

«Rusikad ka mõikavad...»

Kui halliks muutus Himma ilme. Luusse ja lihasse tungis tema ohkamine. Seni olin arvanud, et ta mõistab üksnes kantseldada ja kamanadada, teistel inimestel südant täis ajada. Oli kujuteldamatu, et Himmagi kannatas. Seal ta seisis ja keeras tule poole kord üht, kord teist külge, seinast kinni hoides, nagu kõiguks põrand tema jalge all.

«Linda võiks ära invaliidsuspensionile tulla. Tal on selleks täielik õigus.»

«Nii hädine ta veel ei ole.»

«Egas selles ole küsimus. Kõige õigem, mis sa praegusel juhul teha saad, on Kaisu maale jätta. Ta saaks sind natuke aidata.» Tädi selg oli minu poole. Tema säärtel paistsid sinised veenivorbid. «Vaata, Aasa,» sosistas ta väga murelikult, «mu jalad on õhtuti nagu pakud.»

Sain justkui kantsikuga mööda külgi. Hüüdsin vahele: «Ma ei jää koju!»

«Sa pead aru saama! Pead armastama ja austama oma isa ja ema! Nemad on sinule selle hea elu kätte võitnud. Loit ja Allan ei hakka mulle kunagi vastu.» Himma nihkus pliidist kaugemale. Ta kummardus oma sukaõmbelusi sirgu sättima.

Sel hetkel pistis Taali oma pea ukse vahelt sisse.

«Eks kae! Terege ka, linnaproua!»

«Kuidas Taali elab?»

«Kas sina tulid halli «Volgaga»? Ma mõtlesin, et tohter.»

Emma pööras Taali sisse astudes ümber, võttis sahtlist lusika ja hakkas putru kaussi tõstma.

«Sai see sul ka pehmeks?»

«Mis vajaka, jääb kõhu keeta.»

«Kõhu keeta? Küll on hea, kui seedimine normis püsib. Mina näen juba häda ja pean äärmiselt ette vaatama.»

Emm vahetas põlle ja võttis kapist laudariided.

«Kaisu,» ütles ta, «Epp lubas tulla kahe paiku. Anna talle ka putru. Sööge kas võiga või hapukoorega. Kui kirnul põhi peal, võta kannust.»

Himmagi seadis lahkuma.

«Vaja korraks keskusse ka põigata,» ütles ta.

Üksi jäädes istusin tükk aega tegevusetult. Olid minutid, mil midagi ei tunta, aga kõik sinus väriseb selle valu eelaimuses, mis on tuultel toomise peal ja mida silmavesi ei jõua ära vedada. Hinge taha kogunes asuhunnik. Ma ei saanud aru, miks Himma end meie asjadesse toppis. Olin küll muidu usin igasuguseid jälgi sompima. Aga tunnete varjamine ei edenenud mu käes ega ole elu mulle sel alal siiani suuremat õpetanud. «Terve päev on pagana enda ära tehtud,» mõtlesin ma. «Kõju ei jää,» otsustasin tõrksalt ja küpselt. Ja mis kord on minus ahjukuumusest läbi käinud, seda ei tehta enam tooreks tagasi. Kasparit ma ei suutnud armastada. Ligidalt oli ta veel palju võõram kui eemalt. Näol alp lipitsus, proovis mu isa minu kätt pihus hoida. Tema puudutus mõjus võikalt. Me ei saanud pikemale jutule. Õnneks kestis veel suvi ja mul oli alati varuks ettekääne kas aeda või põllule lipata. Linda tuba asus

loode pool. Tuul põrgitas öösiti rõdu-ust, kodukäijat meelde tuletades. Mis on austus? Mis on armastus? «Sinu püha kohus,» vastanuks Himma ja Saarik oleks ütelnud: «Teise inimese käsu peale kükitamine.»

Läksin oma tuppa ja loopisin juba pakitud kohvri tühjaks.

Epp söötis Kaspari kõhu täis. Ta tõstis ja kohendas teda nagu abitud last.

«Proua Himma on tiirane naine,» ütles ta köögis.

«Kust see välja paistab?»

«Mulle ta ei meeldi. Mitte üks mõhk sinu ema sarnane.»

«Söö!»

«Pane mulle hapupiima.»

«See on vasikate lõss.»

«Solgi surma pole veel keegi surnud, ja kui on, siis pole see õige solk olnud. Ära ole kitsi. Tõsta kaks kulbitäit.»

Tundus kadestusväärne, kui hea isuga röömus inimene süüa võib. Viimaste päevade magusauputus oli minu söögiisule kriipsu peale tõmmanud. Söögipala käis suus ringi. Kõik hakkas vastu. Ka külm rõõsk piim maitstes läägelt läila. Epp naeratas söömise ajal. Tal oli seljas roheline pagunitega pluus, püksisääred poolde masti kääritud, kust valkusid paljad päevitunud jalad, ühtlasi siledad ja puhtad, justkui iga päev leilitatud. Epp liikus ringi meeste jalgrattal.

«Ma tunnen su sugulast Loitu,» seletas Epp kergelt muiates. «Sada protsenti oma ema poeg. Ta meeldis mulle. Aga siis läks läilaks. Mind kasvatati kodus, peo all ja piits peal. Tehnikumi pääsedes pöörasin määratsema. Nagu lõa lõhkunud õhvake. Küll näed kord ise, mida intrites ette võetakse.»

«Ma vist jään Pilpasse edasi,» pomisesin vastumeelselt.

«Maru, kas tead. Siis oled kodus ja minul on sinust sutike seltsi. Viitsid kuulata? Ma pihin sulle veel natuke. Mäletad seda janti, kui medtehnikumi aknad kividega puruks pilluti? Igast lehest käis läbi, ringhääling luges maha noomimisekõne. Tüdruk, kelle süngi alt kolm poissi leiti, olin mina, üks neist kolmest oli Loit. Minu taat ja Loidu isa panid rattad käima ja nimesid avalikkuse ette ei lastud. Aga koolis enam elu ei olnud. Õpetajad suhtusid minusse taadi tõttu viisakalt, kuid tüdrukud ei andnud hingetõmbe-aega, hammastega ühtepuhku kallal. Taat leidis mulle töökoha — ja ma lõpetasin kaugõppes. Ütle, kas ma sellepärast halvem olen? Kodus tehti küll põrgut, aga lõputunnistus oli hea ja taat leppis ära. Ta on mul kauniste eluvõoras. Mida vanemaks inimesed saavad, seda võõramad on nad elule. Arusaam ja aru ei vasta enam nõuetele.»

Pärast pudruliua tühjaksamist käis Epp veel korraks Kasparit vaatamas. Ma läksin teda maanteele saatma. Rohetavad põllud ei meenu-
tanud sügise tulekut. Kased olid nii värsked, et tee või veel vihtu. Mustkattega teel läikisid vihmaveelõigud. Rukkipõllu kraavis õitsesid üksikud määrduvad karikakrad. Emm ja Raak seisid metsateel koplivärvavas ligistikku, nagu kokku kasvanud. Seal anti karjale uut portsjoni kätte. Jaak ise oli sammudega platsi laiuse ette mõõtnud. Noor karjamees tikutas vaheaeda maasse. Rammusad loomad ahmisid rohtu. See pilt ei olnud enam looduspilt, vaid piki Mustjõe perve laiutatud plakat. Õnneks taipas Raak koplitesse kaski ja kuusesalku kasvama jätta. Vastasel korral oleks meie kunagine kullerkuppude aas puhtani nahka pandud. Tuul koolutas Mustmere latvu. Meie külas valitses vaikus. Midagi polnud muutunud, aga minu silmad seletasid kõike teisiti, riia-

kalt ning vastikult. Kõik mu hädad seisid pingereas ja neist oli võimatu aru saada. Valutab, ei valuta, väga valutab... Paagatanud ratas- tega niidumasin vedeles küüni taga. Olin saamist oodanud ega suutnud kaotusega leppida. Üks «NATI» piinas nõlvaku all, meie kunagise sauna kohal põldu. Ta proovis kõiki nurki ümber kün- da, sõna otseses mõttes traktori tagumise otsaga tirelit lüües.

Epp viskas jala üle leistangi, aga peatus veel hetkeks.

«Kas Martsepa naine sageli siin käib?»

«Kes?»

«Tema abikaasa. Ja ta ise seal?»

«Mhh! Tal ju ei ole õiget.»

«Tead, millega ma täna hakkama sain? Läksin Martsepaga riidu. Ei meeldi mulle tema piibutamine. Suits põhjustab kopsuvähki. Ise tõmbasin ka. Aasta salaja, teise avalikult. Sain mina maha jäetud, peab temagi suutma sellele sihilikule tervise rikkumisele lõpu peale teha.» Epp naeris ja lükkas ratta veerema.

Õhtul manitses emm mind seeliku proovile minema. Otilie oli kurt- nud, et ta ei saavat vastasel korral mu rõivaid valmis. Marjade ja seente aeg kah käes, metsaski peab käima.

«Jõuab!»

«Milleks sa pead kõik viimase minuti peale jätma?»

«Kuidas viimase? Siin kodus ükspuha.»

«Kes seda räägib?»

Akandel punetasid lojuva päikese helgid. Aiast tuli valgeklaari lõhna. Emm kandis õhtusööki tagatuppa. Kaspar oli palunud seinalt oma vana pilli ja timmis keeli.

Kisa kuuldus nii kange, et kõik ligiduses olijad tõttasid kokku, ühed appi, teistel uudishimu sulg sabas. Taali silkas nagu päris noor tüdruk meie uibuaiatagust jalgrada alla, tiidakil sitsrätik peas. Ta tõstis esiteks ühe, siis teise jala üle roovikute ja pugese seelikut näpus hoides läbi mulgu. Tema valge pearätt helendas sügise lapilise päikese käes.

Lõpetasin Kaspari lõunalaua koristamise, lasksin tal hädavajalikkuse- d õiendada ja olin ka elevel, et märul ilma minuta maha peetakse. Pealelõunati tegi Kaspar uinakut. Meelelahutuseks tilistas ta enne sui- gatamist natuke aega oma balalaikat. Panin pilli tema kõhu peale, laa- pasin märja kaltsuga süngiesise puhtaks ja tõmbasin kardinad akna ette. Valgust Kaspar armastas, aga liiga palju värsket õhku panevat teda purju. Emm ei lubanud, et ta päevad otsa põönab ja öösiti teistel magada ei lase. Haige inimese ööd venivad aeglaselt. Üks tund takistab teise loojaminekut. Minuga Kasparil peaaegu et juttu polnudki. Aga ta silmad seirasid mind alati erilise nukrusega ja kõrisõlm tegi neelata- miseliigutusi. Püüdsin ikka võimalikult kiiresti tagatoas valmis saada ja lahkuda. Emm aga istus poolte tundide kaupa süngijalutsis ja nad kõnelesid peamiselt sellest, kui nad noored olid.

Masinate platsil paistis rahvasumm, inimest paarkümmend, enamikus karjanaised ja traktoristid. Martsepp istus sealsamas «Willises», pea ja üks küünarnukk aknast väljas. Jaak Raak oli just mingi pika ettekande või noomituskõne lõpetanud, rebis puhmast kasteheinakõrre ja torkis haiget hammast.

Tari tõmbas parajasti oma registrid valla. Maunu, kes oli mõistnud isast peajagu pikemaks venida, pilgutas emalt päritud silmi, paksuhuu- line suu vireldi. Ta toetus kasetüvele ja pingutas aeg-ajalt taskusse

topitud rusikaid. Poisi nägu punetas ja tunkede taskust ripnes alla õlise kaltsu ots. Kuigi lahinguväljalt näiliselt tagavarasse astunud, oli Maunu tülis peamise osa kandja. Raak oli saatnud ta koplisse käsitsi lämmastikku külvama ja hitsmete vedamisegi selgeks õpetanud. Et aga Maunu juba mõistis traktorile häält sisse teha, ei suvatsenud ta vanamoodi jahtida. Ruut ise karanud appi, väetis löödud külvikusse, masin väikese «Fordsoni» taha — ja läks lahti, tunni ajaga kõik valmis. Terve õhtupooliku veetnud Maunu Kuuraoja ääres keelualal vähke jahtides ja järgmisel hommikul nagu õige mees kunagi kontoris palka tahtmas. Sealt algas kõik. Raak ei kirjutanud töökäsule alla ja söimas Maunu naha täis. Ta süüdistas poissi koplite tallamises. Oma rabistamisetuhinas ei viitsinud Maunu väetist peeneks tampida. «Küll vihm sulatab,» mõelnud ka Ruut. Jaak oli lasknud teise küla lastel juba samal õhtul koplid üle riisuda ja puudajao lämmastikutükke kotti tagasi korjata. Selle töö tasu võttis ta maha viljaredelite vedamise rahast, mis Maunul ka saada oli.

«Ükski kurat ei külva nüüdsel ajal enam käsitsi. Sina ajad lapsega vana saatana jonnii,» kisendas Tari.

«Ma juba seletasin sulle, et rohukamar on noor. Masin lõhkus sodile heintaimede juured. Muld ei ole rauatükk, kus võib ilma armuta tampida.»

«Tahad tagasi vanaisade juurde? Tahad harkadra tarvitusele võtta?»

Raak kehitas põlastades õlgu.

«Nõndamoodi lapsesse suhtuda! Mis noorus meist mõtleb? Ta kaotab huvi töö vastu.»

«Sittamise vastu olgu jah huvi kadunud. Lõplikult — ja punkt.»

«Mis esimees ütleb? Või — söidan linna tootmisvalitsusse?»

Martsepp vaikis, nagu poleks tal oma arvamist olemaski.

«Muld on elav organism,» sõnas veel Raak.

«Mis ta sul on?»

«Mullasse tuleb suhtuda nagu käimal naisesse.»

«Aga noorusesse?»

«Vastavalt tööle.»

«Võimu näitad? Kas sa ikka veel tahad töölise verd imeda? Kas on vahet mõisa ja kolhoosi vahel?»

«Laisal teomehel ei ole.»

«Lõpetage jutt,» hõikas nüüd Martsepp, kes ei sallinud sõnasõdasid. «Ei ole vaja nii suurt kella lüüa.»

«Las aga kõik kuulevad. Pole siin mingit varjamist. Vanasti ei pidanud õige peremees sulast, kellel polnud mõistust peas. Seda enam nõuavad meie päevad mõistmist.» Jaak Raak toksas näpuga otsaette. «Saad aru — mõistust.»

«Kondiauru,» näägutas Tari.

«Käsitsitöö ja kondiaur pole üks ja seesama. Sellel koplil on habras esimese aasta kamar.» Raak kohendas oma mootorratturiprille, astus paar sammu masina poole, aga jäi veel korraks seisma. «Mis pihta läheb, peab tulema õpetuseks!» ütles ta.

«Heakene küll. Las siis poiss teeb ümber,» taganes Tari.

«Ei tea mida?»

«Külvab käsitsi veel kord.»

«Ei lähe läbi. Ma lasen teisel teha.»

«Oma pojal?»

«Kaisul näiteks...»

«Oma armukese tütre! Kuradi hooramaja on see kolhoos. Siit ei ole noorel tuhkagi õppida. Siin aetakse kõik enneaegu hukka. Siin kooritakse kümme nahka seljast. Minu naine vaevati hauda. Tepani naine aeti hauda. Tepan ise tõmmati oksa...»

Nägin Ruudu narmendavaid püksisääri sandaalide peal, nägin ta lüheldasi ratsamehesääri. Lehmad vehkisid taamal sabadega parme, kes ei raatsinud talvekorterit sisse võtta ja kasutasid suve viimast soojust. Tundsin südames tugevat tõuget, nii võimsat, et liikusin paigast. Ma kummardusin maha, kaapasin mõlema peoga vedelat lehmakooki ja paiskasin Tarile otse vastu vahtimist. Kohkusin kõvasti teise ilgeks muutunud lõustast ega suutnud hetkeks uskuda, et see on minu kätetöö. Maunu tahtis mu kallale joosta, aga ma panin talle jala taha ja hüppasin eest, enne kui ta suutis üles tõusta. Natuke aega valitses ümberringi hämmeldunud vaikus. Martsepp vahtis mind ebamäärase pilguga, Jaak Raak silus peoga lõuga. Mulle tundus Tari räpasena. Tema määris sõnnikut, sõnnik ei suutnud teda mustata. Seisin, käed selja taga risti, teistest eemal, ega teadnud, mis teha — paigale jääda või sõnatult jalga lasta. Olin oma öelnud, muud enam lisada ei olnud. Kui ma pilgu karjaia poole pöörasin, nägin emmu, lüpsikannud süles, selg meie poole, tööle minevat.

Tee ääres elektritraadidel istus paar kolima valmistuvaid rästaid, inimeste maapealsest kähmlusest ärrituses. Sügisene taevas sinetas uduselt ja ähmi täis olid mu silmadki. Ootasin. Mul polnud mingit erilist tunnet. Olin maa külge kinni kasvanud ja võimatu oli lahkuda. Tundsin kümnete silmade pilke, kuid need ei torkinud, aga veel vähem olid nad paitavad. Esimesena pahvatas Oolup naerma. Raak muigas poole huulega. Epp trügis teiste vahelt esile ja asus asjalikult Tari juurde. Ta pühkis tal silmad puhtaks ja tõmbas saasta suunurkadest vähemaks. Epp lükkas sõrmedega Tari silmad lahti ja uuris neid vastu valget.

«Ei ole häda midagi. Kõik on korras,» ütles ta.

«Ma nõuan akti!» karjus Tari, kui oli ehmatusest üle saanud.

«Mis akti? Sa ei saanud viga.»

«Kuidas ei saanud? Kõik nägid ju pealt.»

Epp punetas, aga raputas kindlalt pead.

«Ma võin kirjutada, et Kaisu kaitses ennast.»

«Tema?»

«Jah. Sinu laimu eest.»

«Või niiviisi! Sina oled Martsepa hatt. Ta ajab terve kolhoosiga ringi.»

Tari hääl oli kriiskav. Ta tammus jalalt jalale ja vandus kättemaksu.

«Hoi ja keela!» pomises Taali ja tegi minekut, viieaastast pojapoega eemale tirides. Põngerjas tikkus ettepoole, suurte inimeste sõnu hooliga tähele pannes, et neid igaveseks meelde jätta. Maunu meenutas kõutsi, kelle händ on ukse vahele pigistatud, nii küürus oli ta, ja võttis hoogu, et plagama pista. Kolhoosist lootis ta fotoaparaadi-raha kokku saada ja piltide tegemisega kõvasti teenida. Ruut oskas oma lastele varakogumiseks plaane teha. Koolis küsis Maunu pliiatsi teritamise eest alati kopika. Sellest jäi talle hüüdnimi «Kopik püksis».

Masinate plats asus künkal, kus vanasti seisis Tepani varjualusega kütin. Oli väga hele. Päev pidas siin pikemalt vastu ja kõik kajad kaikusid kaugemale. Ümberringi mustasid värsket künni vaod. Üksik pihlakas meie karjatee otsas laiutas mugavalt lehestikku. Mulle mee-

nus, et olin selle puu ise istutanud, ja nüüd oli ta minust pikemaks kasvanud, mu kaugele taha jätnud.

Tari oli ränga otsuse teinud. «Ma lähen prokuratuuri,» ähvardas ta.

«Pesemata näoga? Miilits pistab su tsemendi peale. Joonud oled ka. Suust tuleb viinalehka. Tulevikus ära enam keelega vallata,» hoiatas Epp.

«Sinuga ma ei räägi.»

»Räägi ikka!«

Mu südant ei vaevanud piinlikkustunne. Aga inimestele silma ma ei vaadanud. Ükspuha, mis öeldakse. Tükk on tehtud ja tagasi võtta ei tahagi. Martsepp vajutas gaasi. Raak lõi mootorrattale käigu sisse. Lüpsiplatsilt kuulusid karjanaiste tõredad hääled. Epp võttis palgi-virna najalt oma jalgratta. Pakiraamile köidetud korvist paistsid murelid. Hoidsin käed harali — teist üle sitates olin endagi käed üleni hukka ajanud. Härga tead, kust karta, inimesi ei aima iialgi. Sellepärast pidasin Tarit ja Maunut silmas. Poisi kimar otsaesine kiheles pusklema, saapakand tagus kärsitult puujuurikat.

«Sa oled nüüd tugevasti väetatud, võid kõrget saaki anda,» tõgas Oolup Tarit.

Pilpa-poolne taevast kogunes pilvi täis ja muutis kogu ümbruse hämaraks. Vanasti Tepani ajal oli siin kaks mäe. Buldooser ajas vored ühte juba hea unustamisejagu aega tagasi. Mägi sai mäega kokku, aga inimesed kisuvad aina lahku. Piimaauto sõitis karjaia värvast välja, kannude kolin taga. Kombain sõelus maha põhusületäisi. Lehmad mäletsesid puude all. Tuul proovis puhanguti Pööni metsistunud vaarikapõõsaid puntrasse keerata, aga jõud ütles poolel teel üles, puhangutest ei olnud tuge. Neti niutsatas mu jalgade juures. Tema ootas mind kannatlikult. Aja parajakstegemisega oli ta nõuks võtnud kirkpude laada oma turjakarvades lõpetada.

Ma vilistasin: «Läki, inimese ustavaim sõber!»

Nihkusin eemale ja lidusin jõe äärde. Ma küürisin oma kämbलाई liivaga, hapukast lehast lahti saamata. Korjasin jalgraja äärest hiliseid kummelinutte ja puserdasin pihus lödik. Kui ma seal niimoodi hinge valutasin, valmiski kindel otsus, et pärast kooli ei too mind ükski vägi siia metsakolkasse tagasi. Olin küll kuulnud, et hea on üksnes seal, kus meid ei ole, ja hädad jõuavad enne meid igale poole päralt. Aga kes sellele ette mõtleb.

Emm hüüdis mind.

«Kaisu, tule koju!»

«Jah!»

«Sa ära kuula iga lori. Lase kõrvust mööda. Mis nüüd tühja-tähja taga ajada!»

Ta võttis mul käest kinni nagu vanasti, kui ma olin väikene ega jõudnud temaga sammu pidada. Läksime mäele. Emm kõneles rahulikult häälel endast, aeg-ajalt kergelt ohatas. Ta hingas ühtlaselt. Esimene meheleminek... Linda sündimine... Kui ilus laps ta olevat olnud... Sõda... Minu isaga ühteheitmine... Lapsena olevat ma olnud jonnakas, aga hea tervisega. Emmu silmis oli kummaline läige.

«Ükstapuha, mis su kõrvu ka ei satuks, ära tee lihtsalt kuulmagi. Jaak on tark ja kõva inimene. Elu ei määri kellegi leivale mett, ise lõikad kääru ja teed jõudumööda magusaks.»

Kodus õiendas emm tavalise rutakusega. Ta võttis vanast märstist,

millega enne tema päevi mõisas teol käidud, sibulaid ja lõikas neid heeringatükkide vahele koore sisse tõmbama. Mundris kartulite pada podises tulel. Tõin aidast võinapa ja hapupiimapoti.

Ma ei suutnud rahuneda. Puhu tusatsesin, teise olin närviline. Kaspar koolutas tagatoas uue korvi ribivitsu, balalaika sängi ees põrandal. Emm kohendas tema aset. Pea oli ta toas ja pea köögis, Kaspari juures lõbusavõitu, tagatoast väljudes tõsise näoga. Volt oli oina veristanud, Taali ajas kaevul soolikaid ja hõikas emmu. Vastuseks sai ta: «Oota!», aga Taali ootas asjata.

Emm korjas Kaspari sängi eest õhtusööginõud ja viis joogiveekruusi asemele.

Siis kääksatas köögiuks ja kohe kuuldus Taali hääl.

«Ma tõin su haigele natuke värsket. Sa pead tüdrukul undrukü üle tuka tõmbama. Ükspuha, mida suured inimesed ka ei ütleks, aga laps, ja veel tütarlaps, ei tohi vanemale inimesele lemmasitta näkku visata. Saad aru, väikesed võtavad sedamaid santi õppust. Anna talle nii, et kogu küla kuuleks.»

Emm sulges järsult vaheukse.

MAHAKANTUD MÄLESTUS

Kuigi kibelesin minema, oli mul kahju lahkuda. Kurepaari kaks äbarikku poega harjutasid lendu, noored oravad käisid õunapuudel, kartulivagude vahel kükitasid hallivatimütsakud, kõrvad kikkis ja silmad nagu sõduri püksinööbid. Mulle helises ka igasügisene kлуу-kлуу mihklikuu pilvede alt. Peas pahises nukker mõte, et sellest tuleb nüüd igavesti ilma jääda. Aed lõhnas sügisjoonikuist, kuldvihm kollendas ja Neti vahtis mu asjatuid edasi-tagasi hilpamisi uudishimulike, kuid mitte midagi mõistvate silmadega.

Kaspar äigas sada kulli teerahaks. Emm hüüatas kohkunult, et kuhu see laps nii palju raha paneb. Aga ta ei karanud jaole ega käskinud poolt mustadeks päevadeks koju kummuti ülemisse sahtlisse jätta. Keskuses palgasabas tuldi mu kätt raputama. Isegi Maunu pidas viisakaks head õppimisjaksu soovida. Kontoritoas tõmmati varrega suitsu ja sigarette. Martsepp jalutas ringi, peakotiga vihmamantel seljas, aga viigitatud püksid ja valge särk alt paistmas. Ka Raak oli pühapäevariides. Pahuverest tagasi jõudnud, pidi ta kohe kuhugi Viliveresse või Koliveresse nõupidamisele edasi sõitma. Esimehe lauale laotati projekt. Martsepp alustas Pilpasse «pilvelõhkuja» ehitamist. Neli korrust ja kolmkümmend kuus vannitoa ja eraldi kemmerguga korterit. Raak soovitas tungivalt taeva terveks jätta. Maa peal ei olevat ju veel ruumi-puuduse pärast hirmu. Ja ülemisel korrusel olevat tuuletõmbuse tõttu tervisele ohtlik elada. Kuulasin enese tahtmata ahnelt. Mul oli kange soov teada saada, kust kohast nad pilvede kallale hakkavad tikkuma. Taali torises, et teda küll enne surma kasarmusse elama ei topita. Ja «setusama maja kolidori peal — fuih, siis on toad paha luhvti ilmast ilma täis». Jutusumin valjenes ja kassapidaja palus korduvalt vaikust. Luugi taga ninali pabereis, näitas ta joonlauaga rahasaajatele õiged allkirjakohad kätte. Kõik summad loeti kaks korda üle. Mehed sülitasid pihku. Nad peitsid peenikest naiste eest püksitaskusse. Oolup imes pika pitsiga plotskit ja õhutas lappijaid. Endal tal saada ei olnud, aga pudeli järele käimine maksvat ka midagi. Mootorrattaga Pilpasse kihutada ei

juletud, kahel traktoristil olid eelmisel öhtul jälle load läinud ja teine neist parandas linnas tsemendi peal pead.

Kui Epp välisukse lahti tõmbas ning lävel seisatas, katkes korraks naerulagin. Oli isegi püstitõusjaid ja kummardusega tervitajaid. Epp rajas teed telefoni juurde. Ta nõudis sünnitajale sanitaarauto. Tuhud käivat juba eelmisest öhtust alates. Jah, see olevat noor naine ja teine sünnitus. «Esimene oli aasta tagasi,» selgitas ta.

Üks ulakas traktorist pani käe Epu pihale.

«Omavolitseja,» tõrjus Epp naerdes.

«Vabandage!»

«Võib-olla olen meelitatud.»

Martsepp pööras järsult pead ja kuulas tähelepanelikult.

Neeme ootas mind jõe ääres meie vanas kohtamispaigas, mis enam varju ei andnud. Silla juurest paistis eelmisel aastal istutatud puiestee. Muidu aga oli kuivendatud luht lage ja hale. Poiss oli kiiresti sõitnud. Mootorras seisis teepervel. Neeme vaatles mind lõbusalt, nagu tõtust punane ja otsaesine higist leemendav.

«Istu peale. Teeme ühe ringi. Ütleme lapsepõlvele hüvasti!»

«Kuhu?»

«Läki päris taha laande. Sinna teeristile, kus ma tookord suvel vaiku kogusin.»

Puud kohisesid koduselt.

Metsas istusime samblale ja suudlesime teineteist üle väga hulga aja. Neeme vaatas tihniku poole, kuid õige läbipääsmatuid rägastikke ei olnudki enam, sest me olime ise suureks kasvanud ja mõistsime oksti eest kõrvale lükata. Mõneks hetkeks lõin kartma. Aga siis raugestasid mind metsa sahinad ja lõhnad. Tõmbasin Neemel käest ja me jooksime sihitult, ainuüksi kahekesiliikumise lõbuks. Metsaaluse varjudes valendasid Neeme hambad ja tõmmukas näonahk. Mind üllatas, et tema lõug kriipis mind. Neeme ajas siis juba habet? Millal ta sellega algust tegi?

«Taat rääkis, et ka sina lähed linna?»

«Oma arust olen sulle sellest juba kõnelnud.»

«Võib-olla... Aga ei olnud aega meeles pidada. Kui sa teaksid... Jõle press oli peal. Oi sa tont... Üks eksamite vastuvõtjaist oli taadi omaaegne ühingukaaslane. Tead, kohe tundis näost ära, et ma olen Raagu poeg.»

«Sa polegi isa nägu.»

«Olen küll. Nad ütlesid...»

Olgu ometigi! Ma ei viitsinud temaga vaielda ja vaikisin.

«Nad imestasid, et ma isa eriala ei valinud. Mulle aga meeldivad masinad...»

«Kuule, löö nüüd igale puule patsi ja sõidame tagasi!»

«Läki allikatele! Seal algab tuleval aastal kuivendamine. Projekt on juba kinnitatud.»

«Siis lõhutakse ära Soeoja ja Kuuraoja...»

«Kultiveeritakse...»

«Pannakse moekleit selga...»

Metsarada laskus mändide vahelt heinamaale vanade linaliugude juurde. Sealtsamast allikatest sai alguse Mustmere metsaoja. Umbsetes loikudes kasvasid hundinuiad ja kidurad metsikud kallad. Teisel pool niitu algas jälle mets, lepavõsastik ääres. Ohk oli siin magusam kui

väljade vahel. «Mootorid rikuvad kõik ära,» nurises Taali ja küllap tal oli omajagu õigus. Inimesed pidid laisaks jääma, mainis vahetevahel ka emm. Liikumist on vähem ja paigalistumine loiustab, tapab erksuse. Ma vaatasin ümbrust ja tundsin Neeme kätt, mis hoidis mind ümberit õlgade. Aeg-ajalt kallutas ta mind tahapoole, ei suudelnud, vaid puuris tungivalt silma. Neemel ulatus ühest meelegohast teise kolm ja vee-
randik kurdu, sihilikult sügavaks krimpsutatud.

Toetusime teineteise vastu.

«Ma tulen sind linna vaatama.»

«Või ma sul nägemata olen!»

«Täiesti. Sai suvi otsa sinu kõrval magatud, ja piinlik mõelda, et olen tõepoolest vaid maganud.»

«Va kelkija! Sa norskad üle küla.»

«Sina ei maganud, kui mina magasin?» Ta vaatas mind imestunult.

«Ära jõllita, kas tead. Aitab juba. Läki heaga tagasi.»

«Kui sa lõpetad, tuled ka Tartusse. Siis oleme jälle koos. Ja meil on Toomemägi ning kõik muu, mis sinna juurde kuulub. Ära, kurat, nüüd naerma pista, aga ma mõtlesin terve eilse ja tänase päeva sinule. Tahtsin ütelda... Aga mida sunnikut? Kõik on ju nagunii klaar ja selge. Nii et vaata ette ja ära hakka linnas teistega ringi ajama. Maha löön, kui teada saan.»

«Kelle sa maha lööd?»

«Kõik!»

«Tohoo pe!»

Mõtlesin, et peaksin puiklema, vähemalt rabelema või vastu kõrvu väänama. Ta surus mu enda vastu teisiti kui varemalt ja ma jäin põnevil järgnevat ootama. Korraks uuris Neeme mu silmi. Võib olla, et ta just ootas eputamist. Murueit viis meid oma riiki, millest ilusamat olemas ei olevatki... Aga vanaõelus passib iga värava varjus saaki. Olin ehmunud, pettunud. Neeme hingas pikalt, rahuldatus. Minus alles kõik algas ja tema oli juba lõpetanud. Linnud vidistasid pilkavalt. Nähtamatu kuma ülevalt lükkas sõnajalgade varjud liikuma. Minu ebamäärane raev otsis tüli põhjust. Taipasin kohkudes, et Neeme oli ehk varemaltki tüdrukutega õiendanud ja võttis kõike romantikata, elunõudena. Olin harjunud teda omaks pidama, ja järsku vilksatas peas, et pole teine teab mis aare ühtigi. Mul hakkas palav. Jooksin allikale ja panin pihuga vett põskedele. Jäin vist liiga kauaks, sest Neeme tuututas pikalt ja kärsitult. See torkas mu südant. Ja kui ma veel tähele panin, et ta tagasisõidul kasutas kõrvalist heinavedamise teed ja kartis vastutuli-
jaid, segunes solvumine vimmaga. Olukord siiski ei lubanud tüli norida või jalga lasta. «Nagunii läheme juba homme lahku, kumbki ise kanti,» mõtlesin ma.

Õhtul tuli ta siiski videvikule. Käisime jõe ääres ja püüdsime leida kunagist purde lõhkumise paika. Jordani jalgteed ja murakaväljade kohal laiutasid öiselt tühjad, tarastatud rohumaad. Varesedki ei laskunud särtsulöövale traataiale.

Siis istusime tares. Emm tõi lauale soolaube ja tuhas küpsetatud kaalikaid. Läbi akna paistis suur väsinud kuuketas. Meie aias lõhnasid floksid ja tillid. Riivil oli poolik purk kurkidega. Õngitsesin kaks tükki näpu vahele ja pakkusin üht Neemele. Emm raputas laitvalt pead ja käskis kapist taldriku võtta.

Väljast kuuldus tülihääli.

Taali oli tulnud kesikukuudi taha Volti parkima. Toas ei saanud ta temaga lapselapse tõttu õiendada. Ja «ülrikaunis» läbisaamine oli vana-mehe päris ära rikkunud. Kisa polnud küll suur, aga sõnad see-eest vägevad. Volt seisis nagu eemalviibija ja vastas üksnes nohisemisega. Igatahes ei olnud tema suust eneseõigustust kuulda. Neeme muigas, ta oli Volti lõuna paiku Pilpa poe ees näinud. Jutlustanud teine tühja vaadi otsas ja lubanud kadunud Lüpsiku asemel papiks hakata. Ta ju oli esimese pensioni kätte saanud. «Elamiseks vähe, suremiseks palju, tööd tuleb edasi teha, jalgu seinale visata ei saa,» oli ta öelnud. Neid olnud seal hulk mehi ja Otilie oli Oolupi aegsasti koju kamandanud.

«Küll on head oad. Mis sort see on?» kiitis Neeme.

«Eks nad kasva seal teie aia ääres nõgeste taga,» vastasin ma.

«Suhkrukaalikas!»

«Ussid, maidad, sõid pealsed ära. Väikeseks jäävad. Kaisu tõmbas tööd kolhoosi vagudel. Omad peenrad kasvasid rõhtu,» osatas emm.

«Kui ma väike olin, keetis vanaema meile igaks õhtuks kärutädi-putru. Isale praeti lihakiluke. Teised sõid piimaga,» tuletas Neeme meelde.

Viimase bussiga sõitis koju Linda. Ma mõtlesin, et ta ei jõudnud mind ära oodata ja ruttas vastu. Süda mahenes. Ema hakkas jälle toitu lauale kandma.

Rõhutud tujus keeldus Linda kõigest ja näksis üksnes sepikut kuhu-piimaga. Pea õlale kallutatud, vahtis ta rahutult ringi. Vaatlesin Linda kitsast nägu ja kõhna kaela. Paks treeningülikond ja kummisäärrikud lasksid teda paista paariteistkümneaastase jõnglasena, pikkus välja veninud, aga paksus jääb maha.

«Kas siin teatakse, et Martsepp võttis täna naise?»

«Mis jutt see olgu!» imestas emm.

«Kes teile siia velskriks tuli?»

«Magnus Kärdi tütar.»

«Üheksateistkümneaastane? Martsepp on arulage.»

«Mina pidasin Eppu vähemalt kahekümne viieseks. Aga mis seal imestada. Üheksateistkümneselt tallasin ise sinu kätkilaudu.»

Linda lükkas järsult leivakorvi eemale. Teda ärritas, et uudis emmu ei rabanud.

«Kas arvad, et tüdruk läks Martsepale tema enese pärast? Esimehe palk ja oma auto... See on kõik, mis ta temas näeb. Haneks võetud.»

Linda ei märganud meid Neemega. Ta oli harjunud mind üsna vähe tähele panema, ise igal ajal keskpunktis seistes.

«Ma nägin neid ennist,» sõnas Neeme vahele. «Epp seisis teeotsal. Ratta oli ta peitnud Pilpa propsivirnade vahele. Martsepp peatus Pööni teenurgal ja võttis ta peale. Aga pulmariideid neil küll seljas ei olnud. Kui ma nüüd ei eksi, siis olid Martsepal kummikudki jalas ja Epul pikad püksid.»

«Tühi jutt. Isegi loor ja sõrmused olid olnud. Ja Kärt teadis, aga ei kõssanud kellelegi,» löikas Linda teravalt.

«Eks nad tee siis jõudud hiljem,» arvas emm. «Küll sa saad ka kutse.»

«Mitte selles ei seisa asi,» kostis Linda õõnes hääl.

Emm sai pahaseks. Ta pigistas huuled triibuks. Minul võttis seest kõhedaks.

«Lapsed, minge magama! Sa, Kaisu, roni tänaseks ööks lakka. Kasu-

kad ja saanitekk on seal, võta linad ja padi kaenla alla. Neeme, ka sinu kodused ootavad sind juba.»

Toas oli riid tulemas. Linda rabeles laua taga. Ta muutus järjest sõjakamaks. Emm korjas sööginõud ja järelejäanud toidu kööki, pesi taldrikud puhtaks ja käskis mul möödaminnes piimakannu kaevu lasta. Siis sulges ta akna ja ukse.

Ärkasin äkki ega julgenud silmi päris lahti teha. Mu kõrvad olid erksad. Ripsmete alt nägin, et emm seisis redelil ja vahtis lakka. Neeme magas nagu kott, tema tavaline norin sahises sarikate all. Emm äigas paar korda kämlaga üle silmade. Mu hingamine jäi seisma. Oleksin võinud Neeme kasukate sisse peita, aga või see enam oleks aidanud. Olin, nagu olin, ja ma ei suutnud end paigalt liigutada. Tol ööl ei maganud ma sügavalt, pigem vajusin aeg-ajalt segasesse poolunne, ebamäärane rahuldamata rahutus üle terve keha laiali. Ootasin tugevamat elamust, hakkasin mõtlema metsas toimunu üle, ega suutnud midagi meelde tuletada. Juurdlesin töönaolise pettumuse arvatava põhjuse kallal ja vahtisin kõrvalt unes huulimatsutatavat Neemet. Emm kadus nagu ähvardus, et varjuna pea kohale rippuma jääda. Mõtlesin, et nägin und. Tõusin üles ja kiikasin katusepilu vahelt alla õue. Juba ammu polnud mul vaja end üles upitada, vaid ma pidin pea alla kummardama. Nii pikaks olin kasvanud, aga paksust ei olnud küll veel parajat jagu. Ei, unenägu see ei olnud. Emm seisis õues kuupaiste kurvas valguses. Tema vaheliti pandud käed näisid suured ja tõsiseks tapluseks valmis. Emm paistis olevat vihane. Ma tundsin ennast väga halenaljakalt. Olin nagu süüdi, aga milles nimelt, seda polnud võimalik korrapealt taibata. «Ta on meiega hädas, teeme talle südamevalu,» mõtlesin ma. Linda ei suuda end valitseda ja satub oma lootusetu armastusega külarahva muiete alla. Mina vean enne õiget aega poissi lakka. No kas oli emmul vaja seda teada?!

Ma raputasin Neemet nagu notti.

«Uh, hea uni on. Lase magada.»

«Emm oli lakaluugil.»

«Kus?»

«Alla läks.»

«Nojah, las olla.» Ta vabastas enda ja tõmbus eemale.

«Mis nüüd saab? Miks sa ronisid siia?»

«Meil pole lakas heinu ega kasukaid.»

«Ma ei julge hommikul emmule silma vaadata.»

«Eks vannu, et siin midagi ei juhtunud. Võid tõendada, et kogu mineval suvel ei juhtunud siin midagi.» Neeme nohises, keeras teist külge ja tõstis rahulolevalt kasukahõlma üle pea.

«Ütle ise!»

«Ta on ju sinu ema.»

«Aga läheb su taadile kaebama.»

«Kas kohe praegu?»

Ma ei soovinud muud kui üksinda jääda.

Hommikul oli emm nagu tavaliselt tõttav ja rahulik. Liiga rahulik, et päris rahulikuna paista. Linda konutas voodijalutsis. Ta silmad punetasid nutust ja magamatusest. Emm seadis hommikusööki ja kiirustas Lindat küll pesema, küll iva võtma. Buss oli pool seitse meie peatuses. Ma kurnasin piima, ajasin lehma ristteele, toppisin hagu põrsapudru paja alla.

Kui seadsime laudaistumist, ütles emm nagu muu seas:

«Mine hõika seda Neemet ka — kärutädipudrule. Jaak sõitis juba poole nelja ajal minema. Martsepa masinaga. Jälle ministeeriumi. Enne ei peetud meest meheks. Nüüd pakutakse aina uusi kohti. See tuleb tal nüüd sel sügisel kolmas kord ära ütelda. Siin töö alles pooleli. Algus kõigest paistab. Linda, lase hammastel käia. Kell käib seitsmel...»

Raagu väravas paistsid värsked rattajäljed. Ka Neeme oli ära sõitnud.

Bussipeatuses seisin nagu kevadine vasikas, kael õieli, ei tea, kuhu poole liduda. Kartsin, et midagi tuleb takistuseks, buss hilineb või jääb sõitmata. Taali oli tulnud oma aia taha lehvitama, valge taskurätt näpus. Emm kandis mu kohvrit, ise tillutasin kandekotti. Seisatasin kunagise autahvli kohal. Post oli alles, plakatid ja pildid maha võetud ning teeviidad asemele naelutatud. Algava päeva udu tagant kostsid tuttavad hääled. Autod sõitsid ristikut sisse vedama, lohisti roobitses teed, koerad klähvisid Kuuraoja niidul lambakarja peale. Uted määgisid hirmust. Neid oli küll palju, aga mis see argadele loeb, ikka pelgavad, aina pelgavad.

Päike kuivatas maad.

Mustmere metsa mändide ladvad hakkasid paistma.

Emm asetaskohvri kraavipervele.

«Ma ütlen sulle veel, et annaks jumal hästiminekut. Aga kui pahan-dusi juhtub, ära hakka siis peata kanana ringi jooksuma ja lollustele lollusi otsa kuhjama. Tule alati koju. Oma ema leiab ikka mingi nõu.»

TÕEKS TULNUD

Kohe, kui me üle läve tuppa saime, jooksis Linda kirjutuslaua juurde, haaras sealt Martsepa pildi, rebis selle tükkideks, viskas põrandale ja trampis jalge alla. Ma ootasin köögis, julgemata talle läheneda. Linda kirus ja sajatas. See pidi kostma naaberkorterisse. Sealt kuuldus ukselöksatus ja kohe avati ettevaatlikult meie uks. Sisse astus pikk tõmmu naine. Ta läks ja haaras Linda otsemat teed oma käte vahele.

«Jäta järele! Katsu rahuneda!» manitses ta.

Lindat tabas krabihoog. See oli nii kohutav vaadata, ma kartsin, et ta sureb. Kui kiirabiauto oli Linda haiglasse toimetanud, tuli see naine, kes ennist nii kindlameelselt oli askeldanud, tagasi. Ta istus ohtes diivanile ja tunnistas mind teraselt.

«Me olime temaga koos laagris,» ütles ta ja jätkas kohe teisel, tavali-semal toonil: «Ole nüüd tubli tüdruk ja tuuluta natuke neid tube. Ei usu, et nad teda seal kaua peavad. Egas see olnud esimest korda... Nojah... Ole siis tragi... Haiglasse vaatama ei maksa minna. Emale ka, palun sind väga, ära midagi ütle. Küll ma ise õiendan Lindaga. Ta on mind ka aidanud, kui mul raske oli. Ühesugused hoiavad kokku...»

Hakkasingi kraamimisega õiendama. Kaks väikest tuba lehkasid när-bunud vaasililledest. Aknaid matsid punasest plüüšist esriided, kohe pärast sõda teab kust saadud. Ohupuudus oli kohutav. Korjasin pihku Martsepa pildi tükid, pea ühes käes, rind ja jalad teises. Nii ma seisin ja mõtlesin Linda elust ning oma elust, mida ei saa suure kotinõelaga ära paigata. Olin juba nõndavõrd naine, et arvasin neid asju, millest ma praegu enam paljut aru ei saa, täielikult taipavat. Mõtlesin Neemele. Teist korda ma temaga enam metsas kolistada ei tahtnud. Kõik olnu

paistis kauge ja moonutatud. Miski oli enne süttimist lõpuni põlenud, kustunud. Seisin, käed ripakil. Mu ilme võis olla narr. Siis kiskusin eelmisel aastal kinnikleebitud aknad lahti ja lükkasin kõik pooled pärani. Lapsed, kes õues kulli mängisid, vahtisid mind uudishimulikult. Häáli ja naeru kostis igalt poolt.

Aiast kanti korvidega õunu, mis tuul oli maha ajanud. Nukker naabrinaine tuli jälle paluma, et ma Linda uibupuude aluse puhtaks teeksin. «Ta küll jagas õunad alati maja lastele,» lisis ta ohtes. «Nii hea inimene. Aga õnnetu... Kes meist õnnelik on... Ei tea... Egas vaid töö saa ialgi inimese peamiseks elumõtteks. Sul peab olema keegi, kelle jaoks sa rühmad. Vabanda, et ma liiga palju räägin... Sa oled veel noor, et seda mõista...»

Himma juures olin nii haruharva käinud ja alati mõne pahanduse maha jätnud, et süda lõi enne uksekella helistamist kihevile. Öösel oli natuke sadanud ja nende trepiastmed läikisid värskelt. Maja ees kasvavad kõrged kastanid oksipidi akendesse.

«Täditütar, kes kolhoosist jalga laskis,» hüüdis Allan teeseldud pidulikkusega. «Aga minul on tempo peal. Kell üks null-null võetakse tulevane režissöör vastu teatri noortestudio õpperühma, kas tead. Kui nad mulle kohe suured osad kaela määrivad, pean vist õhtukooli üle kebima. Iss ei taha sellest kuulda, aga kuhu ta pääseb, kui kunstikutsumus nõuab, kas tead. Loit läks penssu võtma. Nagu talle kaheksateist kaksatas, olid load kohe taskus. Lähme kööki. Teeme ühe laari kohvi. Vajan dopingut. Pane sa tuli pliidi alla. Ma jahvatan kohvi.»

Nunnudel oli omaette tuba, sängialused spordiriistu täis ja seinad alasti naiste piltidega tapetseeritud. Allan sammus piki tolmust kaltsuvaipa, mis Pöönil oli uus olnud ja nüüd narmendas. Ta loopis käsi, vahtis lakke, pingutas kaela ja pigistas puhuks silmad kinni. See pidavat olema etüüd, mille esitamist vastuvõtukomisjon nõudvat. Kõögikandist kuuldus keema tõusnud vee pahinat. Ma tegin kohvi valmis. Allan ei tulnud vaatamagi. Ta aina veiderdas ja väänas oma etüüdi. Ka tassid tuli loputada, sest neil olid kõik anumad juba mitu päeva pesemata. Teravalt ja selgesti kostis sisse tänavaliikluse ragin. Närepad elavad ühes peatäna tupikus. Päikest nende tubadesse suurt ei paista, sest puud ümberringi on väga suureks kasvanud.

Allan õngitses kapist raamatute tagant pudeli ja sigaretipaki.

«Peanäitejuht ütles, et minul ei oleks neid katseid vajagi, kui demokraatia ei nõuaks. Me ju peame näitama, et oleme teistega võrdsed.» Nõnda öeldes oli tal oina nägu, kes on kõik vastased surnuks poksunud. Kavatsesin talle seda ütelda, aga naer lämmatas enneaegselt sõnad.

Allan imes sigaretti. Ta hoidis pitsi nõnda peenelt nagu Otilie, kes vahtis klaasi vastu valget ja nuhutas enne lõnksatamist viina lõhna. Pea'e närisime odavaid präänikuid. Allan suurustas, et puhvetis on neil igasuguseid nassvärke. Aga need olevat peenemate-külaliste jaoks. Oma sõnade kinnituseks tõi ta näha kalamarjakarbi ja viis kohe tagasi.

«See ka on viietärniline,» osutas Allan pudelile.

«Kõigest? Meil Pilpas seisavad kuuesed ja seitsmesed riiulitel.»

«Ära jama! Kuue- ja seitsmetärnilist ei olegi.» Ta luges sõrmedel konjakimärke, mis mulle meelde ei jäänud. Jook maitstes nagu Voldi puskari esimese läbiajamise virre.

«Ma näitan sulle elust irdunud juhi kriitikat,» ütles Allan. Ta janditas natuke näoga. «Kas said elamuse?»

«Ei saanud.»

«Tähendab, sa pole kaasaja kunstile vastuvõtlik. Tase ei ole sul nii kõrge.»

Ta vaatles mind, üks käsi üle rinna, teine toeks lõua all ja kulm viimase võimaluseni kurdudes.

«Kas ütlen sulle, keda sa praegu kujutad?»

«Mina? Eks ikka iseennast.»

«Naivne idealism. Mitte keegi ei tea mitte kunagi, kes ta ise on. Maailm tolmas lollusest, mida tarkuseks peetakse. Ainult absurduse abil saab tõestada, kui absurdne kõik on.»

«Sinuga näikse olevat jah kahtlased lood.» Koputasin nimetissõrmega otsaette. Vintis Oolup sõimas ka alati maailma ropuks ja roojaseks, aga ise käis piimakambri taga asjal. Purju jäädes sõimas Saarik kolhoosi juhatust ja rajooni valitsust. Allan võttis läbi kõik õpetajad. Minul ei olnud oma kooliõpetajatest ka jumal teab kui ülevat arvamist, aga lausa näkkukargamine tundus isegi seljataga näotu.

Mida suuremaks nunnud kasvasid, seda rohkem ajas nende kelkimine mu hinge täis. Olin tujus, nagu öeldakse, ja hakkasin Allanit näägutama. Esiteks ütlesin ma, et temast ei saa režissööri. Nina on liiga pikk. Öpperühma ka vastu ei võeta.

Olime juba teradel, kui maja ees tuututas auto. Loidul polnud mingit vajadust pasundada. Aga ta tahtis end rooli taga näidata. Oma arust teadsin ma autodest mõndagi ja üks «Moskvitš 407» polnud ka jumal teab mis haruldus. Allan naeratas pilkavalt. Ka tema kadestas vanemat venda ja oleks ise tahtnud läikiva klaasi taga istuda, küünarnukk hooltult aknast väljas ja vaid üks käsi roolil. Loidu kõrval laiutas harjaspäine ablaste silmadega olevus, eemalt vaadates poisistunud tüdruk, aga üleval toas ilmes, et siiski meessoost.

«Või siin pummeldatakse,» kilas Loit. «Allan, vala Taavile üks sisse. Mina ei tohi pudelit puudutada. Tahan veel täna väikese tuuri teha,» rääkis ta tähtsalt. «Semud, õpetame Kaisule tõelist elu. Talle kuluvad enne keskasse tulekut ära kogemuste kursused.» Nad keerlesid mu ümber nagu koerad jooksuajal, iseennast oma juttudega ärritades. Taaviks nimetatud andis kätele voli ja tikkus suudlema, mu nägu täis ilastades. Kasisin taskurätiga põsed puhtaks ja taganesin edasiste üllatuste vältimiseks laua taha. «Niisugune on siis üks lõbumaja,» mõtlesin ma.

«Võtame Kaisu riidest lahti,» pani Loit ette. «Asutame siia ühe kolhoosi. Kõik püksid kokku! Hurraa... Aeg...»

«Palju tänu, härrased. Talitage oma riietega, kuidas heaks arvate, aga minu seelik jääb mängust välja.»

Taavi, kellel olid jalas tõmblukkudega püksid ja seljas madudega labrukas, vahtis mind ilase mokaga. Tema suured põrsakõrvad punetasid. Allan hõkerdas vaikset naeru, minu maatüdrukulikkust tõgades. Uksepiidale toetuv Loit ootas hajameelse ükskõiksusega vaatepilti, mis teda oleks lõbustanud. Higinine toaõhk muutus talumatuks. Muudkui täideti õhinal klaase ja neelati tühjaks. Mina enam pitsi ei puutunud. Aga nad proovisid väevõimuga sundida. Taavi püüdis meelitada. Ise viskas ta pluusi seljast ja väänas oma lüngusõlgset ülakeha. Minutid venisid nagu haige inimese öö. Ma ei kartnud, aga süda sai täis. Süljenire tikkus suunurka ja ma pidin alatasa neelutama.

Siis lahendasid olukorra välisukse klõksatus ja Himma kime hääl. Ta ütles, et hakkab kohe lõunat tegema.

Poiste toa uksele lähenesid sammud. Allan kargas kassi väledusega

pudelit peitma. Taavi murdis oksa ja lehvitas tuult. Üksnes Loit ei viitsinud oma lodevat poosi muuta.

«Tere, Kaisu! Kui tore, et tulid meie lapsi vaatama. Poisid, kes siin seapesas külalist vastu võtab! Minge alla suurde tuppa. Mängige uusi heliplaate. Või siis õpetage Kaisule õues sulgpalli.»

«Mida?»

«Ta ei ole näinudki. Isa tõi meie poistele reketid.»

«Mina võtsin plasku penssu täis.»

«Hea poiss. Kahju, et Linda jälle haigeks jäi! Me võtame sinu, Kaisuke, nädalalõpuks mereranda kaasa. Lähme telkidega ja süüa teeme lõkkel.»

«Palju tänu!»

«Taavikene, pane pluus selga, sa külmetad. Uih, missugune vastik muster. Mõni importräbal?»

«Kodumaine, täiesti tunnustatud.»

«Ligemalt kaedes pole väga viga. Moodi peab oskama mõista.»

«Ema, sa segasid neid. Taavi tahtis Kaisust akti maalida,» kähvas Loit vanainimeselikult.

«Maalida? Juba uus huviala. Oi teid, lapsi, küll! On teie elu ikka avar ja ilus! Ma arvasin, et ka Taavi tahab saada poeediks. Ah siis otsustasid kunstnikuks õppida? Allan, kas sa kella jälgid? Nad seal ootavad sind esimesena ette...»

Kui trepist alla jõudsin, olin trotsi täis. Nende «Moskvitš» seisis tsementkattega õues, puude all. Keeldusin söögist, jätsin jumalaga. Solgi-restil vedelesid läbi akna õue loobitud mõskmed, kapsalehed, paar ussist uuristatud kartulit. Kummardusin ja krapsasin pabulad pihku. Järgnev käis mu käes kähku. Katsugu, kuidas see kärü neil summutisse topitud kartuliga mereranda jõuab.

Astusin reipamalt edasi. Tänaval suleti lõunavaheajaks kaupluste uksi. Kioskist sain viis kuuekopikast saia ja pudeli mandariinijooki ning istusin sinnasamasse puistestepingile lõunatundi pidama.

«Jätku ka leivale!»

Metsavahi Olev poetas enda minu kõrvale pingile, aga viisakas vaks maad vahet. Hakkasime vestlema ja Olevil leidis nii palju lugusid, et jutulõng ei katkenud ega saanud otsa. Ma imestasin oma jutukust ja siis hakkas mul hea meel, et mõistsin nii vapralt kaasa lüüa. Tusk taganes, lahedusele asu andes. Tajusin mõnusat rahu ja ma ei tahtnud enam Olevit lahti lastagi. Aga temal ei olnudki kiiret. Buss minevat alles järgmisel varahommikul, seletas Olev.

«Tule meile,» kutsusin ma.

Aeg kulus ruttu ja küll oli see öö lühike. Kunagi hommiku eel, kui me pisut väsinud olime ja ka natuke kohkunud ning häbelikud, küsis Olev:

«Ütle, kes enne mind oli?»

«Ei kedagi. Enne sind ei ole kedagi olnud.»

«Võiksin sulle nõndasamuti vastata...»

Hommik muutus heledaks.

Mu üksioleku aeg oli jäädavalt lõppenud.

Läksin Ritsikule emmuga natuke juttu ajama, talle lillepeotäit viima. Ma tahtsin ütelda, et maasikapeenrad on puhtad, ka mesilased veda-

sime nõmmelt aeda tagasi. Tervis püsib mul hea. Kui saan tütre, paneme nimeks Aasa. Mu käed olid tööst ja sõnnikust pargitud. Aga vaarikad said niisuguse lasu, et häbiasi, kui nad tuleval aastal rohkem saaki ei anna. Oleme hoolsaks muutunud. Üldse meenutame me Oleviga varesepaari, kes on poegade koorumise ootel küll ärevil, aga siiski instinktiivselt arukad ja ka kärsitult riiakad. Kandsin kummikuid — soo oli veidi lige. Jalutasin aeglaselt emmu uue eluaseme poole, jõesillal peatusin. Käsi puud on nüüd rauast, pikkadeks aegadeks valatud. Päike pillas sügise laia heldust. Hakikari kätsatas lautade kohal. Seal neid ilmselt segati ja linnud sahistasid kirikukatusele, küllap eelseisvast talvest nõu pidama. Maantee jookseb nüüd rööbiti jõega, mõlemad õgwendatud, ja ma ei osanud järsku arvata, millal olid nad ilusamad, kas nüüd või vanasti. Kolhoosi, nüüdsest peale siis ka minu karjakopliid ulatuvad nii kaugele, kuni mägi ette tuleb ja silmapiirile sinise kriipsu alla tõmbab. Vasikad ahmisid ädalheina. Rebasefarmi poolt viskus vänget haisu. Üks kombain sõitis kahtlase kolinaga remondiplatsile. Järsku silmasin Taa-lit, kes oma lehmale allapanu kärutas. Olev lubab kõigil võtta põhku nii palju, kui tassida jõutakse. Vastutasuks tahab ta sõnniku osaliselt kolhoosile saada.

Pilpa-poolne taevast sinetas puhtalt ja klaarilt. Selle taustal paistsid keskus-klubi ja uus elumaja nagu kunstiteosed, mida pead õige pildi saamiseks teatava vahemaa tagant silmitsema, kujutlusvõimel lennata lastes, sest paljugi mis olevikuga torised, vana ikka tagasi ei saa, ega tahagi saada.

Heinamaal märkasid Tepanit, kes luuaraage löikas, kalamehekummikud niuetaeni ja lõunaleivamarss puuoksa riputatud. Räägitakse, et ta koguvat hoiukassasse raha, aga mis otstarbeks, seda ei teadvat ätt isegi. Pärijat ta põlgab. Tundsin südame ümber valusat tõmbust. Taamal Mustmere metsa kohal paisusid pilved, vahused nagu tuulise mere lainetus.

Jaak Raak seisis emmu päitsis. Ma ei saanud talle läheneda ja jäin eemale kuuseheki varju seisma. Kõik mu sõnad oleksid tema tunnete kõrval armetud tundunud. Mulle meenus see ammune küpsekartulite ja hapukurkide õhtu meie ahjusuu ees. Jaak: «Mina siit ei liigu.» — Emm: «Ma ka ei lähe enne, kui viiakse.» Eraldi ja omaette poleks nad jõudnud vaevadele vastu panna. Tugev ollakse paarikorrutatult, sest elu on alati ränk ega hellita ühtki aega. Kõik üksikud puud kasvavad okstest kõveraks, olgu neil tüved kuitahes tugevad. Millegipärast tor-kis see mälestus mu südant. Lapseeest talletad endasse häitsmelised tulevikulootused. Sellele lisanduvad hiljem seaduspärase paratamatusega kõik vaevad ja pahed, nagu sõdurilese valu ja hüljatud invaliidi üksildane igatsus. Päike oli keskpäevas, rohelised kuused uhkeldasid taeva taustal. Pilved rippusid liikumatult Kuuraoja kohal.

Mu süda tuksus pakiliselt ja kiiresti. Mõtlesin, et peaksin siiski Jaagu juurde minema, talle kas või käe ulatama. Aga ta ise oli mind juba märganud, viipas mulle eemalt ning läks.

Valgus helkis ümberringi. Paar pilveraasu olid jõudnud Kuuraojalt Pilpa kohale päikese kätte hõbedaselt edvistama. Sügise tulekuga muutub maa hingus alati teravaks. Küntud kõrrepeöldudel on eos tulevased saagid.

Oli kaunis päev.

* *
*

heledus kipitab silmis
me nägudes on kurrud
maantee on
ja kahel pool
vanad kivimurrud
kleepub kurgulagi
nõrgub lehkav higi
silme ees on must
lõpp on üsna ligi
sina sina sina
ja veel mitu meest
miks te põgenete
kiirelt minu eest
ÄRGE JÄTKE MIND TEELE LAMAMA
poisid
las ta jääb
ei hakka jamama

Haiglas olemise ajal

üks
õhutab sõda ja teine tuba
üks kasvatab hernest ja teine uba
üks sünnib ja teine surnud on juba
üks kasvatab lapsi ja teine kanu
üks armastab lapsi ja teine vanu
üks jääb üks teine kellegi manu
üks korjab seeni ja autogramme
üks peksab kaarte ja teine amme
üks saab viulit teine tamme

kuskil on röövlid vargad ja kollid
politsei ja piirid ja tollid
siin on haigla ja minu diagnoos
on vastutusvõimetus loriloos
aga kui ma siit välja saan
olen treenituim grafomaan

MUINASJUTUMEESE MINU JUURES ÖÖBIS

lähedale võõrad
maad ta kõneles
draakoneid ja võluvilepilli
müstilisi naisi
tätku kääbuseid
vana inimkeelset krokodilli
suuri losse
merealuseid
nägin silme ees
peaaegu puutusin
kaasa elasin ja kaasa surin
keha läbis ärevusesurin
ühest olevusest teiseks muutusin
igauhele jäi minust mingi osa
halvem parem mine võta kinni
elasin ja täitsin oma osa
kuni märkasin et
kasv on jäänud kinni

HAANJA LAULE

ELUASE

Lausa igavene:
järv ja vene,
hõbepaju,
kobar maju.

Nagu ikka-ikka
mööda rada pikka
sörgib lambaid,
tüvesambaid
raja kõrval
päike tõrvab.

Justkui muutumatult,
ajast puutumatul
habe taadil
rinnust saadik,
lambaid passib,
tarkust tassib
mütsilotis
nii kui kotis.

ÕÕ OLI VAIT

Õõ oli vait
pilved tas pingul
Mustendas kingul
raudkiviait

Õõ oli soe
südagi sulas
Mõnigi poeg
küla peal ulas

PISUHÄND

Vaibus pilvede ränd
loojangulaamas.

Haigutas pisuhänd,
vana ja raamas.

Ela ja kola,
silmi vaid vilguta.

Keegi ka, tola,
verd ei tilguta!

Lehekülgi minu teatrielu mälupäevikust

jaratta veeremisel ja ajahamba puremisel öeldakse olevat tohutult tugev toime. Et mida keavamalt ajaratas veereb ja mida sügavamalt ajahammas pureb, seda rohkem hävivad materiaalsed väärtused ja isegi möödunud sündmuste mälestused. Aga teisest küljest võib jälle ajaline distants mälestusi kristalliseerida, kui nendega perioodiliselt tegeldes osatakse neid ajahamba puremise eest kaitsta. Veelgi rohkem: et samal ajal toimub ka nende igakordne n.-ö. läbivaatamine, siis aitab see analüüsile sarnanev protsess mälestustel isegi süveneda. Kristalliseerub välja nähtuse kvintessents, mis esialgu kuitahes võimsa mulje puhul võib detailide rägastikus jääda lihtsalt märkamata ja sellepärast ka mõistmist ennast piirata. Mulje võimsus lööb sind «pahviks» ja sa ei ole võimeline nägema-kuulma või taipama nähtuse tuuma. Jutt on kunstielamustest, sest neid võetakse vastu individuaalselt ja nad avalduvad ainult erandjuhtudel, kui neid uuesti elustatakse. Teatrikunstile on see eriti iseloomulik. Saadud muljed on alati individuaalse häälestusega ega sõltu neid põhjustanud näitleja loomingust.

Minu mälupäevikus on teatrielust fikseerunud kaks muljet, mida pole suutnud kustutada ei ajahamba puremine ega ajaratta juba 30 aastat kestnud veeremine. Oma olemuselt kuuluvad nad just sellesse liiki, mida aeg on kristalliseerinud, sest nende ees avanes ja sulgus eesriie 1937. aastal. Need olid kohtumised teatrimaailma kahe gigandi — Konstantin Sergejevitš Stanislavski (1863—1938) ja Fjodor Ivanovitš Šaljapiniga (1873—1938), mõlemaga aasta enne nende surma.

Tagantjärele peab märkima, et tol korral ma küll tajusin nende suurst, aga nende kunsti suurst ma mõista ei osanud, sest oma tookordses eas ma polnud lihtsalt nii kaugelt veel arenenud. Just nooruse tõttu kristalliseerusid ka muljed nende kahega kohtumisest alles pärast ajalist distantsi, 30 aastat hiljem. Stanislavski on ise öelnud, et kunstnik võib olla küll aastatelt noor, aga kunst, mida ta pakub, peab olema täisealine. Küllap käib see ka kunstiloomingu mõistmise kohta. Väheste teadmiste ja väheste kogemuste puhul ei saa kunstiloomingu mõistmine olla kuigi sügav ja küps. Häbenemata pean seda ka enda kohta kehtivaks, sest tundsin tookord kummagi kunsti spetsiifikat selleks liiga vähe, et kõike mõista. Arvan, et seda rohkem on niisugust teadlikkust tarvis nüüd, kui kumbagi enam elus ei ole.

Stanislavski pärandas järelpõlvedele 12 köidet — «Kogutud teosed, kirjad ja mõtteavaldused». Nende alusel väidetakse mõnikord, et kogu tema kunst on neis fikseeritud niivõrd selgelt, et tuubi aga ütlemised pähe, võta eeskujuga, lase käiku, ja kunstilooming à la Stanislavski on

kindlustatud. Sedasama võiks siis rakendada ka šaljaapinliikkusele, mida saaks õppida heliplaatide tuhandekordse kuulamise ning kuuldu kopeerimisega. Sama analoogia põhjal peaksid siis ka puškinlikkus ja leotolstoilikkus olema õpitavad ning tulevikus esinema uusi Puškineid ja Leo Tolstoiseid, kuna nende kogutud teosed on laialdaselt kasutada. Aga antudki juhul on meil käes ainult autorite poeesia- ja proosateosed, milles leiduvate mõttelätete sündi me ei tea ega saagi teada, sest resultaat ei ütle ära, kuidas seda tehti, ja miks just nii ja mitte teisiti. Ka Stanislavski puhul kehtib seesama. Tema kogutud teostest võivad kõik lugeda tema teoreetilisi arutlusi, veendumusi ning loogilisi tõestusi ühele või teisele nüansile teatrikunsti praktikas. Aga kõik need puudutavad vaid ühtainstat konkreetset juhust, on võtmeks üheleainsale nähtusele, teatud juhtumile teatritöös, mida Stanislavski ise juhendas. Kõik komponendid on ainukordsed ja nende lahendusi saaks kasutada üksnes siis, kui need olukorrad täpselt korduksid, mis on praktiliselt võimatu. Juhtumid teoses «Näitleja töö endaga» on esitatud üksnes näidetena. Teistsuguses olukorras, teise materjali ja tegelaste puhul ei kehti teoses esitatud lahendused. Ärme pealegi unustame, et juhendaja (Tortsov) isikus kujutas Stanislavski iseennast. Tema aga oli hiiglaslik talent ja teatrilooming ei saa temaga võrdseil aluseil sündida tema raamatut ainult lugenud, kas või pähetuupinud teostaja käes. Kui Stanislavski kirjatäht kinnitab tema enda loomingu nii lavastaja-režissöörina kui ka näitlejana, siis seesama kirjatäht ei saa sedasama tulemust garanteerida sootuks erinevate komponentidega teiste režissööride ja näitlejate loominguks.

Kunsti ülesanne ei ole elu mehaaniline kopeerimine ega imiteerimine, ükskõik millise nähtusega ükskõik millises keskkonnas kunstiloomingu autor ka ei tegeleks. Neid Stanislavski põhimõtteid ma 1936. a. Moskvasse õppereisile sõites veel ei tundnud, pidades loomulikuks, et kui inimesel on mingis annuses talenti, siis iga tema töö ja toimingu tulemus on kunstilooming! Ma ei tundnud ka Stanislavski meetodi anti-poodi — prantsuse klassitsistliku teatri põhimõtteid, mis väljendusid selle voolu suuresindaja Coquelini väites: «Kunst ei ole reaalne elu ega tema peegelduski. Ta on ise looja. Ta loob iseenda elu väljaspool aega ja ruumi, olles kaunis oma eraldatuses» —, mille vastu Stanislavski kogu oma temperamendi ägedusega protesti tõstis.

Nüüd tagantjärele mõeldes tundub mulle arusaamatuna seegi vähene lavalooming, millega olin toime tulnud «Ugalas» ja «Vanemuises» ning mida 1936. a. kordasin oma debüütlavastusega «Boheem» «Estonia» teatris. Looming ilma loovate põhimõtetest! (Ka näitleja-laulja rollid kaasa arvatud.) Aga sellisenagi oli see siiski tarvilik, sest mingil moel pidi asi alguse saama. Vabanduseks võiks ehk märkida, et Stanislavskit ennast ja tema süsteemi tunti kodanlikus Eestis üldse vähe ning pealiskaudselt, rohkem nime ja kuulduste kaudu. Teati, et Moskvas Kunstiteatris tegutseb sellise nimega näitleja ning lavastaja, kellele olevat reformaatori kuulsus ja kelle sulest oli ilmunud ka raamat «Minu elu kunstis». Aga sellestki oli eesti keeles ilmunud vaid paar katkendit tõlgituna ingliskeelsest algvariandist «My Life in Art» — raamat ilmus USA kirjastusfirmade tellimisel esialgu Ameerikas ja alles siis täiendatud kujul Nõukogude Liidus —, mida oli vastavalt ameerika massilugeja maitsele tugevasti kärbitud (raamat avaldatigi seal massitõrja-žis, kuid kärbete tõttu ei andnud see õiget ettekujutust Stanislavski õpetusest). Tol ajal ei tundnud ma ka Engelsi sõnu, et süsteemid sünni-

R. Veeber

Faust (Lito) 1968

vad inimvaimu vastupanematust tarvidusest vastuolusid ületada ja neist jagu saada, ega teadnud, et ka Stanislavski nn. süsteemi sünnitas seesama tarvidus teatrikunsti valdkonnas. Idavastase poliitilise orientatsiooniga kodanlikus Eestis leidis sobiva pinna Lääne propaganda, et koos tsarismi kukutamiseiga Venemaal hävitati seal nii kord kui ka iga-sugune kultuur. Seepärast suhtuti Nõukogude Liidu teatrikunstigi õitsengusse suure umbusaldusega. Mõned üksikud pärast revolutsiooni meie idanaabrit külasthanud inimesed teadsid küll kõnelda vastupidist, aga sellegipoolest jäi idanaaber ka kunstilahtris ikkagi *terra incognita*'ks! Nii tekitas ka minu soov Moskvasse õppereisile sõita vastavas (tõsi küll, kitsas) ringkonnas isegi hämmastust, sest enamik teatritegelaasi käis ennast täiendamas Läänes.

Üldse oli minu üleminek näitleja-laulja elukutselt lavastaja tööle pisut omapärane ja vääriks lühidat selgitamist. Olles Konservatooriumi laulustuudiumist (Aino Tamme klass) saanud puuduliku ettevalmistuse hingamistehnikas, langes minu lauljakarjääris forsseeritud rõhk häälepaelte tegevusele, mis teatavasti ei saa hästi lõppeda. Katastroof toimuski ühel «Pajatsite» etendusel «Vanemuises» (Canio rollis II vaatuses), kus vasakpoolne häälepael traumeerus umbes kolme-millimeetrise rebestuse näol. Arstid-spetsialistid lubasid küll rebestuse kinnikasvamist, aga endise töövõime taastumist 100% ulatuses garanteerida ei saanud. (Viga avaldub veel praegugi käriseva kaaskõlana kõnelemisel.) Vokaalivaliidina polnud mul enam võimalik laulda ja olukord kujunes nii, et minust sai lavastaja. Pärast debüüti «Boheemiga» järgnesid veel kaks ooperit ja mõned operetid. Aga sama katsetus «Estonias» veenis mind, et lavakultuurilt kõrgemas teatris (seda «Estonia» ka 30-ndatel aastatel oli, eriti muusikalavastuste osas) on vajalik ka kõrgem teatriharidus.

Minu õde, kes tol ajal töötas Haridusministeeriumis, andis mulle nõu sõita Moskvasse, et seal Stanislavski õpetusega tutvuda. Ministeerium küll otseselt mõjutada ei saanud, kuid avaldused Helikunsti Sihtkapitalile, kust heal juhul võidi stipendium määrata, käisid siiski sealtkaudu. Leidis veel kolm sõpra, kes minu avaldust toetasid (Ida Loo, Karl Ots ja Benno Hansen), ning see läks käiku 1936. a. kevadel, mil ma faktiliselt olin juba töötatööline. Koos mainitud avaldusega tuli taotleda ka Nõukogude Liitu sissesõidu viisat, mis tollal polnud just väga lihtne. Aga õnneks lahenesid mõlemad küsimused positiivselt.

Üllatusena eraldati mulle stipendiumiks tolle aja kohta küllaltki soliidne summa, 1500 krooni, mis tuli Sihtkapitali nn. presidendifondist ja tegi minust presidendi stipendiaadi. See tõi aga otsese lahenduse seni lahtisesse kohaküsimusse «Estonia» teatris, kus mulle esialgu oli vastatud eitavalt. Et viisa saamine läks arvatust kergemini, pääses informatsioon ka ajakirjandusse. Juba järgmisel päeval pärast lühiteadet «Eino Uuli sõidab presidendi stipendiaadina Moskvasse» muutis teater oma esialgse «ei» — «jaa»-ks! Vist põhimõttel, et kui juba president «riskeerib», siis pole ka teatril midagi karta. Oli kuidas oli, aga 18. novembril astus Tallinn—Moskva otseühendusvagunisse üks kahe mahuka kohvriga golfiülikonnas noormees, keda saatsid väikesearvulise sõpradepere head soovid. Õppereisi start oli antud, kuigi ma ka ise ei teadnud, mida õppida ja kuidas õppima hakata. Taskus patakas raha, soovituskiri VOKS-ile Vene saadikult Kljavinšilt Tallinnas ja pea tulvil segaseid mõtteid, nii lähenes 29-aastane noormees, kes paljut igatses, aga vähe teadis, läbi öö punasele Moskvale.

Unetul ööl enne päralejõudmist vaagisin ma läbi kõik oma vähesed teadmised vene teatrikunstist, aga nagu niisugusel puhul tavaline — targemaks ei saanud.

Hommikul pärast saabumist läksin VOKS-i ennast registreerima ja soovituskirja üle andma. III osakonna juhataja sm. Stepanov, ise endine näitleja, osutus halliseguste juustega keskealiseks meheks. Ta luges kirja läbi ja ütles: «Armastan diplomaatide kirjaviisi — lühike ja konkreetne. Palun lugege seda viimast fraasi!» Seal seisis: «Panen vastutuse Eino Augustovitš Uuli teatrilaste huvide rahuldamise eest isiklikult Teile, ärakirja saadan Kunstide Valitsusele! Kljavins.» Stepanov ohkas kuidagi melodramaatiliselt, tõusis ja tsiteeris siis millegipärast piiblit: «Sündigu sinu tahtmine!» ning vajutas kellanupule laual. «Kutsuge siia Isabella Kogan!» sai naissekretär korralduse. Mõne minuti pärast kutsutu sisenes. Ta oli VOKS-i palgaline giid, kes põhitöökoha kõrval õppis GITIS-es teatritõlkefakulteedis. «Võtke meie auto,» sai ta käsu, «sõitke Vjatšeslav Sukki juurde ja tulge koos tagasi. Ma telefoneerin talle ette!» Ma taipasin, et too GITIS-e tudeng määrati mulle ühtlasi alatiseks giidiks kogu minu Moskvas viibimise ajaks. Umbes kahekümne minuti pärast oli ta tagasi koos kikkisvurrulise vanamehega, keda mulle tutvustati kui Suure Teatri endist teeneterikast peadirigenti, rahvuselt tšehhi. (Sukk võttis koos Leonid Sobinoviga osa Stanislavski ooperiteatri tööst, kui viimane ise viibis Prantsusmaa Vahemere rannikul tervispuhkusel.) Vahepeal oli lauale siginenud väike samovar koos küpsistega ning Stepanov jättis meid omavahele. «Kaks ooperimeest,» ütles ta, «vestelge ja laske hea maitsta!»

Minust vähemasti poole vanem Sukk võttis jutujärje enda kätte ja alustas:

«Ooperi lavastajate ja dirigentide vahel öeldakse olevat umbes selline konflikt nagu Krõlovi valmis «Luik, haug ja vähk». Uskuge mind, noormees, selle konflikti mõtles välja kurat teab kes. Meie, dirigendid, tahame väga lavaga kaasa rääkida, mitte temaga konflikti sattuda. Aga meie juhtida on kapriisne instrument — orkester. Kui lavastajad peale oma eriala kas või kümme protsenti mõtleksid partituuri häälele — aga neid on meil tervelt 32 rida — poleks konflikti ollagi! Konstantin Sergejevitš Stanislavski on just selline mõtleja mees, et pane või dirigendiks. Ainult kade hakkab — tingimata jäetakse meie asemel pulti! On näitleja, tunneb laulmist ja tunneb ka orkestrit, sindri-nahk!

Teate, ükskord tuli ta juhuslikult Suurde Teatrisse «Vürst Igori» proovile. Ma vaidlesin parajasti Šaljapiniga, kes oli ka omaette eksemplar, lisaks veel suure tähega. Lihtsalt mitte Fjodor, vaid Tšort Ivanovitš. Kas mul tema sindriga vähe vaeva oli — alati vaidles ja alati sai õiguse! Nii ka seekord: tema tahab aaria algust aeglasemalt laulda, kui Borodinil on ette nähtud. Teate, see fraas: «Ei und, ei rahu leia vaevatud mu hing...» Mina vastu: «Metronoom ei luba, austa autorit!» Sel hetkel siseneski Stanislavski ja küsis, milles asi seisab. Meie seletasime, mõlemad ägedalt ja kätega vehkides. Tema kõhatas ja ütles: «Vjatšeslav Ivanovitš, Fedkal on õigus. («Juba jälle!» sülitasin ma mõttes vahele.) Kui inimene on unetust ööst roidunud nagu Igor, ja kui lisaks arvestada veel tema meeleolu pärast lahingu kaotamist ning tatarlaste kätte vangilangemist, siis võib juhtuda, et ei jaksa isegi jalul seista, kõnelemata veel mõtete kiirest avaldamisest.» Kahe peale nad sunnikud saidki õiguse! Aga usutavalt kõlas küll, kui Fedka Borodini vastu

patustades hakkas laulma oma tempos. Mõjus tõepoolest väsinud Igorina!»

Sukk tundis huvi ka minu muusikalise hariduse vastu ja pidas seda lavastajaile väga tarvilikuks.

See vestlus oli ainult algus, sest järgmisel päeval jätkus õppetöö juba giidi juhtimisel. Mul ei ole olnud juhust kohtuda lääne giididega, aga ma ei kujutle oma kutsele andunumat giidi, kui oli Isabella. Igal hommikul kell 9 VOKS-is päevakava koostamas, kell 10 kohtumine minuga, siis muuseumide, teatriproovide külastamised, lõunavaheaeg kella 14—15, ja uuesti kõik otsast peale. Lisaks õhtuti alati mõni teatrietendus või kontsert ja pärast etendust vestlused teatri juhtivamate tegelastega. Vähe sellest. Moskvas pidasin ma teatripäevikut. Ka selles töös abistas mind giid, tihti peale hilisõiste tundideni, et ma midagi tähtsat märkimata ei jäta — oli ta ju GITIS-e tudengina teatriasjadega rohkem kursis kui mina. (On väga kahju, et see suures formaadis, enam kui 800 lehekülge tihedat kirja sisaldav päevik sõjatulekahjus hävis ja kõnesolevgi kirjutus peab tuginema mälule.) Giidi kohusetruudust toonitab kas või seegi fakt professor Sahnovski režissuuritunnist GITIS-es. Keset tundi kutsuti giid äkitseit välja: «Seltsimees Kogan, šei kord!» Jõudsin küsida, et mis ja kuhu, ning sain vastuseks: eksam šeiapiroloogiast inglise keeles. Aga kell 17 oli ta jälle platsis, et minuga koos mööda Moskvat edasi marssida.

Kohtumistest kunstitegelastega tahaks märkida kahte: Kukrõniksõde ja Meierholdiga, olgugi et esimesed teatriinimeste kategooriasse ei kuulu. Pärast tutvustamist võttis üks neist — ma ei mäleta, kes just — taskukammi ja küsis: «Tahate, ma mängin Hitlerit?» (1937. aastal oli Euroopas juba selgesti sõjahõngu tunda.) Vastust ootamata asetas ta tol perioodil laialt tuntud kombe kohaselt kammi piisid-pidi ninasõõrmetesse, mille tulemusena kammi seljaosa kujutas füüreri vuntse, mida ta veel sassilükatud juustekahlakuga täiendas. Kui üldine naer vaibus, võttis sõna vanim kolmikust: «Ja nüüd me joonistame teda!» Paari minutiga ilmus paberipoognale võimuhullu füüreri kuju, kes murdunud karkudele toetudes seisis maakeral, sirutades käe kuhugi ette ida poole, kuna pealkirjaks pandi «Maailmavallutaja». Vanim kolmikust aga jätkas: «Teil, teatriinimestel, on Stanislavski. Meile oli sedasama revolutsioonieelse Venemaa satiirizurnaali «Satirikon» kuulus karikatürist Remizov, kes oma šaržide alla initsiaalideks märkis noodistikujoontele kaks nooti, re ja mi. Seesama Remizov õpetaski meile: «Karikatürist peab kujutatavas oskama näha kõige karaktersemat ja seda siis šaržeerima, oma suhtumise aga, ehk teie keeles idee, sõnastama pealkirjana.» — «Ja kus need kaks komponenti selles joonistuses on?» julgesin ma küsida. «Vaadake, Hitleril on hambavalu: tal on rätik ümber põse seotud, vurrud sorakil, säärikute ninad katki, püksid räbalad — kuidagi ei tohiks ta võitja-gladiatori moodi välja näha. Pealkirja «Maailmavallutaja» aga šaržeerivad murdunud kargud, millele üks ots on Vaikse ookeanis, kus teda ründab mõõkhai, ja teine kark Atlandis, kus ründajaks on kaheksajalgne, kelle kombitsad on tagumikust kinni haaranud. Kõige selle juurde füüreri ehmunud ja hirmu tulvil näoilme, mida päike pilvede vahelt välja naerab!» Selline oli lühike õppetund Kukrõniksõde juures.

Teine huvitav kohtumine oli hiljem isikukultuse ohvriks langenud Vsevolod Meierholdiga. Vestlused teatritegelastega korraldas giid tavaliselt pärast nähtud etendust. Ka seekord toimus see pärast komöödiat

«Kretšinski pulm». Kuna juba siis esines kallaletunge Meierholdi loomingu (teda süüdistati formalismis ja tembeldati vene teatrikunsti hukutajaks), oli ta nähtavasti huvitatud minu kui väljast tulnud inimese arvamusest, mis polnud veel millestki mõjutatud, ja küsis, kas ma märkasin formalismi. Vastasin, et tema enda esinemises nimirolli kehastajana, kui ta pulmalistele valgetes kinnastes klaverit mängib. «Aga see peabki formalistlik olema,» vastas Meierhold, «sest Kretšinski oskab klaveril ainult klimberdada. Et aga pulmalistele siiski kunstnikuna mõjuda, paneb ta valged kindad kätte, et vormi kaudu asendada puuduvat sisu! See on ainult kest ja peabki nõnda olema.» Küllap oligi sellel suureandelisel lavastajal õigus.

Kohtumisi oli üldse palju (B. Zahhava Vahtangovi Teatrist, V. I. Nemirovitš-Dantšenko, dirigent D. Samossud, tõlk A. Tairovi kaasabil külalisdirigent Erich Kleiber jt.), aga kõikidest jutustada ei luba kirjutuse maht. Märgin vaid, et igauhest kogunes tilkhaaval teatritarkust, mille järele ma Moskvasse ju sõitsingi.

Suurüllatus valmistati mulle 14. detsembril, päeval, mil sain 30-aastaseks. Nagu tavaliselt helistati kell 9 hommikul minu peatuskohta, kuid seekord polnud see telefonihelin, vaid uksekell. Ukse taga seisis käskjalg VOKS-ist õnnitluskirjaga ja hiiglasuure tordiga, millel ilutses kreemist 30. Lisaks kirjake, et Bella ootab mind Suur-Dmitrovkal (praegu Puškinskaja) maja nr. 27 ees. Kui ma sellel külmal detsembrikuu hommikul kell 10 kohale jõudsin, siis ootaski ta hoone ukse juures, kõpsutades botikuninasid vastu kõnniteed. Pilk langes ukse sildile: «NSVL Rahvakunstniku K. S. Stanislavski nim. Muu...» ja kaugemale ma ei jõudnud, sest giid puhkes rõõmsalt naerma. «Jah, õigesti lugesite: VOKS mõtles sellega teile sünnipäeva päriskingituse teha — tort oli niisama eelmekiks!» (Ta ütles: «Vorschmack».)

Antiikaja kreeklasel võis vist olla sama tundmus Olümpose mäe jalamil, enne peajumal Zeusi pale ette tõusmist, kui minul oli teatrikunsti jumala Stanislavski juurde mineku eel. Süda tudises rinnas, nagu oodanuks mind giljotiini alla minek. Me sisenesime saali, kus parajasti toimus «Rigoletto» lavaproov orkestriga. Stanislavski istus esimeses reas oma režiilauakese taga, nagu elektrilambist heledasti valgustatud. Kujutlege endale imposantse figuuriga vana meest, kes on silma järgi umbes meeter kaheksakümmend viis pikk, seljas tume triibuline ülikond, kaelas kirju ristlips, juustekahlud meelekohtadel valged, puhmaskulmud sama värvi, tugeval ninal kuldraamidega pensneed, ka piklik nägu üldiselt tugevate joontega; püüdke teda näha ettepoole kummardunud poosis, terava pilguga laval toimuvat proovi jälgimas — ja te saate Stanislavskist sama pildi, nagu mina oma sünnipäeva hommikul. Kuigi talle oli väliskülalise saabumisest ette teatatud (neid käis tema teatris sageli), ei pööranud ta meile rohkem tähelepanu, kui näitas laia žestiga, et võtku me istet. Mul oli hea teda jälgida 5—6 tooli eemalt, näha esmakordselt, kuidas proovi juhib oma ala suur meister. Proovi kuig peegeldus väga ilmekalt tema näos. Kui kõik läks hästi, siis kogu tema suur nägu naeris ja tugevad näojoonedki omandasid pehmema kuju. Kuid aeg-ajalt tõmbusid puhmaskulmud kipra, paksud huuled olid tugevasti kokku surutud ja käsi trummeldas närviliselt vastu lauakest. Siis ei meeldinud mõni asi talle ja see ilmutas end varsti tema kuulsaks saanud vahelehiüdes: «Ei usu!» Ka sel hommikul kõlas see hõige mitu korda. Esimesena sai seda tunda tol korral veel noor näitleja, praegune NSVL rahvakunstnik Valeria Barssova, kes lau-

lis Gildat. Minu arvates perfektselt (proovis oli ooperi teine vaatus), aga ikkagi kõlas saalist halastamatu «ei usu!» Proov katkes jalamaid poolelt noodilt just aaria kohal ja Barssova jäi kohmetunult kohtuotsust ootama. «Valeria Vladimirovna,» küsis Stanislavski, «kui vana on Gilda?» Tekkis lühike paus ja alles siis järgnes ebalev vastus: «Ei tea.» Mina ei mõistnud küsimuse otstarvet, Stanislavskit aga erutas Barssova teadmatus niivõrd, et ta isegi tooni tõstis: «Kuidas saab tõetruult kujutada inimest, kui te ka ise rohkem ei tea kui nime. Aga teil on ju ka Gildana oma biograafia, ja kindlasti erinev Valeria Barssova omast. Esiteks — Barssova on abielus ja Gilda mitte, teiseks — Barssova on umbes, vabandage, 30-aastane, Gilda aga alla kahekümne. See avaldub ka praegu lauldavas aarias (c-duur aaria «Kaunis nimi, mis mu südant...»), ja väga karaktersest. Pange tähele tempot — *allegretto moderato* — ja neid *staccato* kaheksandiknoote, mis omakorda veel kaheksandikpausidega üksteisest on eraldatud. Tundub, et Verdi on siin tabanud fantaasiakriisi kantileense meloodia kirjutamisega. Mitte midagi sarnast! See on karakter — Verdi tabas noore neiu tundeskaalat oivalise karakterseusega. Gilda on armunud tundmatusse noormehesse, kes end nimetas Gualtier Maldériks. Aga oma nooruse kogenematuses Gilda ei taipagi, et see on armastus. Sellepärast ta hüüabki oma vana amme Giovannat enda juurde, et talle pihtida. Kuidagi imetore on olla, tahaks hõisata, vallatleda, kellegi embusse karata jne., aga ta ei tea veel, et teda on vallutanud armastus. Sellepärast on siin ka ebasobiv tempot aeglustada, nagu tegite teie, et eleegitsema hakata. Te esinesite 30-aastase küpse naisena ja mitte 18-aastase noore, veel süütu neiuna!» Kui mälu mind ei peta, siis kuulas Barssova selle notiitsi ära, olles näost tulipunane, ja rahustas vanameest alles siis, kui niksu tehes ennast parandada lubas. Nähes reveransi laskunud Gildat, puhkes Stanislavski valjult naerma, embas Barssovat ja lausus: «Vaata nüüd usun, see oli aritmeetiline tehe, miinus tosin aastat. Braavo! Laval ei ole seda niksu tarvis, aga amme paar korda nooruslikult keerutada võib küll. Ja kergust, kergust, *allegretto* tempos!» Proov jätkus aaria kordamisega ja läks edasi kuni Orfjonovi (tenor, Mantua hertsogi rollis) «saunani»: «Antud juhul teie, seltsimees hertsog, vastupidi Gildale nõretate armastusest (jutt oli b-duur *andante* fragmendist: «Oled mu ingel, mu ainus aare...»), kuid hertsog ju ei armasta Gildat, tahab teda ainult üheks ööks, järjekordseks armukeseks oma donžuani-kollektsiooni. Täheleb, siiras armastus on v a l e, aga Gilda tuleb ikkagi uskuma panna, et teda armastatakse, sest see äratub ka tema hinges sama emotsiooni, millest äsja oli jutt Valeria Vladimirovnaga. Te peate häbitumalt valetama, n.-ö. «ü l e s o o l a m a», nii et ka kivist süda teid uskuma hakkaks!»

Mulle jäi selles proovis mõnigi asi mõistmatuks ja ma vaid imetlesin tõelise suurvaimu mõtteavaldusi. Ühte taipasin kindlalt: et natukegi sinnapoole jõuda, selleks peab lõpmata palju teadma, olema ääretult tähelepanelik ja mõistma oma veendeid väga arukalt ning targutamata sõnastada. Kui vaatus lõppes, kutsus ta meid juba tuttavliku žestiga enese juurde, laskis mind esitleda ja alustas kohe isaliku nõuandmisega: «On hea, kui te hästi palju üles märgite, mida kuulete ja mida näete. Eriti vigu, sest õpitakse ka vigadest.»

800-leheküljelist Moskva päevikut mälu järgi ümber jutustama hakata on lootusetu ettevõte. Täheandan vaid, et see 1936. a. 14. detsember lõppes Stanislavski venna Vladimir Sergejevitš Aleksejevi (see on

nende õige perekonnanimi; Stanislavski võttis noorena vend endale pseudonüümiks juba noorukina, mil ta vastu isa tahtmist hakkas tegelema teatrikunstiga, kuna isa soov oli pojast saada järglane oma elektri-kaablite vabriku direktori kohale) kohtamisega. Aleksejevile (tol korral 73-aastane, suri 1943. a.) esitasin ma küsimuse, mis mind kõige rohkem painas: milline on Stanislavski kuulus süsteem? Halli habemega Aleksejev puhkes laginal naerma ja sai hädavaevu naeruluksumiste vahel sõnada: «Sa armas püha jumal! Kostja kirjutab mitu piibli-paksust raamatut, ja nüüd tuleb noormees ning küsib imelihtsalt, et mis seal on kirjutatud. Aga ma siiski vastan teile ainult kahe sõnaga.» Ma vaatasin talle otsa ja mõtlesin: «Mis sa, habemik, praalid! Ise alles ütlesid, et mitu piiblit, ja nüüd lubad kõik kahte sõnasse koondada.» Aga habemik ei lasknud ennast eksitada, juhatas meid diivanile istuma ja deklareeris: «Stanislavski süsteem, see on — ä r a v a l e t a ! ! »

Kuidas Stanislavski elutöde nõudis, selles veendusin ma juba eelne-nud «Rigoletto» proovil, aga vale vastu võitlemise süsteemiga praktikas tutvumine sai minu stuudiumiks edasise nelja kuu vältel kuni 1937. a. aprillini — iga päev 3 tundi, see on kogusummas ümmarguselt 400 tundi ülikooliloengutele võrdset õppetööd! Alles minu Moskvast ärasõidu eel-päeval õnnestus mul Stanislavski endaga teistkordselt kõnelda. Ka see-kord oli algatajaks tema käeviibe: «Kuulsin, et sõidate kodumaale ta-gasi. Loodan, et Moskvast viibimine möödus kasulikult, ja soovin omalt poolt, et ka teie töö kodumaal saavutaks edu. Aga ärge unustage ühte asja: teatri juht peab olema pidevalt tähelepanelik nagu valvekorra-arst haiglas. Sest tõbe profülaktikaga ennetada on parem kui teda pärast ravida! Teatri eest peab pidevalt hoolitsema, ka siis, kui ta haiguse tunnuseid ei ilmuta! Et elu kulgeks mitte üksnes normaalse ter-visega, vaid teatri tinglikkuses see ka areneks, selleks peab pidevalt tööd tegema, kuna muidu kipub v a l e siin-seal esile tõusma. Aga kunst-ile ei ole hirmsamat vaenlast kui vale. Igal juhul informeerige mind, vana meest, postkaardikesega, kuidas teil minema hakkab, ja ärge kart-ke kontakti punase Moskvaga. Me ei ekspordi kommunismi, aga kunsti varasalved avame kõigile soovijaile, kel on ausad püüded!» Jaama saatma tulnud Isabella andis mulle üllatuseks kirjakese Aleksejevilt, milles seisis: «Meil on andmeid, et Šaljapin sooritab ringreisi Euroopas. Kui Teil on võimalik, katsuge pääseda lääne poole, et teda kuulata. Saate tohtu elamuse, sest Šaljapin — see on Stanislavski süsteemi teooria kehastus praktikas. Soovin edu!»

Tookord ma poleks uskunud, et see soov täitub, aga ometigi see nõnda sündis. Šaljapinile mõtlemata jätkasin oma õppereisi samas ap-rillis Läände, esimese sihtkohaga Berliin. Leidsin peatuskohaks erakor-teris ühe toa, kuna sel ajal see oli odavam kui hotell ja pealegi juhtu-sin kokku hea perenaisega, kes mulle ka hommikukohvi garanteeris. Avades ühe pruukosti ajal hommikulehe «Am 12 Uhr Mittag», sattus silm kuulutusele: «F j o d o r Š a l j a p i n i kontsert Bachi saalis Alek-sandri platsil.» Magavale kassile jooksis hiir ise suhu. Kiiruga kohvi rüübanud, ruttasin kohe eelmüügikassasse. Seal tungles juba mitme-sajapealine rahvahulk ning kõlas täielik keelte paabel: vene, saksa, prantsuse, inglise keel — kõik segamini, rohkesti vene valge-emigrante ja turiste. Osavalt trügides sain pileti hinnaga, mis vastas 25 Eesti kroonile. Mõtlesin, et las maksab — ainus kord elus avaneb selline või-malus. Kes oleks osanud ennustada, et see oli tõepoolest viimne või-malus? 1938. a. Šaljapin suri Pariisis (diabeeti). Öhtul kõlas saalis pre-

valeerivalt vene keel, sest kokku oli tulnud kogu emigrantide koloonia — lootuses kohata oma endist Piiteri-aegset kumiiri. Minu tutvus Šaljapiniga piirdus üksnes heliplaatide vahendusel saadud muljetega. Nendes kahes vaatevinklis ja suhtumiseski oli midugi erinevusi. Valgekaartlastest emigrandid tahtsid ja igatsesid laskuda tagasi õndsasse tsaariaegsesse Piiteri epohhi koos endise kumiiri Šaljapiniga, mina aga ootasin ülemaailmselt ülistatud vokalisti.

Tagantjärele pean märkima erinevust oma kahes ootuses-lootuses. Moskvas ma lootsin-ootasin Stanislavskilt palju ning sain veel rohkem. Šaljapinilt ootasin sedasama, aga esimene mulje oli teatav pettumus. Võib-olla aitab seda selgitada tema enda pihtimus autobiograafilises raamatus «Ich ohne Maske» (mõneti erineva sisuga venekeelsest originaalist «Hing ja mask», tõenäoliselt mõelduna Lääne laiale lugejaskonnale): «Kui ma USA-s debüteerisin, siis ootas «Metropolitan Opera» saalitäis rahvast vene bassilauljat, kes ajakirjanduse reklaami kohaselt lennutab esimesel suuavamisel kõlalainega kuus esimest rida publikut lae alla! Et aga seda ei juhtunud, siis möödus kontserdi esimene pool leige vastuvõtu tähe all.» Berliinis leigust ei olnud, kuna ovatsioonide eest hoolitsesid emigrandid. Aga kontserdi vaheajalgi kuulsin jätkuvat omaaegset diskussiooni, et kas Šaljapin on laulev deklamaator või deklameeriv laulja? See vaidlus oli omal kohal, sest deklamatsiooni, s. t. diktsiooni erikaal oli tema esinemises tõepoolest väga tunduv. Kuna ta ka deklamatsioonielemente kasutades ikkagi vokaalstuudiumi positsioonilt ei lahkunud, oli ta eelkõige geniaalne vokalist-interpret (arvestades isegi tema šaljaapinlikke kõnehäälitsusi — шальяпинский говорок). Ta valdas suurepärase tehnikaga vokaalpedagoogika kõiki elemente, rakendades neid mitmepalgelistes kõlavarjundites. Lisatagu veel, et mõningane esialgne pettumus andis kiiresti ruumi tõsise kunsti nautimisele, sest Šaljapin vallutas auditoriumi oma võrratu interpreteeringuga.

Sama kontserdi vaheajal silmasin suurt gruppi vene emigrante kellegi hallipäise, midagi elavalt jutustava vanamehe ümber. Ka mina liitusin selle rühmaga ega kahetsenud. Vanamees osutus Peterburi endise Maria Teatri šveitseriks, kes sellel kohal oli teeninud 60 aastat ja jutustas lugusid Šaljapinist. «Teate, kord peab Eduard Frantsevitš Napravnik (Maria Teatri dirigent 40 aastat, rahvuselt samuti tšehh nagu Sukk, ooperi «Dubrovski» autor) Šaljapiniga «Boriss Godunovi» proovi. Äkki peatab ta orkestri ja hõikab: «Mis sa seal laulsid, Fjodor Ivanovitš?» — «Noodikesi, ikka noodikesi, kullake!» vastab Šaljapin oma bassihäälega. «Siin pausis ei ole ainsatki nooti!» pahandab Napravnik edasi. «Siis on see kogemata kirjutamata jäänud,» pareerib Fedja, «ja mina ohkasin ühel kindlal helikõrgusel, mida sina pidasid noodiks.»»

Üldse liikus omal ajal palju jutte Šaljapini konfliktidest dirigentidega, kelle vastu ta polevat lugupidamist tundnud. Üks neist puudutab Arturo Toscaninit «La Scala» teatris, Boito ooperi «Mefistofeles» orkestriproovilt. Šaljapin esines isiklikus kostüümis, mis jättis paljaks tema käsivarred ja jalad, kuna mantlihõlmad vabalt lehvivad. Tema impoosantse figuuri juures mõjus see ka monumentaalselt, kuid ei vastanud Toscanini maitsele, kes oli harjunud itaallaste traditsioonilise Mefisto-riietusega. Sellepärast ta küsiski, et kas vene külaline kavatseb ka etendusel sellisena esineda? Šaljapin andnud viisakalt kõlava, aga kategoorilise alatooniga vastuse: «Ma ei ole oma elus kohanud veel ainsatki kuradit, aga usun, et ka sinjoore maestro itaalia kuradeid pole näi-

nud. Pealegi, antud juhul proloogis Mefisto ju ironiseerib jumala loodud maailma üle, ja selles loomise kaoses ei saanud mõeküsimus mingil viisil probleemina üles kerkida, olgu siis vene või itaalia kuradite seas!» Sellele loogilisele väitele polevat maailma dirigent nr. 1 osanud midagi vastu öelda.

Kuuldes seda poolanekdooti Berliinis, meenus mulle Stanislavski Moskvast, meie viimasel kõnelusel, mida ta alustas küsimusega: «Miks te minult midagi ei küsi?» — «Ma ei julge teid tülitada, Konstantin Sergejevitš!» oli minu vastus. «Aga miks, ega ma inimesesööja ei ole! Loov kunstnik peab alati küsima, ka iseendalt, miks ta mõtleb nõnda ja mitte teisiti? Näiteks Šaljapin — kurat võtku, et ta ennast Ameerika kulla eest maha müüs — helistas telefoniga kakskümmend korda päevas, et arutleda mõnda fraasi kusagilt laulunumbri. Ka mina ise elan risküsimuste tules, sest muidu muutuksin ma oma kunstiloomingu vastu passiivseks.» Kuigi Stanislavski oli pikast proovist väsinud, jätkas ta iseendaga arutlemist: «Kui vastsündinu mõelda ja rääkida oskaks, juba siis ta küsiks, kes ta on ja mis temaga juhtus? Aga arenenuna peab inimese mõtlemise orbiiti jääma alatiseks kolmikküsimus — mis, miks, kuidas? Seda rohkem teatris lavakujude puhul, kes enamikul juhtudel on juba täisealised isiksused.»

Kui ma nüüd üle 30-aastase distantssi nende kahe suurvaimu loomingu mõtlen, ei teki küsimust, mis see oli, sest nende looming andis sellele ise vastuse. Küll aga tahaksin teada, millised on teed niisuguste tõdede juurde jõudmiseks? Võib-olla on vastus ka selles, et kus pole valet, seal on tõde! Ehk nagu Stanislavski ise kord ütles: «Kõik, mis on õige, see ei ole alati hea. Aga kõik, mis on hea, see on paratamatult ka õige, sest muidu ta ei saaks hea olla!» Kes vastab? Aga ega olegi kerge vastata kahe gigandi kunstiloomingu saladustele, sest *ad ungue leonem*, ütlesid roomlased.

Minul isiklikult on aga hea meel teada, et ma sain nende kahe gigandi küünte tinglikke kriimustusi omal nahal tunda!

Sõpradele

Vait, viiulikeeled, te neetud!
A. Maikov

Üksteisele kurdid ning võõrad,
tumm kadedus südant meil sööb.
Oh võiksime loobuda vaenust
ja jagada elu ning tööd!

Mis teha! Mürk imbunud majja,
see söönud ta seinad ja laed.
Omajao selleks igäuks teinud.
Igäuks oma oksa meil saeb.

Mis parata! Pettunud kõiges,
pealt vahime, irvitus suul,
kui varemeiks muutuvad kodud
ja tuhagi lendu viib tuul.

Me reedame sõpruses, elus,
meil sõnu vaid kõlksutab keel.
Mis teha! Eks raadame ainult
oma kaugete poegade teed!

Kui pleekinud nõgesepuhmas
on kord meie õnnetud luud,
hissoorik meist kirjutab kõiteid,
meie tähtsusest kulutab suud.

Et piinata ilmsüüta lapsi,
ta kurivaim pähe neil taob
kõik daatumid sünnist ja surmast,
tsitaatidest hunnikuid laob.

Kurb saatus — nii vilets on elu,
nii kirju ja mõttetu laat!
Sa kriitikuid sigitad ilma
ja oled dotsentide saak...

Ah matak mind lõputu uni!
Ah kataks mind kõnnumaa hein!
Vait, raamatud, jääge! Te neetud!
Ma iial ei kirjutand teid!

24. juuli 1908

Anna Ahmatovale

«Ilu tapab.» Teie aga
tumedas hispaania sallis
laisalt kehitate õlgu.
Juustes punab roosiõis.

«Ilu lihtne on.» Ja Teie
kirjut sõba lapse voodil
oskamatult kohendate.
Põrandale langeb roos.

Ent neid sõnu ümberringi
hajameelselt kuulatades
nukralt mõttesse Te jääte,
endamisi lausudes:

«Ei ma ole üks, ei teine —
ei nii julm, et lihtsalt tappa,
või nii lihtne, et ei teaks ma,
kuivõrd hirmus elu on.»

16. detsember 1913

Külm päev

Me pühakojast ühte jääme
ja elu näis kui rõõmuaed.
Nüüd mööda tagahoove käime,
ees needmise ning vaeva aeg.

Me läksime — kesk halle müüre
ei ühtki akent ega ust,
kus poleks paistnud kühmas küüre,
tööränkust, muremasendust.

Ja tuppa tulime, kus ootab
meid elu sünge argipäev.
Siin pureldes kui kiskjakoopas
üks teises inimest ei näe.

Maas vähkres magajaid ja oigas
ka unes õudse koorma all.
Neid riivamast sa püüdsid hoida
täissülitatud põrandal.

Siis pöördusid, mu hinge laskus
su vaade usaldav ning hell.
Ja purjus pisarate raskust
ma tundsin oma laugudel.

Ei! Enam õnne me ei otsi,
aeg noorust tagasi ei too.
Ma vaikselt vasaraga toksin,
mu juures istud, õmbled, kood.

Koo, õmble! Tööst ei pääse keegi,
meid kõiki taga sunnib ta.
Kuid kelle rist on raskem veelgi,
need pikki laule laulavad.

Su juures püsin, vaikne, usin.
Ja las ma varjan sinu eest,
mis meeleheiteviirastusi
ma nägin viinaklaasi sees.

September 1906

Sügispäev

Mu vaikne sõber saadab mind
noil tühjund sügisteedel.
Täis harrast kurbust on mu hing
kui kirik Suurel Reedel.

Ei kuuldu kirkas õhus muud
kui eide kõha tares.
Ja hüljatuna raagus puul
aeg-ajalt kraaksub vares.

Reht köetakse. Maa-madalalt
suits roomab hallil külal.
Me silmitseme rehe alt
suurt kureparve ülal.

Juhtlinnu huikel läheb lend
kui karje üle taeva.
Mis ahastusest räägid, vend?
Miks nõnda kurdad, kaebad?

Neid kühmas külakobaraid
ei loe, ei mõõda pilgud.
Kesk õhtuhämus karjamaid
üksainus löke vilgub.

Mu armetu, mu vilets maa,
miks südamesse hakkad?
Mu vaene naine, halama
miks pead sa lakkamata?

1. jaanuar 1909

Tõlkinud D. VAARANDI

Fr. R. Kreutzwaldi Rootsist leitud kiri

Kreutzwaldi ja Elias Lönnroti vahekord

tokholmi Kuninglikus Raamatukogus töötav eestlane pr. Aulik on oma töökohas hiljuti leidnud Fr. R. Kreutzwaldi senitundmatu kirja ja A. Adson on selle koos fotokoopiaga ning eestikeelse tõlkega avaldanud ajakirjas «Tulimuld» (1968, nr. 1). Kuna see kiri puudub meil ilmus «Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetuses», tohiks ta väärt olla, et teda siin ka eesti lugejaile tutvustataks. Adsoni antud ja siin paiguti pisut silutud tõlkes kõlab see järgmiselt:

Võru, 13/25. juunil 1857

Kõrgestisündinud,
Kõrgeaoline Härra Professor!

Niisugune haruldane juhus, nagu praegune, ei tohi kasutamata jääda, ma luban enesele selle löbu, et läkitan Teile ühe eksemplari «Kalevipoega» koos sõbraliku tervitusega. Oleksin seda küll varem teinud, kui need vähesed eksemplarid, mis enesele välja olin tinginud, minu kätte oleksid jõudnud. Aprilli lõpu eel sain esimesed ja selle kuu alguses viimased eksemplarid. Kuigi ma selle hilinenud saatmise puhul eeldama pean, et olete juba ammu selle raamatukesega tutvunud, pean ma siiski oma kohuseks ühe eksemplari Teile ise saata, seda enam, et pidin «Pöördumises» (Anrede) Teie nime teatud määral süüdistaval toonil nimeutama.¹ Kuid selle vastu ei saa ma midagi, sest et ma kirja saatjana Teilt vastust loota ja oodata tohtisin. Kirjutasin Teile a. 1851 mõned kuud pärast meie Fählmanni surma kaunis pika kirja Kajaanisse, Teie toonasesse asukohta, kust seda kindlamini vastust arvestasin, kuna juhus meid korra isiklikult kokku oli viinud. Ainult võimalus, et minu toonane kiri Teie kätte ei olnud läinud, võiks kaaluva vabanduspõhjusena oletatav olla, — *muidu olete minu võlgnik ja üks waene patune!* — Aga et sellest mingit vaenu ei tekiks, peate minult vastu võtma saadetava; Teie positsiooniga mehel on tihti tähtsamat teha kui vastata ühele võib-olla väga tähtsusetule kirjale.

Lõpuks palun Teid juuresolev teine eksemplar härra magister S. G. Elmgrenile, Soome Kirjanduse Seltsi sekretärile ja ühtlasi mu südamlisem tänu Seltsile eile siia saabunud kingituse «Suomi» 1856. aastakäigu eest lahkesti üle anda ja mul on au

kõrgesti austavalt alla kirjutada
Teie alandliku austajana
Kreutzwald.

¹ Väljendusega «Anrede» on mõeldud õigupoolest «Kalevipoja» «Soovitust», aga kõnesolev lause leidub ainult «Eessõnas».

On arusaadav, et kodumaalt eemal elavad publitseerijad on lahtiseks jätnud küsimuse, kellele see Kreutzwaldi kiri oli adresseeritud ja kuidas tuleb mõista kirja daatumit, mida Kreutzwaldi käsikirjas võib lugeda kas 1857 või 1887. Meil siin kodumaal, kus on kasutada teisedki Kreutzwaldi kirjad, ei ole aga mingit kahtlust, et kirja on «Võru tohter» 1857 saanud koos oma äsjailmunud «Kalevipoja» I vihuga nimelt oma soome ametivennale Elias Lönnrotile, kes äsja oli nimetatud Helsingi ülikooli esimeseks soome keele ja kirjanduse professoriks. Adressaadi professoritiitel ja Kreutzwaldi baltipärane üliiviisakas pöördumisvormel «kõrgestisündinud» Sammati külarätsepa poja kohta ongi kirja Rootsisis elavaid publitseerijaid nähtavasti õigest oletusest eemale hirmutanud. Aga kirja sisu ise ei lase siin tekkida mingit kahtlust. 1857. a. «Kalevipoja» «Eessõnas» (lk. XIII) ütleb autor, et just Lönnrot ta kirjale pole vastanud. Asi oli nimelt selles, et «Kalevipojas» leiduva Saarepiiga episoodi ja Kullervo loo sarnasuse kohta oli Kreutzwald tõepoolest a. 1851 Lönnrotilt selgitust päerinud, sellelt aga üldse mitte vastust saanud (vt. «Kreutzwaldi kirjavahetus» II, Tallinn, 1956, lk. 393—397). On hästi teada ka mõlema eeposemeistri isiklik lühike kokkusaamine, mida siinses kirjas meenutatakse. See kohtumine toimus Lönnroti Eesti-reisi ajal a. 1844, kus ta Faehlmanni soovitusel ka Võrust läbi matkas. Kahjuks sattus ta sinna, nagu Kreutzwald ise Sachssendahlile kirjutab, «kõige halvemal ajal»: Kreutzwaldi üks laps oli haige ja ka ta abikaasa haiglane, majas oli isegi toiduvara nii vähe, et seal kallist, aga tagasihoidlikku võõrast ainult paar tundi suudeti paigal hoida, ja nii et kõik asjalikumad jutud rääkimata jäid (vt. eelmainitud «Kirjavahetus» IV, lk. 330 j.).

Aga kuidas võis juhtuda, et muidu nii sõbralik ja peenetundeline Lönnrot Kreutzwaldi aastal 1851 saadetud pikema kirja vastamata jättis? Kas peame siin tõesti koos viimasega oletama kirja kaotsiminekut? Aga see oli Soomes Lönnroti pärandis ikkagi säilinud ja avaldati ajakirjas «Virittäjä» juba a. 1899 (lk. 7). Vaevalt on siin tegemist aga ka Lönnroti hoolimatusega, vaid pigem mingi arusaamatusega. Sest sisuliselt valgustas Lönnrot soovitud suhet Saarepiiga loo ja Kullervo õevõrgutuse loo vahel juba varem oma kirjas Sachssendahlile, kes temalt sama Kreutzwaldi ülesandel selle kohta oli selgitust palunud (vt. TA KM KO, ÕES MA 263, ja Kirjavahetus II, lk. 263). Lönnroti kirja saatis Sachssendahl kasutamiseks ka Kreutzwaldile, ja rohkem õigupoolest ei olnudki Lönnrotil selle asja kohta soome rahvapärimestest enam teadustada! Aga tekkinud arusaamatus näikse mõlema maa eeposemeistri vahekorda siiski teatud määral olevat häirinud. Vähemalt puudutas see Kreutzwaldi.

Ent äsjajaleitud kiri näitab, et mõlema eeposemeistri omavahelised suhted sellest hoolimata sõbralikuks jäid ja nende kirjavahetus edasi kestis. Aga on arusaadav, et väikene kibeduseokas oma palju õnnelikuma ametivenna vastu Kreutzwaldi südamesse kihelema jäi. Sellest räägib muuseas üks koht ta kirjas Sachssendahlile 1853. «Kalevala» saksakeelset tõlget lugedes ütleb Kreutzwald (23. III 1853): «Sellest võib näha, kuidas inimesel kõige oma ettevõtmise juures õnne peab olema. Meie kadunud sõber [Faehlmann] lisas eesti muinaslugudele ainult ilusa juturuü omalt poolt juurde, siis karjus ja karjub kogu maailm: pettus. Soome õpetatud mees loob kaootilise tühjuse riisemetest terve omaette maailma, millele ta kõik vabalt omast käest juurde lisab: inimesed pea-

vad seda soome jumalate maailmaks. Kuid loe, sõber, katsu järele ja otsusta siis ise.» Kahjuks ei tundnud Kreutzwald Lönnotil tarvitada olnud soome runostikku, kokku umbes 200 000 värssi. Seetõttu oli tema umbusk Lönnoti koostamisviisi suhtes ilmselt ekslik ja sinne järeldus ülekohtune. Kuid me teame, et just see eksiarmamine Lönnoti v a b a s t koostamisviisist andis Kreutzwaldile julgust ka oma Kalevipoja jutte värssidesse valada. Ja ainult tänu sellele julgusele võiski sündida «Kalevipoeg» värseeuposena, nagu teda nüüd tunneme. Nõnda oli see eelmainitud eksiarmamine õigupoolest väga viljakas eksitus, milleta oleks ära jäänud ka «Kalevipoja» hiiglaslik mõju kogu meie rahvuslikule ärkamisprotsessile. Igatahes aitab Rootsist leitud Kreutzwaldi kiri meil täita seniajani puudujäänud lüli kahe suure eeposemeistri vahekorra kujunemises.

Mõtisklusi rahvuslikust vormist ja kunstist

rahvusliku kunsti ja kultuuri probleemid ei ole ühelegi loovale kunstnikule ainult teoreetilis-filosoofilised, vaid alati praktilise igapäevase töö küsimused, mis on kõige otsesemalt seotud kunsti põhiülesandega: kuidas oma kunstilise loominguga paremini, sügavamalt mõjutada teatri- ja näitusekülastajat, raamatulugejat, kontserdi-kuulajat jne. Praegu on need probleemid tähtsad veel sellepärast, et võitlus rahvusliku vabaduse, rahvusliku kultuurilise eneseteostuse eest on seoses koloniaalsüsteemi kokkuvarisemisega ja viimasel ajal jälle pead tõstva fašismiga või massiliste rassismi avaldustega muutunud eriti aktuaalseks kõige laiemal rahvusvahelisel areenil.

Meie maa elab praegu veel Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäeva tähistamise peo meeleolude mõju all. Üheks Oktoobrirevolutsiooni saavutuseks, mis on tohutu väärtusega kogu inimkonna edasise arengu jaoks, on kindlasti rahvusküsimuste päevakorda võtmine meie maal. Nõukogude Liidu praktika näitab ja tõestab kogu maailmale, kuidas endise tsaari-Venemaa territooriumil võivad rahulikult koos eksisteerida kõik Nõukogude Liidu rahvad, nii suured kui väikesed ja kõige väikesemad.

On ju üldiselt teada, et marksistliku rahvusteooria põhiteesiks on hüpotees rahvuslike erinevuste järkjärgulisest kadumisest ja rahvuste üksteisele lähenemisest. Muidugi, marksismi klassikud ei ole kunagi öelnud, et see lähenemine oleks väikerahvaste assimileerumine suurematega, või et sellele tuleks kaasa aidata vägivaldsete, organisatoorse abinõudega. Ka nende 50 aasta jooksul, mil Kommunistlik Partei on Nõukogude riiki tegelikult juhtinud, on partei hukka mõistnud igasuguse administratiivse vägivalda väikerahvaste elu korraldamisel ja valitsemisel.

Kuid on raske vist ka seda salata, et isegi igaühel meist, kes me viimase kümne aasta jooksul oleme pidanud ikka ja jälle Aafrika kaardile uusi riigipiire tõmbama, on mõnikord pähe tulnud mõte: kas üldse on vaja peaaegu ühtselt mustanahalisel Aafrika mandril nii palju väikeriike, kas poleks hõlpsam, kui oleks üks jagamatu ja ühiskeelne Aafrika. Ning kerkib mõtisklusi, et mis need väikerahvad siis tänapäeval ikkagi üldse on: kas taolised rudimendid nagu pimesoolikas, mille suhtes iga inimene võib tänulik olla, mida rutem see tal välja opereeritakse, või on nad inimkonna praegusel arenguetapil veel midagi niisugust praktiliselt vajalikku nagu näiteks varblased, kelle mahatapmine Hiinamaal tõi hoopis ootamatuid sekeldusi, kuna varblaste likvideerimise järel pääsesid vohama igasugused putukad ja mutukad, keda suurel hiina rahval endal oli hoopis raskem ohjes hoida kui väikesel varblastel.

Kui vaadata marksismi klassikute mõtteavaldusi rahvusküsimuses enne Esimest maailmasõda, siis näeme, et need arutlused, diskussioonid ja mõtteavaldused tuginevad peamiselt tsaari-Venemaa ja Austria-Ungari kui paljurahvuseliste impeeriumide praktikale. Nende kahe impeeriumi tingimustes oli väikerahvaste kultuu-

ridel kõige tähtsamaks ülesandeks kaasa aidata võitluses rahvusliku enesemääramise eest. Kuna toleaeegses rahvuslikus võitluses oli juhtivaks klassiks rahvuslik kodanlus, siis oli võitlus rahvusliku kultuuri eest paratamatult kantud kodanliku ideoloogia mõjudest. Aga pärast tsaari-Venemaal toimunud 1905. a. revolutsiooni lüüasaamist ja eriti Oktoobrirevolutsiooni päevil jagunesid iga väikerahva kultuuritegelased juba selgelt võitlevateks progressiivseteks ja reaktsioonilisteks leedideks.

Selles üldises ajaloolises skeemis on rida momente, mis seniajani on veel analüüsimata. Olgu siin vaid meenutatud niisugune fakt, et paljudel tsaari-Venemaa väikerahvastel tekkisid professionaalsed teatrikollektiivid alles pärast 1905. aastat. Nii oli see Eestis, kus 1906. a. organiseeriti «Vanemuise» ja «Estonia» kutselised kollektiivid. Nii oli see Tatarimaal, Valgevenes, Aserbaidžaanis ja veel mitmel pool mujalgi. Tegelikult võib seda nähtust vaadata kui progressiivsete, humanistlike ideede võitu, kui mõningaid järeleandmisi, mida tsaarivõim oli siiski sunnitud revolutsiooni mõjul tegema, ehkki tervikuna sai revolutsioon lüüa. Jäägu selle küsimuse üksikasjalik analüüs ajaloopspecialistide hooleks. Siinkohal tahaksin ainult veel kord juhtida tähelepanu sellele, et need rahvuslikud professionaalsed teatrid tekkisid ühel ajal territoriaalselt üksteisest vägagi kaugel olevate ja ajalooliselt arenguteelt mitmeti väga erinevate rahvaste juures.

Nii nagu on uurimata professionaalsete teatrite ühel ajal tekkimise põhjused, samuti on uurimata ka need erinevad teed, mida mööda tsaari-Venemaa ühed või teised väikerahvad suure üldnimliku kultuuri magistraalile on jõudnud. Jämedates joontes võime näha ühiseid arenguhooni Kaukaasia, Kesk-Aasia ja Baltikumi rahvaste juures. Ja ainult nii jämedates joontes me neid asju ju tavaliselt ka oleme vaadelnud. Eks kosta näiteks eestlaste kõrvadele peaaegu kõikide Kaukaasia ja Kesk-Aasia rahvaste muusika väga ühtemoodi. Ja ega meie nende rahvatantsuski palju suuremat vahet oska teha kui nemed eesti, läti, leedu rahvatantsude puhul. Kui me aga hakkaksime nende rahvaste kultuuride arengut lähemalt uurima, siis oleks kohe selge, kui erinevad teed on olnud näiteks isegi kolmel Balti mere äärsel rahval, s. t. ühelt poolt eesti ja läti ning teiselt poolt leedu kultuuri arengul. Kui eesti ja läti kultuuri arengus domineeris pikal ajalooperioodil saksa kultuuri mõju, siis leedu kultuuri areng oli juba ühise katoliku usu tõttu väga tugevasti mõjutatud poola kultuurist. Kui eestlase hingelaadi ja ilutunnet mõjutas luteri kiriku kaine asketism, siis leedulase ilumeelt mõjutas katoliku kiriku barokne teatraalsus ja väline efektsus.

Me teame, et eesti, samuti läti rahvuslik kultuur, arenedes võitluses balti sakslastega, toetus vene kultuurile, isegi tsaarivõimule, isegi slavofiilidele, keda õigustatult häiris balti parunite tohutu mõjuvõim tsaarikojas. Me teame, et balti sakslaste käes oli Eestis ja Lätis kohalik võim kuni Veebruarirevolutsioonini. Ja nii oli rahvusliku liikumise vaenlane number üks balti sakslane. Alles sajandi algul, seoses üha tugevneva venestuspoliitikaga, tekib intelligentsi hulgas, gümnaasiumide koolipoiste ja üliõpilaste hulgas ka Vene-vastane opositsioon ja tekivad ringid, kus hakatakse põranda all lugema «Kalevipoega», mis samal ajal üldse polnud keelatud kirjandus.

Rahvusküsimus on väikerahvaste puhul olnud eeskätt rahvusliku kultuuri küsimus. Püstitades rahvusliku kultuuri loosungi, on väikeste rahvaste kodanlus peaaegu alati saanud oma lipu alla mobiliseerida intelligentsi. Nüüd on nendest aegadest enam kui 50 aastat möödas. Sellest ajast peaks juba piisama, et mõnede ajaloolistele faktidele kainelt näkku vaadata. Üks niisugune fakt on see, et nii mõnedki silmapaistvad eesti kultuuritegelased, kirjanikud jt. sattusid oma nooruspäevil aktiivsete kodanluse eest võitlejate ridadesse, olid eesti valgete poolle vabahtlikena Kodusõjas ja võtsid osa kodanliku Eesti organiseerimisest, peagi aga pettus suur osa loovast intelligentsist ja asus võimuloleva kodanlusega opositsiooni.

Kui esimeses kodanliku Eesti kõrgemas riigiorganism — Asutavas Kogus — oli terve grupp kirjanikke, siis viimases — Pätsi parlamendis — ei olnud enam ühtegi.

Meie nõukogude korra tingimustes on kõikidel Nõukogude Liidu rahvaste kultuuridel ühtne ideeline alus ja eesmärk. Just selles ideelise platvormi ühtsuses seisabki Nõukogude Liidu rahvuslike kultuuride arengu printsiipiaalne erinevus mõnede teiste maade- ja rahvastegruppide (kultuuriareaalide) kultuuri arengust, kuna seal lõhuvad rahvuslike kultuuride arengu ühtsust sageli riikide vaenulikud püüdlused. Kuid ühiseks momendiks nii sotsialismileerile kui ka kapitalistlikele maadele jääb rahvuslike kultuuride arengus see, kuidas teha oma rahvuslikku kunsti nii, et ta kõige mõjuvam oleks, kuidas ta kõige rohkem annaks rahva südamele ja mõistusele. See probleem on seda tähtsam, et rahvusliku vormi küsimus kunstis on ilmselt lahutamatu kunsti loomingulisest protsessist üldse, tema alustest ja olemusest. On ju Stanislavski üheks põhitteesiks, et loominguline protsess ei ole kunagi ainult puhtmõistuslik. Loob mitte mõistuslik kalkulasioon, vaid meie «loominguline loomus». Loominguline protsess sünnib teadvuse kaudu alateadvuse juurde liikudes. Kuigi tänapäeval ei ole enam kirjatarku, kes julgevad seda teesi idealistlikuks tembeldada, ometi unustatakse see tees kunstist rääkimise ja isegi kunsti tegemise juures liigagi sageli ära. Ja nii ongi võimalik, et me kunstiteose hindamisel kaotame silmist selle piiri, kus lõpeb asjalik, korralik, hoolega teostatud käsitöölikkus ja kust algab tõeline kunst. Me ju mäletame veel neidki aegu, mil kunstiteosteks peeti kuivpintsliga maalitud portreesid, mis paremal juhul on ainult korralikult tehtud maalritöö, mitte kunst. Me kaotame nii mõnigi kord selle piiri, mis eraldab hästi kirjutatud ajalehe-juhtkirja ilukirjanduslikust teosest. Kui me aga üldse tõsiselt räägime kunstist, mõistame tema vajalikkust, tunneme muret tema saatuse pärast ja tahame ära kasutada neid inimese tundemaailma ja mõistuse arendamise omadusi, mis on tõelisel kunstil, siis peab igasuguse käsitöö ja kunsti vahel seisma kindel sein.

Kordumatus on tõelise kunstiteose üks põhitunnuseid. See kordumatus võib kunstis sünnida ainult individuaalse kaudu. Kuid iga indiviid, iga normaalse psüühikaga inimene kuulub kokku ühe mingisuguse rahvusega. Kui suureks kosmopoliidiks inimene ennast ka ei peaks, sünnib, kasvab ja areneb ta nendes konkreetsetes tingimustes, mis on loonud üks või teine konkreetne rahvas, kelle hulgast ta ammutas elulisi muljeid. Selles suhtes on isegi usk, mida kunagi uskus üks või teine rahvas, kunstiloomingus väga suure tähtsusega. Kes tunneb näiteks luteri kirikut tema tagasihoidlike, lihtsate tseremooniatega, kainete, kaunistamata kirikuruumidega, see mõistab ka saksa teatrikunsti omalaadset kuivust, teatavat ratsionaalsust, ja võib-olla pärineb just sealt see Brechti «Berliini Ansambli» lavastustele omane must-valge-hallikas koloriit. Kuid vaadake selle kõrval kas või poola maaliliselt värvikullast teatrikuultuuri, ja me tunneme selle sidet katoliku kiriku barokselt piduliku arhitektuuri ning tseremooniatega.

Stanislavski on kusagil öelnud, et prantslased on niisugune rahvas, kes igast sündmusest oma elus teeb teatri. Kas siingi ei ole jälle katoliku kiriku mõju? Väga huvitavalt kirjutab oma kirjade omastele noor Stassov neist suurejoonelistest pidustustest, mis tulevärkide, karnevalide näol toimusid Rooma Püha Peetri kiriku platsil. Ja Fellini filmist «Magus elu» on näha, kui teadlikult ja oskuslikult katoliku kirik kultiveerib seda teatraalsust veel tänapäeval, kasutades ära kogu kaas-aegse tehnika alates helikopterist, mis üle linna kannab õnnistavat Jeesuse kuju, ja lõpetades raadio, kino ning muude tehnikavahenditega. Ma arvan, et kunagi tuleb aeg, kus rahvuslike teatrikuultuuride arengu ja eripärasuste mõistmiseks ilmuvad ka uurimused usundi mõjust ühele või teisele rahvuslikule teatrikuultuurile.

Tohtu mõju rahvusliku karakteri ja seega ka rahvusliku kunsti arenemises on loomulikult olnud nendel konkreetsetel looduslikel tingimustel, milles mingi rahvas

sajandeid on elanud. Isegi meie väikeses Eestis on selgelt märgatav näiteks temperamendi erinevus põliste mandriinimeste ja saarte-elanike vahel, kes omakorda teatavasti ka veel erinevad, kuna saarlaste naljad on midagi muud kui hiidlaste või muhulaste naljad. Nende naljade omapära ja erinevus on ju täiesti uurimata. Kuid võib-olla on siin tegemist sellise lihtsa asjaoluga, et samal ajal kui mandriimees oli mõisale tegu tehes lakkamatult paruni ja tema abimeeste silma ning kepi all, siis saarte kalur, kes mõisategu tegi paadiga merel, oli vähemalt seal omaenese peremees ja võis kartmatult nalja teha, ilma et tal tarvitsenuks iga hetk karta põõsatagust pealtkuulamist. Kuid rahvas, kes oma härrasid ja ülemusi on võinud vähemalt seljagi taga söimata, on alati palju avalam ja huumorimeelsem kui see, kellel isegi selja tagant söimamise võimalust pole.

Kui erinevad on aga need looduslikud ja ajaloolised tingimused, milles on kasvanud Nõukogudemaa rahvad, kes Kaukasuse mägedes, kes Ukraina, Siberi, Kesk-Venemaa steppides, kes Kesk-Aasia kõrbetes, Siberi lõpmatutes taigades või Jäämere-äärsetes tundrates!

Väga suure tähtsusega on iga rahvusliku kunsti arengule ka see, missuguse enamarenenud kultuuri vahendusel üks või teine rahvas oma kultuuri etnograafilisest arengufaasist alustab maailma kunstikultuuri kogemuste omandamist. On teada, et kui näiteks Kesk-Aasia vabariikides hakkas nõukogude korra ajal tekkima muusikateater ja arenema sümfooniline muusika, siis vaieldi väga tõsiselt selle üle, kas ei vii see nende rahvaste muusika omapära kadumisele, kui nende muusikat hakatakse kirjutama viiulitele, klaveritele ja üldse kõikidele instrumentidele, millel baseerub moodsa maailma muusikakultuur. Meil Nõukogude Liidus on need vaidlused juba ammu lõpetatud loomingulise praktikaga. Kuid paar aastat tagasi viibisin Nõukogude delegatsiooni koosseisus Leipzgis rahvusvahelisel muusikateatrite kollokviumil, kus selle küsimuse jällegi üles tõtsid noorte Aafrika rahvaste esindajad.

Nagu juba eespool mainitud, omandasime meie, eestlased, väga pikal ajaloolõigul euroopa kunsti ja kultuuri saksa kultuuri kaudu. See protsess jätkus isegi XX sajandi teisel veerandil. Samal ajal aga hakkas juba XIX saj. keskpaiku saksa kultuuri kõrval eesti kultuuri üha ja üha enam mõjutama vene kultuur. Kui me vaatame näiteks meie eesti professionaalse muusikakultuuri arenguteed, siis on õige selgelt võimalik eristada kaht arenguperioodi. Esimesed eesti heliloojad tulid teatavasti Zimse seminarist, kus kasvatati köster-kooliõpetajaid luteri kiriku jaoks. Seal õpetati neid orelit mängima ja seal said nad elementaarsed muusikateoreetilised alused. Oma koorilaulud kirutasid nad otseselt saksa koorimuusika eeskujul. Need olid eesti laulud saksa muusikalises keeles, nii nagu kunagised saksa pastori eestikeelsed kirjatööd olid kirjutatud saksa kirjapruugiga eesti keeles. Meie järgmised muusikameeste-heliloojate põlvkonnad said aga juba hariduse Peterburi konservatooriumis, kus tänu vene muusikakultuuri süstemaatilisele arendamisele «võimsa rühma» poolt ka eesti heliloojad õppisid oma muusika rahvuslikke iseärasusi nägema, hindama ja edasi arendama. Ja kui me tänapäeval võime rõõmu tunda eesti heliloomingu viimaste aastakümnete saavutuste üle, siis on nende saavutuste tagatiseks just ajaolu, et meie tänapäeva heliloojad on kasvanud üles omaaegse Peterburi koolkonna kasvandike õpilastena.

Me räägime sagedasti Stanislavskist kui maailmatähendusega teatritegelasest, kui mehest, kelle rohkearvulised õpilased on avaldanud tohutut mõju nõukogude ja maailma teatrikultuurile. Me räägime Stanislavskist kui realistliku elamusliku teatrikunsti suurimast teoreetikust ja praktikust. Samal ajal unustame tihti ära selle, kui avarad olid tema loomingulised vaated ja kuidas ta ise elas lakkamatutes otsingutes ning igaveses arengus. Moskva Kunstiteatri esimeseks kunstnikulavakujundajaks oli peredvižnikute perre kuuluv Simov. Kui aga vene kujutavas kunstis algas impressionismi-ajajärk, siis kutsus ta oma teatrisse tööle ka «Mir

Iskusstva» rühmitusse kuuluvad kunstnikud Benois' ja Dobužinski. Ning kui Inglismaal alustas oma teatritegevust noor huvitav kunstnik-lavastaja Gordon Craig, siis oli just Stanislavski see, kes kutsus teda Moskva Kunstiteatrisse «Hamletit» lavastama. Ehkki nende tee ja arusaamad läksid lahku, ei lakanud Stanislavski iialgi Gordon Craigi kui kunstnikku austamast. Ja kuidas ta mõistis Isadora Duncan'i kunsti! Ja kui soojalt ta suhtus Vahtangovi omapärasesse teatrisse. Ja kui Meierhold, kelle tööd ning tegevust oli palju aastaid kasutatud Stanislavski ja Moskva Kunstiteatri töö ning tegevuse mahalaitmiseks, kaotas võimalused praktiliseks tööks teatris, siis oli just Stanislavski see, kes kutsus teda oma teatrisse tööle. Ainuke aga, mida Stanislavski kogu oma eluaja vihkas, oli rutiin, mida ta nimetas venekeelse sõnaga «remeslo» (käsitöö). Oma sellenimelises artiklis ütleb ta, et «remeslo» on nähtus, mis on enesesse koonandanud kõigi maailma aegade ja maade rutiini, ja sellele ei ole midagi ühist tõelise kunstiga. Ja kui vaadata erinevate rahvaste teatrid, siis kõik käsitööliskusele tuginevad teatrid on sarnased nagu kaks tilka vett ja neil ei ole iialgi mingit rahvuslikku omapära peale keele. Halb käsitöölisk vene teater on sama igav ja hall kui halb eesti või saksa teater. Halb käsitöölisk itaalia teater on sama tühjalt kärarikas nagu ükskõik missuguse temperamentse Kaukaasia rahva halb teater. See, mida Stanislavski nimetab «remesloks» ja mida kahjuks mõnigi kord peetakse professionaalsuseks, on internatsionaalsete leppemärkide kogu, ja see on ühtemoodi tühi iga rahva teatrilaval. Nii nagu ooperlik käte ringutamine ja käe südamele asetamine on ühtemoodi tühi ning rumal, ükskõik kas seda teeb põlisitaallane või «itaalia» kooliga soomlane või eestlane.

Mõningate nõukogude teatritegelaste ja kunstitegijate hulgas elab veel tänapäevani arvamus, et rahvuslikkust võib kunstis kõige paremini säilitada etnograafilistest (muuseumides talletatud) vormidest rangelt kinnipidamise kaudu. Mulle tundub, et ka selles osas on mõneti huvitavad eesti kunsti arengu praktilised kogemused, mis kõnelevad pisut keerulisemast. Meil on teatavasti terve rida puhkpilli-orkestreid, kelle staaž on üle 125 aasta, meil on koorikollektiive, kes on organiseeritud üle 100 aasta tagasi. Nii üks kui teine ei ole otseselt välja kasvanud meie etnograafilisest muusikategemisest. Kui me aga tänapäeval räägime kõige rahvalikumast ja massilisemast muusikavormist Eestimaal, siis on see just *a cappella* mitmehäälnelne koorilaul. Samal ajal aga teame, et Nõukogude Liidus on veel rahvaid, kelle rahvamuusika elab täiesti oma etnograafilistes vormides, kus praegugi veel on külades oma rahvalaulikud ja kus veel praegugi elab rahvarõivas, mis meil igapäevasest elust on juba peaaegu sada aastat kadunud ja säilitatakse veel ainult muuseumides. Kui ma mõni aeg tagasi viibisin Põhja-Osseetias teatrietendusel, kus külastajate hulgas oli palju maarajoonidest kohale sõitnud inimesi, oli juba rõivastuse järgi kerge eraldada, kes külastajatest olid maaelanikud — nende riietuses väga tugevasti domineerivate rahvarõivaelementide kaudu. Ometi ei puudu meiegi kunstis ja igapäevas oma rahvuslik eripära või erijoon.

Nii mõnegi nõukogude rahva tänapäevane professionaalne kunst võib oma arengus tugineda otseselt rahvalaulule, nagu sellele tuginesid kunagi «Kalevala» ja «Kalevipoja» lugude-laulude kirjapanijad, või nagu sellele tuginesid paljude teiste maade heliloojad, kuid eesti praegune professionaalne kunstikultuur tugineb juba põhiliselt ainult muuseumidesse talletatud kultuurivaradele, kusjuures need kultuurivarad on säilinud tänu üksikutele entusiastidele, kes hakkasid sõna otseses mõttes viimasel silmapilgul neid rahva hulgast korjama ja kelle tööd me oma argipäeva pisimurede rägast ja pidupäevade paraadkärast kuni tänaseni veel ei ole jõudnud küllalt väärikalt kiita ning austada. (Ma ei märka mäletavat, kas Tartu Etnograafiamuuseumis on mahti leitud Kristjan Raua büsti nähtavale kohale püsti panna!) Kuid just nendele muuseumivaradele tuginedes on eesti kunstnikud loonud palju oma kõige silmapaistvamaid töid alates meie rahvalaulude töötlustest koo-

ridele ja lõpetades meie tarbekunsti paljude-paljude võitudega maailmakunsti areenil, Seejuures teame, et meie tarbekunst on vaba oma kaasaegsetes vormiotsingutes, samuti nagu Veljo Tormise viimased «Kalendrilaulud» on kaugel etnograafiliste vormide mehaanilisest kordamisest. Et taoline nähtus seaduspärane on, tõendab ka maailma muusikapraktika. Meenutagem kas või Kodály ja Bartóki loomingu, milles etnograafiline rahvamuusika ja kaasaegsed muusikalised vormiotsingud sulavad uude ühtsesse tervikusse.

Maailm teab katsetest, mida väikeste rahvaste väljasuremise vältimiseks on tehtud reservaatide loomise näol ja mis peaksid nendele rahvastele vähemalt teoreetiliselt garanteerima edasiekstsisteerimise nende etnograafilises omapäras. Niisugused reservaadid on USA ja Kanada indiaanlastel, samuti Austraalia päriselanikel. Kuid me teame ka, kuidas need rahvad seal oma pikaldases väljasuremises vaevlevad. Kas võiks ükskõik millisele nõukogude väikerahvale rõõmu teha selline oma rahvuse ja kultuuri säilitamise tee? Meie kõikide õnneks on 50 aastat Nõukogude Liidu praktikast tõestanud, et väikerahvaste kõige viljakam tee oma rahvusliku kultuuri arendamiseks on praegusel ajaloolisel etapil maailmakultuuri kogemuste oskuslik ühendamine oma rahvuslike traditsioonidega. Mida paremini ja sügavamalt ühe või teise rahva kunsti- ja kultuuritegelased seda mõistavad, seda suurem on see osa, mis nad annavad kogu inimkonna kultuurile. Missugune saab tegelikult olema see panus, mida võiksid anda inimkonna kultuurisalve praegu arenema hakkavad väikesed Aafrika ja Okeania rahvad, on raske ennustada. Praktika näitab, et just sel etapil, kui üks või teine rahvus oma etnograafilisest seisundist läheb üle maailma kunstikultuuri kogemuste rakendamisele, võib ta esimeses uuest vaimustumise tuhinas kergesti kaotada ja ära hävitada oma kordumatu, omapärase rahvusliku kultuuripärandi. Ajalugu on näidanud, et nii mõnedki väikerahvad parseldasid kiires tsiviliseerumisprotsessis maha oma rahvusliku etnograafilise kultuuripärandi ja võtsid trükisõna, kino, raadio ning televisiooni kaudu ilma valikuta üle ohtralt pakutavad võõrad mõjud. Ja kui sellisel puhul ükskord hiljem märgatakse, mida kaotatud on, siis on sageli juba hilja seda viga parandada.

Ka seda dialektalist ja keerukat protsessi on veel väga vähe uuritud. Küll aga näib lugu nii olevat, et rahvas, kes maailma kogemusi hakkab omandama hiljem ja kes seetõttu saab tugineda vanemate kultuurirahvaste eeskujule, võib tänu sellele mõned etapid ühe või teise kunstiliigi arengus läbi teha lühema ajaga, kui seda on teinud vanad kultuurirahvad. Näiteks nõukogude väikerahvaste ooperiloomingu arengutee oma rahvuslikust «Askoldi hauast» oma Sostakovitšite ja Prokofjevite juurde ei nõua enam 100–150-aastast ajavahemikku, vaid see võib toimuda palju-palju kiiremini. Aga igal rahvuslikul kultuuril tuleb sellel arenguteel nähtavasti siiski läbida kõik olulisemad etapid. Ei ole võimalik Karl August Hermannil «Uku ja Vanemuise» juurest hüpata «Raudse kodu», «Kuningal on külm» ja «Luigelennu» juurde. Enne, kui said sündida need viimased, oli vaja Aava «Vikerlasel», oli vaja Kapi ja Ernesaksa romantilisi oopereid. Ja alles siis said sündida «Luigelend», «Raudne kodu», «Kuningal on külm», milles ühinevad XIX saj. maailma ooperikultuuri ja selliste kaasaegsete meistrite, nagu Prokofjev, Sostakovitš, Orff, Britten, kogemused meie rahvusliku muusika omapäraga. Muide, ka viimaste eesti ooperite puhul on avaldatud arvamust, kas nad pole läinud liiga kaugemale eesti rahvuslikust muusikast. Neid arutlusi oli ka «Vanemuises». Ja peab tunnistama, et meile oli toredaks üllatuseks, kui Potsdami sõprusteatri muusikamehed neid oopereid «Vanemuises» külalistena kuulates kategooriliselt kinnitasid, et vaatamata oma kaasaegsele helikeelele on need teosed samal ajal sügavalt omapärased ja ainult eesti muusikale omased.

Tunnen Nõukogudema teiste väikerahvaste teatrikultuure veel üsna vähe. Alles kõige viimasel ajal on mul olnud paar juhust heita pilku sellesse omapärasesse

teatrimaailma. Möödunud suvel Kaasanis olles nägin mitme tatari rahvuslikku klassikasse kuuluva näidendi kõrval ka üht kaasaegset tatari näidendit, mis juba oma sisult eesti teatrikülastajate juures ei leiaks mingit kõlapinda. Näidendis oli juttu sellest, kuidas ühes tänapäeva tatari külas on likvideerimissohus tatarikeelne keskkool, vanemad õpilased tahavad sealt lahkuda. Peaaegu oma elu hinnaga päästab kooli saatuse vana pensionärist õpetaja — viimaste klasside õpilased jäävad siiski kooli edasi. Meie eesti külale oli kooli teema aktuaalne siis, kui Koidula oma näidendeid kirjutas. Ja nii on oma d k o h a l i k u d t e e m a d ja probleemideringid mitte ainult tatarlastel, vaid ka paljudel teistel Nõukogudema välkerahvastel. Meenutagem kas või Kesk-Aasia ja teiste kunagiste muhamediusulistele maade rahvaste kunstis ikka veel väga silmapaistval kohal olevat mehe ja naise võrdsuse teemat.

Kuid peale otseste teemade erinevuse on veel väga suur erinevus ka selles, kuidas teatrikülastaja etendusele reageerib. Nägin Kaasanis tatari teatris näidendit, mis tugines vanale hästituntud rahvuslikule legendile. Pealtvaatajad elasid oma lemmikkangelase saatusele sama vahetult ja tormiliselt kaasa nagu meil ehk ainult veel lasteetenduste publik. Ka see hoiatab Punamütsikest saalist teda varitseva hundi eest. Ka see aplodeerib tormiliselt, kui hea pahal tutist kinni saab, ja avaldab valjuhäälselt kaastunnet, kui kurjad ning kavalad pahad mehed ausa ning sirgjoonelise hea mehe lõksu püüavad.

Niisuguse teatripublikuga võrreldes on meie eesti külmavereline, omaette mõtisklev ja targutav täiskasvanud teatrikülastaja lavalolijatele üsna vähe innustust andev partner. Kuid küllap on selle tagasihoidliku tunnete väljendamise üheks põhjuseks ka see mõru sajanditepikkune kogemus, kus parem oli oma tundeid varjata kui nende näitamisega kurja isandat ärritada. (Ja võib-olla tuleneb seegi nähtus, et Lääne-Euroopa teater pärast Teist maailmasõda on emotsioonide väljendamises muutunud rõhutatum tagasihoidlikuks, kaudselt sellest kurvast kogemusest, mida Euroopa rahvad said hitlerliku režiimi vägivalla aastatel?) Muidugi võib meie eesti teatripubliku tagasihoidlikkuse põhjuseks olla veel teinegi asjaolu. Eks ole ammugi tähele pandud, et rahvad, kes vanade suurte kultuurrahvaste kannul veidi hiljem ja forsseeritult n.-õ. kultuurrahvaiks on saanud, kardavad oma tunde väljendustes olla looduslastena vahenditud, sest selline vahenditus näib neile kuidagi kultuuritusena. Mõni aeg tagasi olin Berliinis teatrietendusel, mis oli tervenisti välja müüdnud Saksa noorsoo-organisatsiooni FDJ liikmetele. Mängiti üht kaasaegset komöödiat ja saal reageeris peaaegu vahetpidamata valjuhäälselt, nii tormiliste naerupahvatustega, nagu ma veel iial eesti teatris pole kuulnud. Ja kui oli ära kõlanud etenduse lõpulaul, siis aplodeeris saal senikaua, kuni seda veel kord korrali, kusjuures kordamise ajal laulis kogu saal lavaga kaasa, hoides ridade viisi üksteisel käevangust kinni ja õõtsudes laulurütmis, nagu meil ainult poolpurjus peaga «Ollepruulijat» lauldes tehakse. Ja Saksamaa on ju ometi ka üsna kultuurne maa!

Kas ei näita need faktid, et ühe või teise rahva kunstile, eriti teatrikunstile, võime hinnanguid anda ainult siis, kui me konkreetset teame, mis asi on selle või teise maa teatripublik. Kui ma Kaasani teatrit või hiljuti nähtud Osseetia rahvuslikku teatrit ei oleks näinud koos nende igapäevase publikuga, oleks mu arvamus nendest teatritest hoopis teistsugune kui praegu. Kahjuks aga tuleb öelda, et nõukogude teatrikriitika üht või teist teatrikunstilist nähtust vaagides hindab neid nii mõnigi kord lahus kohalikest tingimustest, sellest publikust, sellest teatrikülastajast, kellega teater peab arvestama, kui ta tahab, et saal oleks täis, sest lavakunstis ei ole mõttetumat nähtust kui teater, kes mängib tühjatele saalidele.

Rahvusliku karakteri eripärasused on sündinud sajandite sügavuses, kuid just need eripärasused määravad veel tänapäevalgi ära meie ellusuhtumise ning maa-

ilmakäsituse aktiivsuse ja vormid. Miks eestlastel puudub selline improvisatsiooniline tants, mis on omane kõikidele slaavi rahvastele? Kui eesti mees hakkab üksi tantsu vihtuma, siis on ta üsna kõvasti purjus või peast segaseks läinud. Meie rahvatantsud on põhiliselt paaritantsud. Samal ajal on aga näiteks Osseetias ainult üks tants, mida noormehed ja neid tohivad koos tantsida, ja sedagi ainult vanemate inimeste juuresolekul. Isegi selle tantsu juures hoiab noormees neiu kätt läbi oma kuue pika käise, sest juba ainuüksi palja käega neiu käe puutumine võib Osseetia mägilase tuldpurskava temperamendi nii valla päästa, et sünniks paugupealt kõige rängem moraalirikkkumine. Või vaadagem, kuidas eestlased raudtee- ja bussijaamas saavad või vastu võtavad oma tuttavaid ja omakseid. Kui vähe on seejuures musutamist. Kui harva näiteks eesti ema suudleb teiste inimeste juuresolekul oma täiskasvanud poega. Või miks ei suudle eesti lapsed oma isa-ema kätt, mis Ukrainas on praegugi levinud kombeks. Kas ei ole küllaltki huvitav seegi fakt, et eesti keeles puuduvad üldse mees- ja naissugu. Kas ei ole selle taga mehe ja naise vaheliste omapäraste võrdõiguslike suhete alge. Ja üldse, kui vähe oleme mõelnud isegi selle üle, kui erinev on eri rahvaste sõnavara. Kuulsin hiljuti ühelt lingvistilt, et eesti keel olevat maailmas rikkamaid keeli igasugu metsahelide tähistamiseks. Nähtavasti on meie rahvas aastasadu elanud mingis eriti teravdatud loodusetunnetuses. Kas ei peitu juba sellistes keeelistes nähtustes inimkonna maailmatunnetuse rikastamise tohutud võimalused.

Kõik see ja paljud teisedki nähtused nõuavad uurimist. Kas me oleme üldse uurinud näiteks rahvusliku huumori olemust? Eestlase nali on täiesti erinev sakslase naljast, inglise nali täiesti teine kui prantsuse oma. Kindlasti on neis erinevustes oma spetsiifilised seaduspärasused. Kui me neid seaduspärasusi tunnekisime, võiksime neid teadlikult kasutada oma kunstis ja sellega saavutada suurema mõjuvuse. Kuid me pole ka neid seaduspärasusi uurinud, sest meie inimesetundmine on märksa vähem teaduslik kui näiteks karjakasvatus Eestimaal. Karjakasvatus läheb kiirel sammul iga päevaga kõrgemale teaduslikule tasemele, inimesekasvatus on aga jäänud endiselt keskaegse alkeemia tasemele. Tänapäev nõuab rahvuslikkudesse kultuuridesse suhtumises palju suuremat asjatundlikkust ja süvenemist kui iialgi varem. Nägin hiljuti SDV-s uut ooperit, mille peategelaseks oli Kesk-Aasia rahvaste legendaarne kangelane Nasreddin. Ma ei ole kunagi Kesk-Aasias olnud. Kõrva järgi tundus mulle, et helilooja oli kasutanud Kesk-Aasia rahvaste muusikalist folkloori, ja ometi mõjus see ooper mulle võltsina. Arvan, et XX sajandil ei tohiks niisugust kunsti enam üldse luua. Kui prantslane Delibes kunagi kirjutas «Lakmé», siis oli juba seegi hea, et «kultuurne» prantslane näitas teistele «kultuursetele» eurooplastele, et «metsikud» india lapsed ei ole ainult metsikud. Tänapäeval aga selliseid eurooplaste teoseid enam vaja pole. India rahvad võivad juba ise oma maast ja elust oopereid kirjutada, nagu meil Kesk-Aasia rahvaste heliloojad võivad ise kirjutada maailma muusikakultuuri tasemel ooperi Nasreddinist.

Huvitav on seegi, miks ühed teosed ühele rahvale meeldivad ja samal ajal ükskõikseks jätavad naaberrahvad ka siis, kui need rahvad on täiesti analoogilistes ajaloolistes tingimustes arenenud. «Rummu Jüri» läks ainult «Vanemuises» üle 225 korra, kuid Lätis ja Leedus oli ta edu väga väike. Kui Leedus saab veel asja seletada erinevate ajalooliste tingimustega, siis Lätis olid võimul samad balti parunid kui Eestis Rummu Jüri aegadel. Me võtsime mõni aasta tagasi «Vanemuise» repertuaari leedu ooperi «Uppunu», millel oli Leedus väga suur menu. Ooperi ilusat muusikat ja romantilist sisu arvestades lootsime, et ta meeldib ka eesti teatrikülastajale, kuid meil sellel teosel tõelist menu ei olnud. Või kuidas seletada sedagi, et Smetana maailmakuulus «Müüdnud mõrsja», mis pidevalt püsib mitte ainult Tšehhi, vaid kõigi Kesk-Euroopa ooperiteatrite repertuaaris, meil Nõukogude Liidus üheski teatris mingit erilist külastatavust pole saavutanud. Või Aleksis Kivi

«Seitse venda». Ei ole vist eestlast, kes seda romaani pole mõnuga lugenud. Kuid kõnelustes vene kirjandusmeestega on nad selle raamatu suhtes alati jäänud reserveerituks. Ja kui nad pikkade seletuste tulemusena hakkavadki tunnustama selle raamatu väärtust, jääb see siiski ainult mõistuslikuks mõistmiseks ja teoreetiliseks heakskiiduks.

Millest niisugused nähtused tulenevad, ei ole meil kahjuks uuritud. Kui me aga tahame oma teatrikunsti, oma kunstipoliitikat edasi arendada arukalt, targalt või, nagu moeks on öelda, «teaduslikult», siis on tarvis neid seaduspärasusi uurida, neid tundma õppida. Siis on tarvis ka selles küsimuses talitada Stanislavski õpetuse järgi — teadvuse kaudu alateadvuse juurde. Antud küsimuses jällegi rahvusliku omapära juurde. Selle omapära juurde, mis kunsti teeb alati kordumatuks.

Eespool puudutasime mõningaid fakte, mis näitavad, kuidas rahvaste kunstimõistmine on nii erinev, et see, mis ühele on väga hea, võib teise täiesti külmaks jätta. Kui siit mitte edasi mõelda, võib kergesti jõuda arvamuseni, et rahvuslik omapära võib kunstimõistmist ainult takistada ja seega kunsti arengut isegi pidurdada. Nii on see aga ainult pealiskaudsel vaatlusel. Kui me edasi mõtleme ja küsime, missuguseid eri rahvaste kunstiloojaid siis ülepea kõige laiemalt tunnustatakse, jõuame järeldusele, et need on just need kunstnikud, kelles oma rahva omapära on kõige selgemini väljendunud. Kui küsida ükskõik kellelt enam-vähem kirjaoskajalt inimeselt maailmas, keda ta hindab vene kunstnikest kõige enam, siis nimetatakse esmajoones Tolstoid, Dostojevskit, Mussorgskit, Gorkit, Stanislavskit. Kuid kes on vene kirjanikest venelikum kui Gorki, Tolstoi, Dostojevski? Kes on teatritegelastest sügavamalt venelik kui Stanislavski? Ja kas ei ole Shakespeare, Dickens, Galsworthy kõige inglaskikumad? Kas ei ole just Molière, Rolland kõige prantsuslikumad? Ja kas ei ole huvitav, et Mussorgskit, kes oli väga venelik, on Euroopa rahvad hinnanud palju rohkem kui näiteks Glinkat, kelle muusikalised väljendusvahendid olid palju lähemal lääne-euroopa muusika väljendusvahendite süsteemile.

Muidugi pole eespool mainitud suurte kunstnikkude loomingu ülemaailmne populaarsus tingitud ainult nende rahvuslikust omapärasest. Nende kunsti maailmakultuuriline väärtus seisab eelkõige nende teostes käsitletud probleemide üldinimlikus suuruses. Rahvuslik omapära on aga see, mis annab nende loomingule suure kunsti kordumatu võlu.

Kui me hakkame kunsti vormivahendeid standardiseerima, siis viib see paratamatult kunsti likvideerimisele. Kunstiliste vormide «esperanto» on kunsti surm, ja kui keegi püüab tõendada, et säärane kunsti esperantoseerimine ongi inimkonna kunstiarengu tulevikuideaal, siis võtku ta teatavaks, et niisugust «ideaalset kunsti» võivad kõige paremini luua arvutusmasinad, sest juba praegu teevad need raalid luuletusi mitte halvemini mistahes grafomaanist. Mis aga puutub muusikasse, siis on seal see protsess veel lihtsam, sest muusika on ju kõigist kunstidest juba praegu kõige enam rakendanud matemaatilist meetodit.

Muide, ka selles küsimuses võib õppust võtta (kes õppust võtta tahab) mõningaist minevikukogemustest. XIX saj. keskpaiku jõudiski euroopa muusika taolise esperanto lävele. Rahvuslikud erinevused Kesk-Euroopa maade muusikas olid juba peaaegu kadunud ja uus arenguetapp maailmamuusikas sündis alles siis, kui tekkisid rahvuslikud koolkonnad ja nimed, nagu vene muusikas «võimas rühm», Norras Grieg, Soomes Sibelius, Ungaris Kodály, Bartók jt. Kui meie, teatritegelased, päris omavahel räägime oma tööst ja tegemisest nagu professionaalid (nagu meedikud näiteks räägivad mõnest haigusest — asjalikult, ilma laiema publiku hulgas paanikat tegemata), siis peamiseks «haiguseks» meie viimaste aastate teatrikultuuris on nõukogude teatrite suur ühenäolisus. Võib-olla suudavad sellesse ühenäolisusse värsket tuult ja uut jumet tuua just rahvuslikud teatrid, sealhulgas ka meie väikerahvaste teatrid. Võib-olla ma eksin, kuid mulle tundub, et just siin on üles-

külmata uudismaa ja uudsuse ning värskuse reservid. Võib-olla just sellest tulebki huvi, mis viimasel ajal on tekkinud niisuguste väikelinnade teatrite vastu, nagu «Vanemuine» ja Panevõzyse (Leedu) teater.

Nõukogude rahvaste vastastikuse lähenemise protsessi analüüsiga seoses on kuuldavale tulnud häält, mis leiavad lähenemist selles faktis, et mõningate väikerahvaste kirjanikud kirjutavad oma teosed vene keeles, ja peavad seda nähtust jäävaks suunaks. Säärased arutlused tulenevad aga ainult ajaloo praktika vähesest arvestamisest ja küsimusele pealiskaudselt lähenemisest. Noorte rahvuslike kirjanike tekkimise perioodil on rahvuslike kirjanikud sageli oma esimesed teosed kirjutanud mõnes võõras vanas kultuurkeeles, nagu nad isegi oma isiklikku kirjavahetuses on kasutanud mitte emakeelt, vaid rikkama sõnavaraga võõrkeelt. Olgu siin näitena toodud kas või Koidula-Kreutzwaldi ja Kreutzwaldi-Faehlmanni kirjavahetus. Ja samuti paljude vene kultuuritegelaste prantsuskeelne kirjavahetus. Ja üks seegi ole fakt, et nii Katariina II kui ka Preisi kuningas Friedrich Suur tegid mõlemad oma kirjanduslike katsetused prantsuse keeles, kusjuures viimane olivat veendunud olnud, et saksa keeles ei saagi mingit õiget kirjandust teha.

Kõigile neile, kes otsivad maailma praegusel ajaloolisel arenguetapil rahvaste vastastikuse lähenemise tunnuseid kiirendatud assimileerimisest, tuleb meenutada Lenini sõnu teosest «Pahempoolsuse» lastehaigus kommunismis»: «Kuni püsivad rahvuslikud ja riiklikud erinevused rahvaste ja maade vahel — need erinevused aga püsivad veel väga, väga kaua isegi pärast seda, kui on teostatud proletariaadi diktatuur kogu maailma ulatuses —, ei nõua kõigi maade kommunistliku töölisliikumise internatsionaalse taktika ühtsus mitmekesisuse kõrvaldamist, rahvuslike erinevuste kaotamist (praegusel momendil on see rumal unistus), vaid kommunismi põhi printsiipide (nõukogude võim ja proletariaadi diktatuur) niisugust rakendamist, mis neid printsiipe üksikasjus õigesti teisendaks, õigesti kohandaks, rakendaks rahvuslikele ja rahvuslik-riiklikele erinevustele.» (Lenin, Teosed, 31. kd., Tallinn, 1955, lk. 70—71.)

Meie nõukogude kunsti lipul seisab esimese loosungina sõna «internatsionalism». Internatsionalism — see on rahvaste ideeline ühtsus, see on tänapäeval võitlus maailma kõigi rahvaste vabaduse eest, rahu eest, sotsialismi võidu eest kõigis maailma maades. Kuid kunstis saab võitlus nende ideede eest toimuda ainult konkreetsete, kordumatute kunstiteoste kaudu. Kunstiline kordumatus — see tähendab sügavalt individuaalset, see tähendab ka sügavalt rahvuslikku.

„Loomingu“ novellivõistlus 1968

kalduseaasta? Nii vist küsisidki kõik novellikäsikirjade hindajad oma lõppkoosolekul sel varasuvisel öhtupoolikul «Loomingu» toimetaja kabinetis. Ja nagu ikka, käis seegi kord visa vaidlemine preemiade ning märkimiste kohaldamise küsimuses. Olgu see põhitõendiks sellele, et teised või kolmandad auhinnad ei tähenda veel alati teoste lõplikku väärtust, et see kõik on ikka üsna suuresti fiktsioon, et kõik alles edaspidises kirjandusprotsessis õigele kohale kulub. Lisandub ju veel hilisemaid töötlemisi ja muidugi ka trükkiridade sugestiooni, mille omadusi pole küll uuritud, kuid mille olemasolus ei kahelda.

Siin oleks tähtis talletada ühe ametlugeja üldmulje pildist, mis avanes 1. maiks sissetulnud töödest-käsikirjadest.

99 käsikirja, millest üks teine, kaks kolmandat preemiat ja viis märkimisega hinnatud tööd. Võiksime eelmisi kogemusi arvesse võttes sedastada tavalist üldtulemust. Nii on enam-vähem alati läinud ja traditsioonest mitte-lugupidavad inimesed võivad jälle järjekordselt soovitada kriipsutõmbamist võistlusele, mis üldjoontes nii üllatustevaene. Tänavu on selleks soovituseks põhjust seda enam, et 8 esiletõstetud tööd annavad välja ainult 5 nime. (Tavatsetakse öelda, et võistluse üheks eesmärgiks on uute autorite avastamine.) Aime Maripuu, kes tuli välja kahe märgitud novelliga, on juba varem tugevasti tutvustatud. Ei ole «avastuseks» ka Heino Tominga, kes sedapuhku laskis ennast märkida ning võttis lisaks veel teise ja kolmandagi preemia. Eelneva mõttemõlgutuse tapistaksin Georg Ormiga, kes võitis kolmanda preemia, kes autorina on tuntud juba esimestest sõjajärgsetest aastatest kui kirjanduslike võistluste üks märgitud-auhinnatuid, ja kes ometi ei ole kunagi vist erilisi pingutusi teinud kirjanduse alati kestvasse võistluste ililitumiseks.

Seepärast alustangi novellist «Tuled akna taga» kui teatud mõttes mõtlemapanevast. Orm ei kujuta asju-olukordi, mida ta päris kindlasti ei tea. Siingi saame tavalise, usaldusväärse haiglaolustiku. Noormees, kes teenib leiba projektide taga istudes ning elab üleni võrkpallimängus, vigastab oma parema käe ning satub kuu-deks valgete kitlite maailma. Pikaldases paranemiskäigus, kui «ihuvalud üle läinud», algab Urmal hingevalu öde Anneliisi pärast. Tüdrukute poolt hellitatud spordipoisile on arusaamatu, et üks tema tähelepanu objekte lähenemiskatsetele külmaks jääb. Jah, edasirühkival, arstikutseks valmistuval õel olevat osakonnajuhataja. Aga mitte see teadasaamine ei anna mehiseks loobumiseks täit alust. Silmade avanemine ja loobumine tuleb seoses vana alati vaikiva voodinaabri surmaga. Selle võtab iga tegelaskuju vastu isemoodi. Autor loob kontakti kahe med-õe suhtumise kaudu. Öde Anneliisi ratsionaalne tundelaad annabki hellitatud, ent ometi terve hingega noormehele põhjuse eemaletõmbumiseks, sedapuhku kindlasti eetilisel kõrgemale joonel.

Nagu näha, pole jutus endas mõtlemapanevat märgatavalt. Sotsiaalseid-poliitilisi avastusi siit otsida ei anna. Kirjanduslikus mõttes kõige huvitavam kuju on vana-

mees, kelle sissetoomine jutu lõpposa tugevamaks muudab. Peategelased Urmas ja Anneliis aga tulevad luitunult tuttavad ette. Nende vahekorra arengut saab seetõttu jälgida üsnagi ükskõikse hoiakuga.

Mõtlemata paneb seda laadi väheütleivate libedalt kirjutatud lookeste auhindamine. Tõesti, kui meenutada võistlusele saadetud käsikirjade põhimassi, seda andetuse ja saamatuse tuskategevast hulka, siis on täiesti loomulik, et žürii valikust niisugune kirjanduslik vilumus nagu «Tuled akna taga» välja langeda ei saa. Kui aga paigutada sama töö meie praeguse kirjanduse üldpilti, siis vaevalt saab ta oma vananenud võtetega ja probleemikehvusega keskmiselegi tasemele.

Heino Tominga «Aktivist» ei ole kirjandustehniliselt võib-olla nii laitmatu, selles on ilmseid ülepaistusi, mida toimetaja pliiats peab kärpima. Ometi on «Aktivistil» hoopis aktiivsem mõju. Novell annab uut nii karakterites kui ka probleemistikus. Tõesti, mida peab ühiskond tegema Pormeisteri-taolise tüübiga, «sõnameistriga», siledate aruannete koostajaga, kelle koht asutuses koondatakse. Ta ei oska mitte ühtki tööd. Ja ta on turske neljakümneaastane mees, tal on perekond, tal on omad eluharjumused. Autor muigab, kohati isegi naerab oma tegelase üle, kuid üldkokkuvõttes jäävad mõjuma omapärase maitsega antud kaastunne ja ühiskondlikult väga oluline küsimine — mis tingimustes saavad meil tekkida pormeistrid ja kuidas sellest olukorrast väljuda? Ma ei hakkagi siin lähemalt vaatlema ehitajate ja automajandi miljööd. See on Tominga ainevald, seda on ta veelkordselt kõige paremas mõttes tõendanud «Aktivisti» puhul.

Paistabki nii, et H. Tominga ei või ehitajate ringist palju kaugemale astuda. Kolmanda preemia saanud «Rein Raudnaski pihtimuses» püüab sama autor analüüsida ühe noormehe eksiradadele sattumise põhjusi, ja töö on hoopis ebaveenvam, ebakindlam. Suure hulga lehekülgi võtab siin näiteks peategelase poisipõlvpeaviku tsiteerimine ja see osa tundub küll niivõrd abitu, et otse üllatas, kui ümbriku avamisel tuli välja «Aktivisti» autori nimi.

Viljakusega ilmselt ei pruugi alati kaasas käia kõrge tase, uute probleemide nägemine ja värske vormi leidmine. Olgu selle kinnituseks H. Tominga kolmas võistlusele saadetud töö «Elmo». Jah, eks ole seegi kirjutatud tasemel, mis antud võistluse raames lubas asja ära märkida. Kuid rahuloluks on siin põhjust küllaltki napilt. Elmo Muistre, arhitektide grupi noor juhataja, viib oma grupi töövilkakuse poolest ülesmäge. Ise osutub ta aga karjeristiks, kelle moraal, mõttelaad, kodune elu väärivad lugeja põlgust. Seega siis jälle üks luitunud kuju, kas skeem või antiskeem, kuidas soovite. Olulise omapära asemel ratsionaalne valem: töös tubli ja nõudlik, eraelus lurjus.

On avaldatud arvamust, et eesti kaasaegses kirjanduses sammub luule tükk maad proosast ees. Seni ei ole seda väidet keegi argumenteerimisega kaunistada püüdnud ja niisugusel puhul tekib alati kerge kirk otsida parajaid näiteid vastuarmumise tõendamiseks. Kahju küll, et selle aasta novellivõistlusel pärjatud teosed ei suuda nimetatud kirge õhutada.

Siiski jätkugu optimismi! Ei ole ju veel kuigi pikalt oma kirjanduslikku teed sammunud sel võistlusel kahe märgitud novelliga esinenud Aime Maripuu. Tema mõlemad tööd, nii «Teekond selleni» kui ka «Iru põik», sisaldavad mõndagi tähelepanuväärset kaasajale omaste elumomentide tabamisel. Žüriid ei suutnud veenda kunstüliõpilase Kertu ja invaliidist kingsepa suhete kompleks «Iru põigis», ei saanud autori poolt mõeldud elamust vanaema kasvatuslikust mälestusjutust novelligi «Teekond selleni». Ometi tuldi järeldusele, et nimetatud põhipuudustele vaatamata on neis lugudes kujusid ja elulisi tähelepanekuid, mis kõnelevad selgesti autori andekusest. Eriti meeldiv on kogeda noore novellisti tahet lahata raskeid eetilisi küsimusi.

Küllaltki aeganõudva vaidluse kutsus esile Kalju Saaberi «Kaheaja kuuekümnede kaheksas «Ilona»». Kunstniku loomingulise allakäigu probleem, tema naise hinge-

valud selle pärast ning perspektiivitud õnneotsimised. Kõik see lahatakse läbi ilusal suveajal Soomemaa kaunis külas. Kahtlemata oleksid lugejale hoopis suuremat huvi pakkunud mõne meie kunstniku loomingulise takerdumise põhjused, ilma et «üldnimikkuse»-taotlus seejuures oleks pruukinud kannatada. Või ei oleks siis püssipauk armukadedusteema lõpetuseks nii usutav? Ega see ole niisuguseski keskkonnas kuigi veenev.

Üks omalaadsemaid äramärgitud töödest ja samuti elavat vaidlust põhjustanud oli lühike novell «Naabrid» märgusõnaga «Apelsin», milles nukra irooniaga vaadeldakse ühist korterit jagavate inimeste seisundit. Siin põimitakse elurealism fantastikaga, mis arutelul põhjustas saatusliku termini — kaskalik — kergitamise. Küllap muidu oleks töö leidnud väarikamagi hinnangu.

Võib-olla oli Kafka-pärasuse taotlust hoopis selgemini tunda Grylluse märgusõnaga saadetud «Krahvi pojast», kus kogu elupilt antakse läbi skisofreeniku prisma. Seda on tehtud silmatorkava andekusega, kuid kirjamehe fantaasiaharjutuse funktsioonist asi ise palju kaugemale vist ei jõua.

Meelde jäi veel «Mehed omavahel» (Tuuker), kus sündmustik kuhjub ülimalt pingeks, kuid lugeja peab paratamatult küsima, miks mehed oma armsama pärast peavad jagelema mere põhjas raskes avariolukorras. Huvi äratasid arutlevad autorid: «Veel elab viimne puuslik» (de dato) ja «Kroonikakommentaar» (Kommentaaritor).

Õiglastel kaalutlustel jäi märkimata «Nõiduse õpilane» (Lauritsapäev), milles kirjandusloolisus oma liigse täpsusega muutus mitte üksnes segavaks, vaid koguni tülikaks.

Aga kas jõuamegi siin kõike esitatut üles lugeda, kuigi seda sorti loetelu veel avaldamata materjali ülevaates peaks jääma lubatavuse piiresse.

Tahaksin kokkuvõttes tulla taas alguse juurde tagasi kui lugeja, kes on kuulunud korduvalt novellivõistluse žüriisse. Ikalduseaasta-tunne on olnud peaaegu alati. See tuleb viimasel arutluskoosolekul, kui kõik on loetud ja «suured kalad», mida loodeti kätte saada, on jäänud saamata.

Sel aastal oli see tunne võib-olla põhjendatum. Aga ka siit ei saaks me teha pessimistlikke järeldusi tulevikuks. «Loomingu» novellivõistlus on traditsioon, mille säilitamiseks peab arvestama kaaluvaid momente. Proosa lühivorm liigub veel küllalt visalt edasi. Kõnealune traditsioon on üks selle liigutamise vorme ka praegu. Heitkem vaid pilk tagasi ja vaadagem, kui palju töid, kui palju autoreid on tegelikult seotud «Loomingu» novellivõistlusega!

Utleme optimistlikult: kehvemale aastatele järgnevad ju ka saagirikkamad.

N. Barathašvili luulest

ruusias teavad Barathašvili luuletusi peaaegu kõik peast; vähemalt liigutav lugu tema õnnetust armastusest ilusa Ekaterine Tšavtšavadze vastu, kes eelistas vaesele luuletajale rikast Mengreli ülikut, on igähele tuttav.

Ka Barathašvili oli vanast aadlisoost, kuid ta isa oli laostunud ning noor Barathašvili, kes unistas ohvitserikarjäärist või Peterburi ülikoolist, oli sunnitud pärast gümnaasiumi lõpetamist hakkama riigiametnikuks. Varsti pidi ta lahkuma Tbilisist ning jätma maha hiilgava seltskonna, kus tal oli olnud suur menu. Tema teenistus möödus Vene impeeriumi kõige mahajäetumates kolgastes Nahtševanis ja Gandžas. 27-aastaselt Barathašvili suri.

Luuletaja eluajal tundsid tema loomingut vaid lähemad sõbrad ja sugulased. Mitukümmend aastat pärast Barathašvili surma avastati tema luuletused uuesti.

Pessimismimotiive Barathašvili luules seletatakse tihti peale traagiliste momentidega luuletaja elus. Kas ta siis, kui välised asjaolud oleksid talle soodsamad olnud, optimistlikuks luuletajaks oleks saanud, selles võib kahelda. On aga ilmne, et XIX sajandi esimesel poolel Euroopas, Venemaal ja ka Gruusias levinud masendusemeeloludele oli ta vastuvõtlik.

Väliste tunnuste järgi võib Barathašvilit üsna euroopalikuks luuletajaks pidada, tegelikult annab tema luule vahest siiski rohkem idamaa mentaliteeti edasi.

Üldse on grusiinlastele idamaalaste passiivne ellusuhtumine vististi lähedasem, euroopa mõjudele on nad küllalt immuunsed, kuigi nad euroopa tsivilisatsiooni mõningaid väliseid atribuute väga meelsasti vastu võtavad.

Siin võiks ehk ka ära märkida mõningaid momente gruusia kultuuri ja filosoofia ajaloost, millega Barathašvili, kes liikus väga erudeeritud ringkondades, muidugi tuttav oli.

Ajaloo vältel on grusiinlastel olnud võimalus kokku puutuda nii ida kui ka lääne kultuuridega, tähtsamate filosoofiliste suundade ning religioonidega.

Juba enne meie ajaarvamist, kui argonaudid avastasid Kolhiida, jõudsid Gruusiasse antiikfilosoofia ideed.

IV saj. keskel võeti vastu ristiusk ja Gruusias tekkis võrdlemisi rikkalik klerikaalne kirjandus.

Religiooni osa pole Gruusias siiski nii suur olnud kui mõnel muul maal. Religioon ei ole grusiinlasele sisemine tarve, kuna ta ennast rohkem muus välja elab. Enam võisid mõju avaldada välised traditsioonilised kombetalitused, mille vastu grusiinlastel on teatud nõrkus.

Alates III saj. märgitakse ära Gruusia sidemeid Indiaga. Gruusia kaudu olevat püütud viia Euroopasse budismi ideid. On olemas ka Buddha eluloo gruusia variant.

III ja IV saj. levis Gruusias manihheism — süntees idamaade (peamiselt pärsia) usundite ja ristiusu müütidest.

Araabia ja pärsia mõjusid nõrgendas tunduvalt asjaolu, et Gruusia oli usu kaudu seotud Bütsantsiga.

XI—XII saj. nimetatakse gruusia renessansiks. Sel ajal tekib oma iseseisev rahvuslik kultuur. Filosoofias ning ka Rusthaveli poemimis «Mees tiigrinahas» on märgata panteismi elemente.

Järgnevalt mongoli ikkest ja lõunanaabrite pidevatest kallaletungidest kurnatud ning laastatud Gruusia kultuurielus eriti väljapaistvaid sündmusi ei olnud. XVIII sajandil võib nimetada mõningaid luuletajaid, XIX sajandi algupoole luuletajatest väärrib kõige suuremat tähelepanu Nikoloz Barathašvili (1817—1845).

Barathašvili alustas traditsioonilistest ööbiku- ja roosikujunditest, mis ka gruusia kirjanduses levinud olid, eriti Bessiki (1750—1791) luules, edaspidi valitsevad tema loomingus euroopa ja vene romantiliste luuletajate teemad ning meeolud. Ta kaebab maailmavalu ja üksindust, kurdab taga kaotatud ideaali, tihti peale vaatav loodust ja maailma mediteeriva rahuga.

Barathašvili luule lähemal vaatlemisel võiks pakkuda huvi asjaolu, et Barathašvili nagu ka Rusthaveli ja hiljem Važa Phšavela (1861—1915) loomingus võime märgata autorite panteistlikku ellusuhtumist.

Ma tean, et eadatel ja hingetutel on oma keel
ja nende kõne on elavam kõikidest keeltest.

«Plataan»

Barathašvili tajub kogu loodust jumaliku alge väljendusena, milles lahustub ka inimese mina, ja selle ühtesulamise läbi võib ratsionaalsest maailmast välja pääseda. Siis valgustab päike «hämara hinge» ja ajab pimeduse laiali.

Kogu aeg kordub Barathašvili luules saatuse teema. Poemimis «Gruusia saatuse» on grusiinlaste ette kerkinud küsimus, kas jätkata lootusetut võitlust Pärsia khaani vastu või ühineda Vene impeeriumiga, mis oleks tähendanud rahvusliku iseseisvuse kaotamist. Tsaar Erekle otsustab viimase võimaluse kasuks. Barathašvili kui romantik eelistaks leppimisfilosoofiale uljast kangelasmeelsust, kuid ta näeb, et Gruusia saatuse on otsustatud, ja mis ette määratud, peab sündima.

Luuletuses «Mõtisklusi Kura jõe kaldal» kurdab Barathašvili elu asjatust ja mõtetust; headus on niisama täitmatu kui kurjuski, keegi ei tea oma headust ega kurjust, keegi ei tea, mis tuleb. Kuid me peame tegema seda, mis meile osaks antud, või nagu ütleb Koguja: Ma tundsin, et nende asjade juures ei olnud midagi head; vaid et inimene pidi rõõmus olema ja head tegema oma elus.

Eksistents, reaalsus — see on tige vaim, kiusaja, kelle petlikest lubadustest end ahvatleda lasknud luuletaja kaotab usu, hingepuhutuse ja rahu. Vastutasuks on kuri ahvatleja lubanud vabaduse.

Siin on ilmne side ka kurja kehastajatega euroopa kirjanduses.

Barathašvili loomingus võime leida ühiseid motiive teise gruusia luuletaja Davith Guramišvili (1705—1792) müstilis-religioosse luulega.

«Davithi itkus üürikesest ilmaelust» kaebab Guramišvili, et üürike elu, mis on täis kurbust ning kannatusi, ilmutab pimedust ja varjab ära valguse. Guramišvili pöördub esoteeriliste nähtuste valdkonda kuuluva nägematu päikeste päikese poole, mille valgus võiks talle lohutust ja rahu anda.

Ka Barathašvili kuuleb «salajast häält» ja püüdleb metafüüsilise ideaali poole.

Barathašvili luule tippsaavutuste hulka kuulub luuletus «Merani». Luuletaja kihutab tiivulisel muinasjuturatsul, keda võiks Pegasusse võrrelda. Liikumise, kunsti stiihia läbi võib vabaneda kõigest maisest ja siduvast, reaalsuse fataalsetest jõududest, kuigi see tähendab langemist saatuse mõõga läbi.

Mõnikord näeb Barathašvili väljapääsu reaalsuse piiratusest ka kõikeühendavas armastuses ja igaveses naiselikkuses. Ta vastandab meelelisele armastusele puhast, ideaalset, kuid viimane jääb siiski vaid abstraktseks ideaaliks. Barathašvili tuge-

vamad armastuluuletused on need, milles ülistab maist armastatut, ja just nendes jõuab ta igavese armastuse ideaalile lähemale.

Täielikuma vabaduse ning kõiksusse sulamise tunde saavutab poeet ühes oma viimases luuletuses «Taevavärvi lapseast», milles luuletaja läheneb absoluudile, kus kaovad kõik erinevused ja individuaalsus, kaovad valu, väsimus, armastus ja kannatus.

Tasa lahkun, ei ma näe
leinajate pisaraid,
kergeid kastepiisku vaid
muretul ma tunnen näol.

Need on mõned motiivid Nikoloz Barathašvili — kelle 150. sünnipäeva käesoleval aastal tähistatakse — väikeses luulepärandis.

Tüdimusest ja rikkustest

Mis meie oleme kaotanud,
oli neil alles. On ka nüüd,
John Collier, «Ameerika indiaanlased»

roloogiks peaaegu pihtimus: aastaid olen jälginud, kuidas hääbub mu huvi enamiku selle vastu, mis trükitakse ilukirjanduse nime all, etendub laval või linal. Vaid luules kohtab, kuigi haruharva, midagi, mis ulatub läbi selle tüdimuskorba, kõlades tajutavalt kokku oma meele ja mõttega. See huvi erosioon ei säästa suurkujusidki vanast või uuest ajast, ei Goethet, Kafkat ega Joyce'i, modernism niisugusena on hoopis tüütu oma ahtravõitu pretensioonikusega. Tunnen, et mul ei ole kõike seda enam üldse vaja...

Kas surub teadusehuvi kõrvale kirjandusehuvi? Omajagu küll. Aga NB! Kirjandust teevad vähesed, loevad paljud, teadus on üldiselt tema tegijate asi, teised temast õiget osa ju ei saa. Huvi teaduse vastu on pigem huvi «teaduse objekti» vastu. Õigem kui öelda «mind huvitab botaanika» on vist öelda «mind huvitavad taimed». Mitte teadus, vaid asjad ise! Asjadena, objektina võivad olla ju inimesed ja nende tegevus. Miks mitte ilukirjanduslik tegevus?! Küllap seepärast, et selles on vähe teadmatut, vähe seda, mis põhjani läbi ei paistaks. Raamatud ja värsid on kui arutu hulk amatööri nipsutatud perekonnafotosid; kõik on liiga lihtne. Nii jääbki inimtegevusest huvitavaks see, mis on meile võõras, ajas või vaimus kaugel. Kõrvuti «kunstkirjanduse» väärtuse hääbumisega mulle saab rahvaluule aina lähedasemaks, omandab aina uusi dimensioone. Ja peale puhta kaugusevõlu ilmuvad temas kui imepeeglis sellised olulised inimlikud tõesed ja seosed, mida asjata otsid euroopa kirjavaraadest. Folkloor on saanud elavaks, omaks. Kõik järgnevat ongi katse selle väärtuste ümberhindamise tulemusi, mis mind ikka veel üllatavad ja rõõmustavad, mingisse korrapärast pandult välja öelda.

Kultuuri(de)l on kolm kuidagiviisi võrreldavat komponenti (on rohkem, aga need siia ei puutu): looduskeskkond (ning tema kaitsmine), rahvalooming (NB! keel on rahvalooming), «kunstlooming». Väärtuslikem on loodus, kõige vähem tähtis, kõige vähem vajalik ja kõige kergemini taastatav on kunstlooming, looming, milles on olemas pretensioon olla kunst, mis läbi ta midagi olulist ja ürgset kaotab.

Arvame, et oleme kiviajast vaid täienenud, vaid juurde saanud, midagi minetamata. Tegelikult oleme kaotanud väga palju. Oleme kaotanud kindluse selles, et võime elada põlvkonnast põlvkonda, nagu elati enne meid, oleme kaotanud pidurid oma soovidele, oleme kaotanud selguse oma vahekordades elu, surma, looduse, teiste inimestega. Tahame palju, iga päevaga aina rohkem, andes väga vähe. Enamik meist on ainult tarbijad — see nähtus on seoses kunstiloomingu olemasolu ja valitseva osaga! —, ja see, mis me tarbime, on enamasti väga kehv, nii kehv, et taolist võib asjata otsida mõne loodusrahva loomingu. Võrreldgem laule, mida laulsid töö man meie esivanemad, ja laule, mida pärast tööd transistorraadios kuulavad meie kaasaegsed.

Meie kunstkirjandus ja muu kunst ei suuda lihtsatest tõdedest ja mõistusest irdunud keerlevat maailma selgitada ega suunata, veel vähem saab see talle olla alternatiiviks, meeldetuletuseks sellest, kes me oleme, kust me tuleme ja mida me õieti vajame. Meie kunstlooming on saanud osaks maailma enda virvarrist, on kaasa tõmmatud vajaduste rahuldamise ja laiendatud taastootmise aina paisuvasse vibreerimisse, mis ähvardab meie mõistust, elu ja tulevikku. Tema tasandil ei näe ma talle muud asendajat kui vanade ja põlisparatamatute väärtuste taasavastamist ja kuulutamist. Etnograafia ja folkloor saavad täita osa neist tohututest lünkadest, mis on meisse tekkinud. Suur osa sellest, mis loodi stabiilsetes loodusrahvaste ja talupoegade ühiskondades, on alles. Need varad tuleb välja tuua ja elustada. Kõigepealt peaksime lahti ütleva kujutlusest, nagu tähendaksid kirjutatud kirjandus ja tahvelmaal kõrgemat astet rahvalaulu ja tootemisamba kõrval. Meie kultuur ei ole teistest kuigivõrd parem, oleme temaga vaid harjunud ega vaevu teisi tundma õppima. Erinevaid kultuure on tuhandeid, kõigist neist oleks midagi olulist õppida. Mis me aga teame kas või oma esivanemaist? Oma folkloori, mille kogud on maailma täielikumaid ja paremaid, ja milles terve endisaja elu ning vaim vastu peegeldub, ei viitsi me publitseerida. Usun, et ma ei liialda, kui ütlen, et Hurda kogud on maailmakultuuris samasugune suur ja korvamatu väärtus kui Abu Simbeli templistik, Notre Dame või kuulsad Islandi käsikirjad. Ameerika folkloristil M. Jacobsil on õigus, kui ta süüdistab kirjandusteadlast ja kriitikut suletuses oma kunstkirjanduse maailma, nagu ei oleks folklooril üldse mingeid esteetilisi väärtusi. Peab imestama, kui ühekülgsed ses suhtes võivad olla muidu nii laia pilguga ja erudeeritud literaadidki.

Folkloori on raskem tundma õppida kui literatuuri, kuid tema avastamine on ka hoopis vägevam elamus. Adume, et oleme saanud tuhandekordse päranduse, mida varem ei võinud aimatagi. Saame elada paljudes maailmades ja oskame õiglasemalt ning selgemini vaadata oma maailma, oma kultuuri, mis teiste hulgas on eriti silma paistnud suure sallimatuse ja egotsentrismiga.

Suurem osa euroopa kirjandusest on minu jaoks kaotanud igasuguse väärtuse. Küllap siis see, mis jäi, on tõesti midagi väärt . . . Kui peaksin USA pinnalt nimetama luuletaja või luuletuse, mis on mulle kõige lähedasem, peaaegu et kallid, ei nimetaks ma kindlasti siiski ei Whitmanit, Poundi, Aikenit, mõnd beatnik'ut, vaid ühe navajo-indiaanlaste laulu, mis — siin paraku küll inglise keelest tõlgitult — on:

Õietolmust tähistatud rada oh saaksin käia
 rohutirtsud jalgade ümber oh saaksin käia
 kaste jalgade ümber oh saaksin käia
 ilu keskel oh saaksin käia
 ilu mu ees oh saaksin käia
 ilu mu taga oh saaksin käia
 ilu mu kohal oh saaksin käia
 ilu mu all oh saaksin käia
 ilu kõikjal mu ümber oh saaksin käia
 vanuigi ilu rajal rännates elavana oh saaksin käia
 vanuigi ilu rajal rännates taas elavana oh saaksin käia
 ilu sees on lõpp

Põimik lüürilist filosoofiat

Aira Kaal: «Üks tigu ilma majata».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 144 lk.

Umbes samaks ajaks, kui ilmus Aira Kaalu esimene luuletuskogu, oskas tosin Tartu koolitüdrukut peast tema luuletust «Teesillutajad» ja teadis kindlalt, et ta on võitluslaulik. See määratlus oli ebaammendav ja ühekülgne nagu kirjanduse algkoolitarkused enamasti ikka, aga näitas siiski kätte ühe luuletaja olemuse tunnusoost. Aktiivne ja sotsiaalselt mõtestatud on Aira Kaalu luule ikka olnud. Võitlev hoiak iseloomustab seda nüüdki, nagu kinnitab tema viies (kui 1961. a. valikoguga kaasa arvata, siis küll kuues) luuletuskogu «Üks tigu ilma majata». Varasemaga võrreldes on aga märgata positiivseid nihkeid selles viisis, kuidas luuletaja kodanikutunne avaldub. Deklaratiivsus on tunduvalt taandunud, filosoofiline mõtisklus on tihedasõnalisem ja enam luuleks selgitud. Seitsmeosaline «Jälle Tartus», mille kõik osad pole küll ühteviisi head, annab üsna mitut puhku üle lugeda ja mõelda. «Puhtpublitsistliku aine poeesiaks destilleerimine on raskemaid ülesandeid, mida poeet võib endale võtta.» ütleb Jaan Kross, ja tema peaks ju hästi teadma. Seda silmas pidades ehk ei peeta ülekiitmiseks, kui veel kord nimetada luuletusi, nagu «Ega me pole siis mõned pursuid», *** («Vahel lööd ajalehe lahti»), ka «Hüpe tundmatusele».

Oma uue luuleraamatu pealkirjaks on Aira Kaal valinud avavärsside kujundi luuletajast kui ilma majata teost. Kahekordne esiletõstmine viitab rõhutatult sellele hell-olemise ja kaitsmatuse tun-

dele, mis on autorit saatnud läbi aastakümne. Kõik läheb talle korda ja puudutab teda otseselt. Inimkonna suured probleemid, nagu Kuuba kriis ja Vietnami sõda, fašism, Hirošima katastroof ja baasid Kuul, erutavad teda endistviisi. Uusi kõlasid tema luulesse on aga toonud peamiselt kitsamalt isiklikus elus läbielatu. «Murelik süda» ja «murelik uni», aimus, et armastuse aiad on jäänud seljataha ja üksinduse kõrb ootab ees, nukker küsimus: «Kas kuskil vajatakse mind?» See on uus, hoopidest helaks tehtud lüürik, majata tigu, kes on ilma jäänud tunasest rikkusest ja soovib nüüd veel ainult «rõõmukiirekest valude vahele». Nii kaitsetu ja õnnetu, nagu siin luuletuste kildudest kokkupandud pildi järgi paistab, see majata tigu muidugi pole.

See on küll paradokslik, kuid näib nii, et just seesama võitlusvaim ja optimism, mida Aira Kaalu luules hinnatakse, on mõnikord talle veel komistuskiviks. Peaaegu igas mure ja nukruse meeleoludest sündinud luuletuses leiame ka otsesõnalise tunnistuse, et endine võitlusvaim pole murtud («Ma otsin oma kohta elus», «Rohelised silmad», «Täie sõõmu»). Kaotajanagi ei lase luuletaja masenduslainet endal üle pea kokku lüüa, sest «inimene peab olema tugev» («Rohelised silmad»). See tundub umbes nii, nagu tahaks lüüriline kangelane lausa Münchhauseni kombel ennast optimismipatsist sikutades nukratest elamustest välja tõsta. Ja juhtubki nii, et

tahtmises tingimata ka iga üksikluuletuse raames püstipäine ja sirgeselgne olla hajutab luuletaja ise vastloodud meeleolu ära, lõhub silla enese ja lugeja elamuse vahelt. Teisest põhjusest, miks Aira Kaalu lüüriliste luuletuste emotsionaalne laeng alati kümnesse ei taba, on mujal juttu olnud seoses kogu tema luuleloominguga. See on teatav hoolimatus vormivahendite valikul, ükskõiksus kujundikeele rikkuste suhtes.

Loodusega on Aira Kaalul tihe kontakt. Suur osa luuletuskogu värssidest on sündinud kokkupuutest loodusega, siit on tulnud impulsid mitmeteks mõtisklusteks, uuteks eneseleidmisteks. Missugune osakaal ja tähtsus on seejuures kodutundel, ilmestub hästi nähtavaks Armeenia tsükli, «Läti mere meeleolude» ja «Kodunurga värsside» kõrvalt. Kontakt võõra loodusega leitakse koduste igiomaste detailide kaudu («Need kivid») või jäädakse imetleva turisti ja viisaka võõrustaja vahelise suhtlemise staadiumi. Muidugi võib ka selline suhtlemine anda ilusaid luuleelamusid («Lihtsam on olla...»). Teistsugune on suhe kodukandi loodusega. Saaremaa paepinnal tuttavate kadakate, lillede ja rohtude keskel liigub luuletaja omainimesena ja omainimesena märkab ta luulet sealgi, kust turisti pilk üle li-

biseks, leiab üllatava mõttelõngajupikeste sealt, kust võõras ei teaks otsidagi. Võrreldes kas või 1958. a. valminud luuletust «Kübassaare» («Valitud luuletused») ja 1963. a. pärit «Kübassaare motiivi». Luuletuskogu viies vihik «Kodunurga värssid» on omaette arvestatav väärtus Aira Kaalu loominguks, samuti kui proosaraamat «Kodunurga laastud».

Aira Kaalul on kena irooniline lühiluuletus «Jah, me teadsime». Üldse on «Üks tigu ilma majata» rikas heade miniatuuride poolest ja päris mitme pikema luuletuse puhul näib, et lihtne kärpimine oleks andnud häid tulemusi. Näiteks tundub, et kui kõrvaldada lõppstroof pluss kaks värssi eelviimasest stroofist, oleks «Tartu tankitõrjekraavil» märksa enam luuletus kui praegusel kujul. Aga loova isiksuse tööd «parandada» on väga kahtlane ettevõtte, niisamuti kui neile teenäitaminegi. Tagasi tulles miniatuuri «Jah, me teadsime» juurde: luuletajatega on samuti kui maailmaga — nad «meilt ei küsi luba, / mil viisil muutuda» või ka muutumatuks jääda. Seda tuleb tunnustada, kas see meeldib või mitte. Muidu võib juhtuda nii, nagu omal ajal Mats Traadi puhul, et «kandidist» Traati tagasi ihaledes ei tahetud tunnustada uut kvaliteeti tema luules.

E. Pillesaar

Maailmapildi teisenemine

Harald Suislepp: «Aeg tuleb maa ja mere peal...»

«Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 77 lk.

Kitsuke on see maailm, kust teele minnakse; ahtrate künnivagude vahelt ja kaugustest kõneleva koduse lahe äärest, mida illustraatorgi on väiksusest kõnelevaina suutnud esikaanele markeerida. Juba poeemi avastroofis suudab Harald Suislepp selle maailma lugeja ette tuua:

Ma istun pliidi ees ja raiun alla hagu.
Veetrummel mühiseb. Supp haudub
kaane all.

Paest põrandal käib sooja toodud tall.
Jääd täis on aknaruut. Jääd täis on
uksepragu.

See on aurune ja külm kivipõrandaga taluköök kehvas peres, kus noored loomad talvel külma eest tarre tuuakse. Ja ometi hakkab poiss just seal veetrumli rahuliku laulu saatel läbi jäätunud ruutude laia maailma vaatama, seal kuuleb ta esimesi jutte ning mälestusi, mis tema maailmapilti, kitsasse nagu kodutanum

ja halli nagu põhjapaas, hakkavad mõ-
rasid lööma.

Autobiograafiline, nagu H. Suislepa järjekordne poem «Aeg tuleb maa ja mere peal...» on, kätkeb ta endasse minajutustaja kujunemisloo lapseas-
taist ja varsaarust kuni enam-vähem küpse nooruki eani. Ta ei käsitle oma teemat sellises kronoloogilises järjestu-
ses nagu mõned Juhan Smuuli või Mart Raua poemid, vaid üksikute sündmuste, karakterite ja unistuste teadvust-avar-
davate sähvatustena, millel küll ka on oma ajaline järjestus. Beekmani viima-
sed poemid ja ka poemivõistluse lau-
reaatide Rimmeli ning Siia tööd, millest viimane «Nooruse» vahendusel on juba jõudnud lugejani, erinevad Suislepa poemist muidugi rohkem kui tema «Aeg tuleb...» harjumuspärasest krono-
loogilis-biograafilisest laadist. Ent kas ei teeks me oma luule piire kitsaks, haka-
tes eranditult kõigilt autoreilt nõudma iga uue laadiga kaasaminekut?

Näib küll nii, et Suislepa puhul oleks eelmainitud nõudmine päris kohatu. Poem on omamoodi tema «pärisosa», nagu ta seda tõestas oma hästi õnnestu-
nud ja humoorikas rahvaliku keele poe-
tiseeringus «Suure Vankri jälgedes». Ja kõik luuleteosed ei saa ju tekitada poo-
leldi irratsionaalseid teid pidi sõlmuvaid
assotsiatsioone. On ka teisi mõtteseoseid, mis käivad mööda konarlikke paepõran-
daid, tunnevad supileitset ja kupakartu-
lite hõngu, toetavad õlga vastu jäätunud
lävepiita, sõrmitsevad karedat, koipurust
soldatisinelit või käristatud nurgaga
keisripilti. Ja need viimased reaaliid on
Suislepa luules olemas. Nähtavad asjad
ja lausutud sõnad on need, mis tema
mõtet juhivad argipäevases mulla-, pae-
ja merelähedases maamehe maailmas
Ida ja Lääne ning kahe suure sõja va-
hel.

Inimese kujunemine, tema maailma-
vaate ja mõttemaailma selgimine on
keerukas ning kummaline. Ja kui käi-
dud teed hakata üksijäli uuesti läbi as-
tuma, jääb ikka midagi vajaka või lisan-
dub midagi liigset. On seda tunda ka
Suislepa poemis. Varasem periood
poemi tegevusvallast on markeeritud

ainult üksikute sündmustega, karakte-
ritega, rekvisiitidega, n.-ö. püssidega,
mis on seal üksnes selleks, et etenduse
vältel lahti minna, antud juhul mõtte-
seoseid tekitada. Viimased kaks-kolm
aastat aga toovad episoodide märksa roh-
kem lisaks. Eks see ole teataval määral
õigustatudki: ajaloosündmuste kulg kii-
reneb seal ja paljugi toimuvast muutub
määravaks tulevikule. Ometi tekib luge-
des tunne, et autor on kas tahtnud liiga
palju korruga ära öelda või on ta öelnud
liiga palju otseselt. Sisu on õige,
kuid sõnad on nagu keisri uued riided,
milles valitseja üsna lihtsurelikuna näib.
See miski, mis siin kohati puudu jääb,
on nagu mingi salapärane ja defineeri-
matu neljas dimensioon, mille ta tõde on
alasti ja võib meid üsna ükskõikseks jät-
ta, kuna poeetiline sõnaseade laenab tal-
le hoopis uue kõla- ja mõjujõu.

Poesia ei pea alati peituma kitsas
troopide keeles, vaid kohtame teda ka
kompositsioonis, detailide, episoodide,
karakterite valikus. Just viimases vald-
konnas ongi Suislepp poemi lõpupoolel
ilmselt ripatanud: küllus, mis peaks te-
gema lõpu eriti tihedaks, muudab selle
hoopis hõredaks.

Poemi algupoolel on toredaid episoo-
de, kujundlikke ja kõnekaid karaktereid,
mis aitavad ilmestada nii aega kui ka
minajutustaja kujunemist. Pajauruses,
supilõhnalises köögis kõlab jutt, milles
saavad «nii vasikad kui vallaisad vae-
tud» ja mis muudki «ilma parandab ja
paikab»; siin marsivad mehed, vindid
seljas, Karpaatides, on Oktoober, bol-
ševikud, Lenin, punased ja valged...
«Kas Venemaa on paradisi või seek?»
Ja «ilmapilti tungib esimene pragu».
Sealt tungib kujutlusse «veretav lipp /
nagu punakaartlase märk / taeva halli
papaaha ees...», ja teadvusse «Vene-
maad ei ole enam» varata jäänud võrs-
ti, armeeta jäänud valgekaardiohviti-
seri, õueta jäänud õuedaami suu kaudu,
kuid Port-Kunda tööliste suust: «Ei, Ve-
nemaa on, / aga kapitalismi matsid nad
maha.»

Episood vanaema, tema kirstu ja keis-
ri perekonnapildiga teenib osalt möödu-
nu iseloomustamise eesmärki, annab

kindlasti selgejoonelise pildi vanaemast enesest ning erinevusest nende maailmade vahel, kust vanaema on tulnud ja kuhu pojapoeg astub. Suislepale mujalgi omase irooniaga öeldakse siin, et «vangis on ka v a b a dik, kes v a b a riiki kukutas» (sõrendused minu — V. V.). Samasse ütlemisslaadi kuulub ka teade: «Koka seelikuga kaeti kadund keisri segu.»

Seesama aeg, mis tuleb maa ja mere peal, muudab neid, kes temaga ühte jalga käivad, tasapisi, märkamatuult, kuid järelejätmatuult. Üks, keda autor sellisena näitab, on lell Kaarel, kange jõuga vana sulane, kellele keisrinna Kaug-Ida laatsaretis siidlindiga kuldse muna kinkis. Lell hoiab muna ja koitanud mundrit, aga ei astu soos punaste haudadele, kuigi ta sinna kõrvale taas konstateerib: «Palermos on valged maetud» ja ohkab: «mis aegu veel näha saab.»

Suislepp on ilmselt seadnud eesmärgiks näidata neid paljusid elutahke, mille vastu poemi minategelane end oma kujunemiskäigus hõõrub. Eelmainituile lisanduvad veel kaitseliidu paraad ja presidendi kõne, mille ta peab raadios «kogu eesti rahvale», jutlustades kuldset keskteed, millest mõeldes nooruk läheb «koju üle umbetuisand välja» ja juurdleb, «kus on siis minu õige tee?».

Oma tee otsimise motiiv on eesti poeemides ennegi kõlanud. Ja lõppkokkuvõttes on nad ka lahenenud ühtemoodi: ikka on nõukogude võim see, kes majanduslikust kitsusest ahistatud ja haridusteelt kõrvale surutud nooruki õigele rajaotsale aitab. Siingi sõnab vanaema kooli ihkavale pojapojale: «Raamatud, mu poiss, on ajaviide...» Kuna ebaõnnestub ka katse pageda laeva, taskus viisteist senti ja kannikas sepikut, ning kirjakandja-ametisse kandideerib enne teda paar ülikooliharidusega meest, siis ei jäägi üle muud teed kui kunda edasi jaanikesa, vihtuda heina niita, aidata ilma mõni vasikas (selle episoodi vajalikkuses võib muide kahelda) ja viia tapale tubli pullikene, kes suurtalude pingipikkuste sarvekandjate vahele armetukeseks kahaneb.

Kitsas on see argipäevaring, milles nooruk tammub. Ent siiski tekib küsimus, kas sellestki kõik on poeemi arenduses vajalik. Ei vaidleks küll vastu episoodile Suurisaari Hallidega — need kujud kerkivad tagapool valulikus kokkuseades uuesti esile, kuid liiga detailiseerivasse olustikulisusse kaldub kartulite valimise lugu koos külaklatšiga. Siuliselt pole siin midagi uut, mida teiste näidete varal poleks enne või pärast juba öeldud. Kesakünniga kõlab kaasa vanaema elutarkus: «Põld on meie leib», heinaniidul aga vastandub poiss teda ümbritsevale maailmale kahes plaanis. Lõpe-Kusti on mürakas mees, keda töö ei murra, poissi aga murravad nii töö kui ka unistused; naabritüdruk omakorda oma lihtsameelses üheplaaniilisuses arvab poissi temale mõtlevat.

Vastandamine on ilmselt Suislepa meelisvõtteid. Nagu juba muulgi puhul, nii toob ta kõrvuti kaks karakterit — Naaskli-Peetri ja Pahllepa taadi. Esimene puistab luiskelugusid, heidab nalja oma poolteise meetrise kasvu üle ning õpetab:

«Elu on kui Pärtli härg,
kukud — puistab läbi.

— — — — —

Poiss, sa haara elul ka
nagu härjal sarvest!

— — — — —

Aga naer on terviseks.

Poiss, kui saad, siis naera!»

Taat aga lausub Peetrit põlastades: «Elu on nagu Kunda tsemendivabriku / kivi-hunt. / Viskad talle lõugade vahele / lahmaka / seda kõva, / seda sinavat, / seda sätendavat / Ubja paat — / ramps! ramps! / ja ongi läbi.»

Arnold Tulik on oma retsensioonis «Sirbi ja Vasara» veergudel juba ära märkinud, et mitmed muud karakterid on Suislepal hoopis enam õnnestunud kui isa ja ema kujud. Viimased jäävad üsna veretuks, sest kumbagi pole iseloomustatud rohkema kui üheainsa jutuga tema suust — isa räägib Viru vandest, ema häbiringast. Need lood on olustikulist laadi, kummagi jutustaja

isiksust ja tema mõju minajatustajale need ei ava. Vanaema on poemis küll antud meeldejääva kujuna — eks seegi ole üks meie kirjanduse traditsioone juba Kitzbergist peale —, aga on enam kui küsitav, kas oli mõtet sellesse poemi sisse tuua pilti tema lautsil lamamisest. Autor on pildi kirja pannud ilmse soojusega, kuid pidanuks seda kasutama kuskil mujal, sest aja kulgu ja minajatustaja vanemakssaamist näitavad muudki märgid, näiteks kas või vagonilaadimine, mis lõpeb erinevate leeride vastamisikerkimisega «Põhjala» kõrtsis.

Siitpeale muutubki poemi sündmuste vaheldumine üpris kiireks: Talvesõda, vestlus nõukogude lenduriga, oma koha otsimine kaheks lõhenenud maailmas, leeritunnid ja esimene armastus, mis «kui kirikukukk ... kutsub pilvede alla». Ning siis tulevad Juunipööre, kaasalõõmine, reaalsena kangastuv kool, lootus esimeste värsside avaldamisele, ja siis — sõda. Kõik on õige, kõik on olemas ja oma kohal, ent ometi ei saa lugedes lahti mõttest, et Suislepa poem oleks võitnud, oleks ta kaldunud kõrvale sellest harjunud trafaretist lõpetada nooruki kujunemistee sõjaga. Antud ju-

hul oleks oodanud murdejoont kuskil neljakümnenda aasta sügises, seal, kus lõplikult selgub, kummale poole kuldset kesktee tuleb noorukil asuda. Esimene nõukogude aasta, rikas sündmuste poolest nii elus kui ka poemis, ei lisa ometi midagi erilist ega olulist nooruki kujunemisse. Tekib just see häda, millest eespool juttu: faktide kuhjumine toob kaasa sisulise hõreduse.

«Aeg tuleb...» on nooruki kujunemislugu, küllalt tüüpiline meie paepealsele ja meretuulisele Eestimaale. Sealjuures on Suislepp sellele siiski andnud individuaalse, kordumatu värvingu, eriti algupoolele. Kahju, et seda individuaalset, omaenda leide ja iseloomulikke sündmusi ning inimesi ei piisa poemi lõpuni. Viimane veerand poemist ei ilmuta enam suislepalikku omanäolisust, on ilmsed «käärid» soovi ja suutmise vahel. Ja kuigi ei lugejal ega ka kriitikul pole õigust luuletajat õpetada, kuidas ta peab kirjutama, ei saa nad ometi jätta ütlemata, kui midagi on vajaka. Paraku valitseb poemi lõpus pingevaegus. Suislepp on osanud maailmapildi teisenemist küll õiges kohas alustada, kuid lõpetamisel on oskusest puudu jäänud.

V. Villandi

Lähima mineviku kirjanduslugu

Jaan Kross: «Vahelugemised».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 208 lk.

Kui ma tahan kinnitada oma usku meie kultuurialasesse edasilükkumisse, siis loen vastavaid kirjutusi vanadest ajalehtedest ja ajakirjadest, mitte ainult aastaist 1949 ja 1950, vaid ka aastaist 1958—1965. Seal veendun isegi väga piiratud aruga autorite arengus. Seal näen noil aegadel häbimärgistatud ja hukkamõistetud ideede viljakust meie ajal. Ja eriti on lust näha: luule mõistmine on viimase kümne aastaga tohutult tõusnud.

Jaan Kross on oma uues raamatus avaldanud üheksa aastail 1953—1961 valminud kirja, sõnavõttu ning seismajää-

nud artiklit. Küsime praegu: mispärast need leheküljed tol ajal seisma jäid? Vastus on üsna selge küsijalegi. «Vahelugemised» dokumenteerivad seega kirjandusliku mõtte arengut tubli kümnekonna aasta kestel. Hiljem seltsivad neile perioodikas avaldatud artiklid.

Selles raamatus on palju levitamiseväärsust. Siin on «Sonetiarutlus» («Noorus» 1958, nr. 11), selle luulevormi väga hea ajalooline esitus. Siin on esmakordselt avaldatud poleemika tolle tolmu vastu, mida omal ajal tehti I. Sikemäe «Tolmu» puhul. Viimane on kasvanud juba üle tolleaegselt vaidlusest ühe ar-

vustajaga, on saanud kirjandusearvustuse üldmõistetavaks propedeutikaks konkreetse näite varal. Siin on «Sõnavõtt luulearutelul 1961», sissejuhatus luule arvustamisele, mis paraku küll igiaktiivse Lembit Rimmelga nime tarvitades selgitab luulekriitika algmõisteid. Rea arvustuste ja reportaažide hulgas tahaksin eriti esile tõsta kirjutust August Sangast («Üks noormees otsib õnne, üks mees on leidnud tõe» — «Looming» 1964, nr. 10), arvustust P.-E. Rummo, L. Ruudi, A. Siia, M. Traadi, E. Vetemaa luuletuste esikkogude kohta («Looming» 1963, nr. 3), ta esseed «Veidi luulest, pisut intellektist, raasuke muust» («Sirp ja Vasar» 1964, 12. ja 19. juunil), esseed maitse muutumisest «Luulest, linnadest ja muust» («Kultuur ja Elu» 1963, nr. 3). Muidugi jääb Jaan Krossile au ka Paul Rummo «Puhkuse päeviku» luule tabamisest, Karl Ristikivi romaanide mõistmisest, samuti kui ta Mordvamaal pani tähele huvitavat skulptorit, kelle nimi on Erzia ja kellest me lihtsalt midagi ei tea.

Jaan Krossi esseede ja artiklite väärtust tõstab asjaolu, et need on tükk aega seisnud, vahel käsikirjas. Kõige muu kõrval, mis ajalehtede ja ajakirjade

aastakäikudes samadest aastatest on lootusetult tolmunud, on need esseed ja artiklid säilitanud oma värskuse ja isegi aktuaalsuse; ta vastasjalgsete tookordseid väiteid ei peeta üldiselt enam kaas-aegseks. See tähendab: autoril on olnud asjust õige arusaamine, ta on tabanud arengu üldist suunda, on aidanud arengut ka ise õigesti kujundada.

Värskendavad on artikliproosa juurde sahtlis hoitud luuletused, kord kolmele poetessile, kord kunstnik J. Greenbergile, kord Heinele; kord aga on lausa poetiseeritud tarka kriitikut, kelle kriteerium kujuneb arusaadavast teesist: «Ma ei saa aru.»

Jaan Krossi «Vahelugemised» on ilus ja vaimukas vahend hiljutise kirjandusemõistmise ja kirjandusliku elu dokumenteerimiseks. Selle raamatu täienduseks ootan vastavate aastate kirjanduskriitika ajaloolist lugemikku: neid rohkearvulisi artikleid ja sõnavõtte, mis kümne aasta eest ja hiljemgi hoiatavalt utsitasid Ain Kaalepit, Jaan Krossi ja Ellen Niitu ning hiljem mitut nooremat luuletajat. Raamatu motoks võiks olla Goethe tark lause: «Alles geht vorüber und wird zum Traum.»

N. Andresen

Kroonikalist

Moskva kirjastuses «Hudožestvennaja Literatura» jõudis lõpule A. H. Tammsaare teostesarja (6 köidet) väljaandmine. Nüüd on vene lugejale kättesaadavad meie klassiku kõik peamised tööd: «Tõde ja õigus», «Kõrboja pere-mees», «Põrgupõhja uus Vanapagan», «Ma armastasin sakslast», näidendid («Kuningal on külm», «Juudit»), hulk miniatuure, jutustusi ja novelle. (Muide, umbes kolmandik sarja võetud teostest oli varemgi vene keeles üksikraamatutena ilmunud.) «Teoste» ilmumise eest tuleb tänulik olla suurele aktivistide grupile — nii tõlkijatele kui ka toimetajatele, kirjastuse ja kolleegiumide esindajatele. Teostesarja toimetab R. Minna.

*

6.—16. augustini külastas eesti kirjanike delegatsioon — R. Sirge, K. Merilaas, D. Vaarandi, A. Sang, E. Lättemäe, R. Kaugver, G. Vassiljev, K. Kääri, A. Siig, H. Runnel — Karjalat, kus viidi läbi eesti kirjanduse dekaad. Karjala ajakirjandus, raadio ja televisioon osutasid pidevat tähelepanu dekaadi kul-

gemisele, avaldades jooksvat informatsiooni, intervjuusid delegatsiooni liikmetega ning tutvustades laialdaselt luulet ja proosat nii soome- kui ka venekeelseis tõlkeis. Eesti kirjanduse lehekülgi andsid «Neuvosto-Karjala», «Komsomolets» (v. k.), «Leninskaja Pravda» ning isegi rajoonilehed, ajakirja «Punalippu» 4. (parajasti tehtav) number aga oli peaaegu tervenisti pühendatud eesti autoreile. Suured avalikud esinemised olid Petroskois, Kontupohjas (siin koguni linnväljakul), Olonetsis... ja — muidugi ka Kalevala päris-laulumaadel Kalevalas (end. Uhtuas).

On teadmata, kui suure kasuteguriga suutsid eesti kirjamehed oma esinemistel eesti kirjandust ja kultuuri tutvustada, kindel on aga see, et tunded ja mõtted, mis Karjalast kaasa toodi, on kodused ja kallid. Nende muljete tekkimiseks aitas kaasa dekaadi hea organiseerimine karjala kirjanike ning kõigi sõbralike jõudude poolt.

Tundub, et pulss Karjala ning Eesti vahel on teinud esimesed tuntavad tukatsused. Annaks aeg talle elujõudu!

Isiksus sotsioloogide vaatevinklist

Käesolev aastanumber on meile kättesaadavaks teinud paar kirjandusteost, mis inimisikut ja tema seoseid keskkonnaga tavaliselt teadusele sobivaks peetud kainuse ning täpsusega analüüsivad (näiteks või Pereci «Asjad» «Loomingu» Raamatukogus) ja Butori «Modifikatsioon»), Paraku ei ole professionaalsete sotsioloogide ja psühholoogide poolt pakutav inimesekäsitus tihti veel kaugeltki nii detailne ja sünteetiv. On aga siingi põhjust tõdeda viimase aastaga süvenenud huvi ja asjalikkust — kas või fakti näol, et mõnekuulise intervalliga on vene keeles ilmunud kaks originaalautoritelt pärit isiksusemonograafiat: Leningradi ülikooli professori Igor Kon'i «Isiksuse sotsioloogia» («Sotsiologija litšnosti», M. 1967) ja Moskva ülikooli

õppejõu L. Bujeva «Sotsiaalne keskkond ja isiksuse teadvus» («Sotsialnaja sreda i soznanije litšnosti», M. 1968).

Mõlemad autorid on üksmeeles veendunud isiksuse probleemistiku erilises aktuaalsuses ja ka keerukuses, mis ei võimalda praegu veel välja pakkuda ammendavat ning integreeritud marksislikku isiksusteooriat.

I. Kon'i raamat, mis on ilmunud kaasja filosoofilisi probleeme populariseerivas sarjas, on pigem refereerivat kui uurimuslikku laadi. Autor selgitab selliseid meie lugejatele võõravõitu sotsioloogilisi mõisteid nagu «roll», «sotsialiseerimine», «referentgrupp», pakub informatsiooni isiksusekäsituse peaaegu kõigist mõeldavatest aspektidest (süvapsühholoogilisest ajaloolis-filosoof-

filiseni) ning mitmete teooriate ja voolude kohta. Arusaadavalt on siiski huvitavamad need peatükid, mille aluseks on autori enda teaduslikud huvid ja süvendatum uurimistöö: «Isiksus ja sotsiaalsed rollid», «Eneseteadvus ja enesehinnang», «Konformism ja tema loomus». Konformismi uurimine lubab Konil teha järelduse tugevast seosest, mis ühendab konformistlikku käitumist ning autoritaarset, dogmaatilist, stereotüüpidele toetuvat mõttelaadi. Konformisti iseloomustavad «ideede vaesus», «eneseusalduse vähesus», «umbusklikkus ja valvelolek teiste inimeste suhtes», «keskpärasus, moraliseerimine, sallimatus kõige vastu, mis näib neile normist kõrvale kalduvana». Kon juhiv tähelepanu konformismile iseloomulikule «kollektiivi nimel» otsustamise sildile, mille taha konformist peidab oma individualismi ja sotsiaalse vastutustundetuse.

Vastukaaluks neile sotsioloogidele, kes kaasaja inimese otsustusvõimele peavad saatuslikuks nn. «rollide surutist», on professor Kon veendunud isiksuse ja sotsiaalse vastutuse kasvus just tänu suhete ja rollide paljususele, mis jätab isikule suurema valikuvabaduse: «Oma rollide iseloomu määramisel, samuti kui nende valikul on indiviid küllaldasel määral autonoomne... iseseisev valik on mitte ainult võimalik, vaid ka vältimatut, selle tagajärgede eest on inimene võimeline ja ka kohustatud kandma moraalselt vastutust, kusjuures see käib mistahes sotsiaalsete rollide ja mistahes eluliste situatsioonide kohta.»

Kõrgelt hindab Kon loominguvõimet,

mida ta defineerib kui võimet väljuda vahetu ümbruse raamistusest.

L. Bujeva ei püri andma täielikku pilti isiksuse sotsioloogilise käsitluse võimalustest, samuti püüab tema raamatu põhilaud olla kainelt teaduslik, ilma isiklike filosoofiliste ja eetiliste seisukohavõttudeta (mis, vähendades küll Koni raamatu «tõsiteaduslikkust», on meeldivaks tõendiks selle kohta, et sotsiaalne vastutus pole Leningradi sotsioloogile ainult teoreetiliseks probleemiks).

Teadmisi grupiteooriast ning muudestki sotsiaalsühholoogia valdkondadest püüab Moskva autor ühendada kontseptsiooniks ühiskonnalt saadavate teadmiste süsteemi ning isikliku kogemuse vastastikusest mõjust isiksuse kujunemisel, eriti oluliseks pidades töösuhete ning ametliku kasvatus- ja mõjutussüsteemi toimet. Siiski näib, et Bujeva poleemiline seisukohavõtt nende uurijate suhtes, kes olulisemaks peavad intiimsemate elamuste, lähedase keskkonna, väikese grupi mõju isiksuse kujunemisel (ka I. Kon näib pooldavat viimatinimetatud arvamust), pole küllaldaselt argumenteeritud.

Kui peaks tekkima mõte, et ka eesti lugeja võiks olla huvitatud isiksuse probleemide käsitlemisest nõukogude humanitaarteadustes, oleks vist tuumakamaks valikuks I. Koni «Isiksuse sotsioloogia». Selle tõlge eesti keelde pakuks esialgu rahuldaval määral informatsiooni ning ka ainet järelemõtlemiseks mitmete inimloomusele ja ühiskonnale omaste joonte üle.

«Inimesed, olge valvsad!»

Käesoleva aasta septembrikuus möödus 25 aastat žurnalisti, kriitiku ja kirjaniku, Tšehhoslovakkia rahvuskangelase Julius Fučíku surmast. Julius Fučík hukati vanglas saksa okupantide poolt 1943. Ta looming pole mahult suur, ent tema sõnad: «Inimesed, ma armastan teid! Olge valvsad!» on muutunud selliseks rahvusvaheliseks sümboliks, nagu iga vene ja nõukogude inimese jaoks on muutunud võrreldavaks folkloorseks väljendiks gorkilik pöördumine: «Kellega olete teie, «kultuuri-meistrid»?». 30 aastat möödub sel aastal ka teise antifašisti — Karel Capeki surmast. Capek on suur nimi, oli väga mitmekülgne kirjanik. Tema tähtsamad teosed on kirjutatud ajal, mil fašismimeelne Saksamaa hakkas muutuma üha ähvardavamaks sõjaliseks jõuks, ning nad said hääleks, mis kutsus kaitsma kodumaa ning maailma vabadust. Need

teosed — romaan «Sõda salamandritega» ning näidendid «Valge taud» ja «Ema» — on ka eesti keeles ilmunud (1956). Karel Čapek suri detsembris 1938, mõni kuu pärast natslike vägede marssimist Prahasse. Noil ohupäevil kirjutas — nüüd juba 10 aastat tagasi surnud — tšehhi poeet Vítězslav Nezval luuletuses «Kui sa Praha oled ohus»: «Kui sa Praha oled ohus et orkaan / Paiskab välja su uinuvad aknad ja et langevad meteorid / Sind tulega kroonima häirima su kirikute und / Kihluma su granaatõuntega mis on laiali maas nagu palvehelmed / Muutugu siis su tornid lafetideks ja kaitsku end kuldsete saablitega / Aga et see nõnda võiks minna oh Praha ei tohi sa olla / Nagu see rikas emand kes sõrmuse Vltavasse heitis / Hingetu olend keda needsid kerjuse prohvetisilmad / Sest siis täituks kala hirmus ennustus ja sul

tuleks minna kerjama igaveseks ajaks /
Sa minu ilus truudusetu sa minu armastus» (A. Sanga tõlge).

Nende progressiivsete kirjanduslike tähtpäevade meenutamine on sobilik päevil, mil Tšehhoslovakkia rahvas teeb kogu maailma silme all mehiseid pin-

gutusi oma sotsialistliku riigi ehitamisel ja kindlustamisel. Sest praktika näitab, et see töö on kaugelt raskem, kui kunagi võis arvata utopia «Päikeselinn» autor, ideaalsest kommunistlikust ühiskonnast unistaja Tomasso Campanella, kelle 400-ndat sünnipäeva sel kuul võiksime pühitseda.

Agnes Taari tähtpäev

Viljandimaa ja Pärnumaa piiriladel Vana-Karistes asub Abja-Paluoja alevist Kanakülla viiva kõrvalise maantee ääres endine Maru koolimaja. Siin sündis kooliõpetaja Ado Taaril 17. septembril 1898 tütar Agnes, kellest tuli samuti pedagoog, aga hiljem ka kirjanik. Agnes Taar sai alghariduse Maru valla-koolis ja Halliste kihelkonnakoolis, küpsustunnistuse tõi ta koju 1916. a. Pärnu gümnaasiumist, täiendas end Tartus J. V. Veski pedagoogilistel erakursustel ning omandas algkooliõpetaja kutse. Ta on töötanud õpetajana väikestes maa-koolides: algul kodus Marul, hiljem 20-ndaail aastail Otepää Vidrikel, Emajõe-mail Sarakustes ja Virumaal Laekveres. Hiljem on ta olnud postiametnik Viljandis ning a. 1931—1932 toimetanud «Eesti Naise» lastelisa «Väikeste Sõber». Edaspidi kulus energia peamiselt kirjanduslikule tööle, elukohaks kuni tänini on Tartu.

Kirjapõllule tuli A. Taar lastekirjanikuna, avaldas ajakirjanduses värsse mudilastele, 1928. a. ilmus neist kogumik «Klu, klu...», 1936. a. järgnes värssjutustus «Mustlase koer». Ajakirjas «Jutu-paun» ja mujal on tema sulest ilmunud rida lastejutte. A. Taari lüürilised luuletused on jäänud laiailmpaisatuna ajakirjanduse veergudele.

Ajakirjades-ajalehtedes leidub ka tema proosalaaste ja följetone. Kuid laiemalt on ta tuntuks saanud oma näidenditega. Juba esimene neist, «Ema-ke maamuld» (1931), saavutas suure menu «Vanemuises» ja levis laialdaselt külalavadel. See innustas autorit kirjutama samade tegelastega järke «Kõrge-mäe noored» (1932). Ka komöödiates «Naisvallavanem» (1933) ja «Kolm sün-

di» (1935) kujutab ta maaolustikku. A. Taari naljamängud on lustakad, värvika rahvakeelega, neis esineb lopsakaid külatüüpe ning toredat situatsioonikoomikat. Ühiskondlikest vastuoludest on aga autor enamasti mööda vaadanud või pakkunud ebaelulisi ja kompromislikke lahendusi. Nagu Richard Roht oma romaanides, nii ka Agnes Taar oma näidendites arwab kurja juure peituvat linnades ning pakub universaalse ravivahendina välja talu-elu idülle.

Näendid «Kes on süüdi?» (1934) ja «Naine tulikahjumärgiga» (1936) on psühholoogilise probleemistikuga, autor arutab siin abielu- ja armastuseküsimusi, naispeategelaste eluteele kuhjub tihti kannatusi. A. Taari hilisemad näendid jäid käsikirja, paar tükki on sõjapäevil kaotsi läinud. A. Taar on kirjutanud libreto A. Virkhausi operetile «Veskineiu» ning hulga lühinäidendide lastele («Mure ja rõõmu loss», «Viiu sõit kevadrüüki», «Kuri Kill loomade kohtu ees» jt.).

Proosa valdkonnas on A. Taar oma parima andnud kaksikromaanis «Mari-Ann õpetajatütar» (1938) ning «Hulkumas ja põgenemas» (1940). Eriti esime neist on autobiograafilise koega. Mari-Anne kodupaigana joonistatud Marandi koolimaja olustik ning ümbrus sarnanevad paljuski Maru miljöõ ja maastikega sajandi algusest. «Mari-Ann» on idülliline lapsepõlvelugu, mis jälgib tundelise õpetajatütre elukäiku kuuendast eluaastast kuni kihelkonnakooli lõpetamiseni. Selles raamatus leidub poeetilisi kirjeldusi vanast Mulgi-maast ja värvikaid rahvaelustseene.

O. Kruus

Chateaubriand ja Claudel

Tänavu langevad tähtsamad prantsuse kirjandusjuubelid hilissuvel: 6. augustil täitus sada aastat Paul Claudeli (1868—1955) ja 4. septembril kakssada aastat François-René de Chateaubriandi (1768—1848) sünnist. Huvitaval kombel on ka mõlemate loomingu ja isegi elu-

loos mitmeid kokkupuutepunkte, mida oleks nagu võimalik ühe nimetaja alla viia. Nii on Chateaubriand ja Claudel, üks üheksateistkümnenda sajandi esimestel, teine viimastest aastatest alates, olnud silmapaistvad novaatorid prantsuse sõnakunsti arengus, kitsamas mõttes uute stiilisuundade rajajad. Distanti

tõttu tundub tänapäeval midugi Chateaubriand'i tähtsus hoopis suuremana. On teda ju tavaks nimetada prantsuse romantismi isaks, kes oma jutustustega «Atala» (1801) ja «René» (1802) mängis olulist osa üle-euroopalise ja isegi ameerika romantismi arengus. Claudel on belglase Maeterlincki kõrval tähtsaim sümbolistliku teatri esindaja Prantsusmaal, kelle täiesti uuelaadne dramaturgia on põhjustanud palju vaidlusi ja toonud prantsuse teatrisse mitmeid uudseid lahendusi. Paljud on leidnud Claudeli juures isegi mitmeid lähedasi jooni eepilise teatriga. Chateaubriand'i ja Claudeli ühisjoon on eriline musikaalne ja rütmiline proosa, mis pole mitte ainult lähedane vabavärsile, vaid sageli isegi muutub selleks, eriti Claudelil, kes näidendite kõrval on kirjutanud rohkesti poeeme. Aga ka Chateaubriand'i ajaloolist romaani «Märtirid» («Les martyrs», 1809) on sageli poemiks nimetatud. Mõlemaid iseloomustavad samuti piibellikud intonatsioonid ja kujundid, mis klassitsismi mõjul olid prantsuse kirjandusest kuni Chateaubriand'ini peaaegu täielikult pagendatud, uemal ajal aga on leidnud just niivõrd usulises kui just filosoofilises luules rohket kasutamist.

Omapärane kokkusattumus on ka see, et nii Chateaubriand kui ka Claudel olid mõlemad diplomaadid, ja seejuures küllaltki silmapaistvad. Chateaubriand oli Prantsuse saadik Londonis, Roomas ja Berliinis, seega tähtsamates Euroopa riikides, ja oma poliitilise karjääri hiilgeperioodil isegi lühikest aega välisministriks. Ta kompromiteeris aga end interventsiooniga Hispaaniasse, kus prantsuse väed surusid maha vabariikliku liikumise, ja kirjanikul tuli vähehaaval kõigist riigiametitest lahkuda. Claudel poliitilises elus nii silmapaistvat osa ei etendanud. Tema diplomaatiline karjäär algas 1890-ndail a. Kaug-Ida maades, kus ta oli saadikuks peamiselt Hiinas ja Jaapanis, kust ta võttis vastu ka mitmeid kirjanduslikke mõjutusi. Pärast Esimest maailmasõda esindas ta Prantsusmaad peamiselt Lõuna-Ameerika maades ja Ühendriikides. Selles suhtes ei moodusta ta küll mingit erandit, sest alates Chateaubriand'ist on Prantsusmaal üsna tavaline nähtus, et poliitik ja kirjanik on ühendatud samas isikus. Nimetagem vaid kõige tuntumaid: Benjamin Constant, Alphonse de Lamartine, Jean Giraudoux, Saint-John Perse, André Malraux, Christian Pinaud — ja võiksime peaaegu kõnelda diplomaatide ning ministrite kirjandusest kui omaette voolust, mille rajajaks on kahtlemata Chateaubriand. Kuna üldse paljud hilisema kirjandusliku

protsessi arenguniidid tema juurde kokku jooksevad, õigemini küll temast lähtuvad, ja ta ka eesti kirjandusse mõningaid jälgi on jätnud, siis on üsna sobiv juhus temast veel mõne sõnaga rääkida. Ka sellepärast, et uemad kirjanduslood ja -õpikud meil teda veel vaid üsna põgusalt mainivad kui tüüpilist reaktioonilist romantikut, mis omakorda näib johtuvat sellest, et varasem vulgaarsotsioloogia teda liiga ühekülselt ja üksikasjalikult materdas kui manduva aadli esindajat, monarhisti ning klerikaali. Ei taheta nagu enam arvestada seda asjaolu, et Chateaubriand esindab peaaegu et üksinda kogu prantsuse kirjanduses niisugust suurt perioodi, nagu seda oli Napoleon I valitsusaeg, konsulaat ja keisririik. See oli teatavasti kirjandusele väga raskeks ajaks. Noored talendid vaimustusid kas poliitilisest tegevusest või siis tegid karjääri vallutussõdades, keiser ise tunnistas kõigil kunstialadel ainult klassitsismi, kui tal üldse oli aega nii ebaoluliste küsimustega tegelda, emigratsioon isegi oli vaid käputäisi kontrevolutsioonilisi aadlikke, kes ei saanudki luua mingeid kunstiväärtusi, liberaalsete kirjanike avaldamisvõimalused olid range tsensuuri ja igasuguste survevahendite tõttu äärmiselt piiratud. Chateaubriand, kes kohe kindral Bonaparte'i võimuletuleku järel Inglismaalt valenime all sõandas kodumaale tagasi tulla, oli tõepoolest ainuke, kes oma opositsioonilisest hoiakust hoolimata suutis temast vaid aasta nooremale diktaatorile niivõrd imponeerida, et sai vähemalt osagi oma teoseid avaldada. Selle 15-aastase perioodi jooksul olidki ainsad Prantsuse kultuurielu kirjanduslikud suursündmused, mis on jäänud ka tänini maailmakirjandusse, — «Atala» ja «René». Vähemal määral oli seda essee «Ristiusu vaim» («Génie du christianisme», 1802) tervikuna, millesse ka eespool mainitud jutustused kuuluvad. Viimast on Chateaubriand'ile kuni viimase ajani väga pahaks pandud, arvestamata seda, et see vastas ühest küljest väga hästi aja vaimule, sest üsna pea pärast teose ilmumist taastas Napoleon suurel määral kiriku positsiooni riigis ja sõlmis paavstiga konkordiaadi, teisest küljest aga ei rahuldanud see teos põrmugi ei tollaseid emigrante ega katoliiklikku vaimulikonda. Olid ju Chateaubriand'i argumendid ristiusu kasuks üsna kahtlase väärtusega. Esiteks esteetilised: ristiusk on ilus, pakub rohkesti ainet kunstidele, piiblistiil on parim eeskuju ülevate tunnete väljendamiseks jne.; teiseks puht-pragmatistlikud: sotsiaalse rahu ja korra säilitamiseks on kasulik-

kum vanu institutsioone mitte purustada, inimesed on nendega harjunud ja midagi paremat pole ka asemele panna. Ideoloogias on Chateaubriand põhiliselt ikkagi valgustusfilosoofias ja kogu ühiskonnas pettunud skeptik, kes õigupoolest ei usu mitte millessegi, oma parima sisetunde ajal aga teeb ta kõik, et rahvast veelgi hullematest hädadest hoida. Tundeinimesena ja kunstnikuna aga jätkab ta Rousseau alustatud suunda ja muudab looduse oma tõeliseks templiks. Siit saab ka alguse tema kirjanduslik novaatorlus, oskus leida sõnu, rütme, värve ja kujundeid oma ülevaateks sõnamaalinguteks, võime kirjanduslikku vormi valada seda, mida inimene uue ajajärgu künnisel ähmaselt tajus. Ja kõige olulisem on muidugi tema juures see, et ta kujutab endast täiesti uuelaadset kunstnikuisiksust, äärmiselt egotsentrilist ja piiritult auahnet. Ta kehas tab kirjanduses sama inimitüüpi, mida Napoleon kehas tab poliitikas. Kogu romantiline titanism algab prantsuse kirjanduses Chateaubriand'ist. Egas noor Victor Hugo juhuslikult ei öelnud, et ta tahab saada «kas Chateaubriand'iks või ei kellekski». Ilmselt tajus ka tema just seda joont oma suures eelkäijas — kirjanikku, kes suudab end ühiskonnas isiksusena maksta panna, oma kunstitõde ühiskonnale peale suruda. Varasemad noorkirjanikud oleksid unistanud teisiti — kirjutada niisugune teos nagu «Ilias», «Hamlet», «Tartuffe», mitte aga saada Homeroseks, Shakespeare'iks või Molière'iks. Klassitsismiperioodil ja üldse feodaalühiskonnas võis kirjanik kuulsa saada vaid täiusliku teosega, tema isik oli kõrvaline ja ühiskond suhtus temasse sageli teatud põlgusega kui alamat sorti ametimehesse, kelle ülesanne on suursuguseid inimesi lõbustada. Chateaubriand'il on aga tema isik esiplaanil ja looming ainult selle avaldus, vahend oma isiku teostamiseks. Sellega käivad loomulikult kaasas üpris eba-meeldivad ja isegi naeruväärsed jooned Chateaubriand'i iseloomus — edevus, enesearmastus, tujukus, isenda esiplaanile nihutamine, salapäratsemine ja igasuguste legendide levitamine iseenda kohta, mis ilmnevad erilise selgusega tema postuumsetes «Hautagustes memuaarides» («Mémoires d'outre-tombe», 1849—50). Kui aga arvestada, et ta oli siiski esimene, kes pidi ühiskonna harjumused murdma, ja pealegi veel niisugusel ajal, kui Prantsusmaal valitses Napoleon I, siis on kõik tema maailma põlgavad poosid ja teatraalsed efektid, oma isiksuse ja missiooni rõhutamine üsna mõistetavad ning andestatavad. Pealegi oli tal bretoonina kind-

lasti väike alaväärsuskompleks, mis võis alguse saada juba sellest ajast, kui teda enne revolutsiooni Pariisi õukonnas kuningale esitleti. Osalt seletab see ka tema 1791. a. Ameerika ürgmetsadesse põgenemist, mis aga hiljem ta loomingle teatavasti erilise menu tõi. Eks ole ju Chateaubriand ka indiaanlaromantika rajaja lääne kirjanduses. Ta tundis Ameerika pärismaalasi oma isiklike kogemuste põhjal ja kirjutas sel teemal pikema mõnevõrra fragmenteeritud romaani «Natchezid» («Les Natchez», 1826), millest õhkub ehtsat kaastunnet ja poolehoidu julma hävitamise ohvriks langenud looduslaste suhtes. Chateaubriand'i suurust tõestab ka see, et tema ülimalt erapoolik looming on kuni tänaseni esile kutsunud kõige vastandlikumaid hinnanguid, nii et vaevalt on ka tulevikus kirjandusajaloolaste leeris lepitust loota. Siiski peaks nüüd tekkinud kahesaja-aastane distants lubama temasse pisut leebemalt ja erapooletumalt suhtuda. Pealegi on kõik kirjandusloolased ühel meelel vähemalt selles punktis, et tema loomingus ja isikus on juba täiel määral esindatud kõik need tüüpilised jooned, mis hiljem euroopa romantismi iseloomustavad. Eriti aga tuleks pahaks panna Chateaubriand'i ignoreerimist, sest see on juba kord eesti kirjanduse ajaloo põhjustanud küllap vist kõige häbiväärsema skandaali. Mõtlen Eesti Kirjameeste Seltsi IV võidupidu 1890. a. Tolleaegsetest avaliku elu tegelastest koosnev žürii, kus polnud ainsatki kirjandustundvat meest, andis jutukirjanduse alal esimese auhinna Jakob Kõrvi ajaloolisele jutustusele «Luigemäe Olli». Kujutused Eesti minevikust», mis oli «Valguse» jutunurgas ilmunud 1887—88. Pärast seda, kui teos oli 1893. a. juba eri raamatuna ilmunud, avastas kriitika, et see on Chateaubriand'i «Atala» plagiaat, õigemini saksa keele vahendusel tehtud adaptatsioon koos eelneva ülevaatega eestlaste muistest ajaloo. Tänapäeval tuleb vist küll Kõrvi jultumusest häbiväärsemaks pidada žürii ja kriitika ignorantsust, kes mitme aasta jooksul ei tundnud ära kogu Lääne-Euroopa romantilise kirjanduse tähtteost. Skandaalist oli muidugi niipalju kasu, et Chateaubriand on meil nüüd enam-vähem tuntud nimi ja ka tema teoseid on eesti keelde rohkem tõlgitud kui enamiku teiste prantsuse romantikute omi, nimelt on kaks «Atala» tõlget (1896 «Sakala» lisan ja 1923 eri raamatuna K. Martinsoni tõlkes) ja «Viimse Abenserraadži seiklused» (1826; eesti k. 1928). Üldiselt aga pole sugugi võimatu, et «Luigemäe Olli» lugu peagi jälle kordub, sest peale Victor Hugo,

Alexandre Dumas-isa ja George Sandi pole meil prantsuse romantikute loomingu peaaegu midagi tõlgitud, ja ometi leidub seal niisuguseid ülemaailmselt tuntud kirjanikke, nagu Vigny,

Lamartine, Musset, Gautier, Nerval jt. Samuti oleks aeg teha ka Chateaubriandi «René» eesti lugejale emakeeles kättesaadavaks.

O. O.

Uuemat Albionit

Lähema aasta-kahe Inglise kirjanudusele on jätkuvalt kujundanud mitme põlvkonna esindajad. Nii ilmutas viljakas vanameister J. B. Priestley 1966. a. romaani «Kaotatud kuningriigid» («Lost Empires») varieteeteatri rändnäitlejate elust, korrates nõnda oma esimese menuka (ja võib-olla prima) romaani «Head rännukaaslased» («The Good Companions», 1929) ainevalda. Aga kuigi uues romaanis on endiselt muhedat huumorit, situatsiooni-koomikat ja ladusat jutustamisoskust, tumestab kirjaniku lemmikmiljööd eeleegilise tagasivaate väsimus. (Kunagi värvika ja aktiivse *music hall*'i väljasuremist leinas muide ka John Osborne'i juba 1957. a. ilmunud näidend «Publiku lõbustaja» — «The Entertainer».) Väsimus annab samuti tunda Priestley' kahes järgnenud raamatus, millel ongi paljuütlevad pealkirjad — «Jõud jätab maha» («Salt Is Leaving») ja «See vana maa» («It's an Old Country»). Keskmise põlvkonna meestest avaldas uue romaani Christopher Isherwood. Ilmunud kirjandusse poliitiliselt aktiivsetel 30-ndatel aastatel, liitus ta tookord vasakpoolse liikumisega, kirjutas koos ajastu juhtiva luuletaja W. H. Audeniga kahasse paar teravat pamfletset näidendit ning saavutas tunnustuse kriitiliste romaanidega hitlerliku Saksamaa miljööst: «Mr. Norris istub teisele rongile» («Mr. Norris Changes Trains», 1935) ja «Hüvasti, Berliin» («Good-Bye to Berlin», 1939). Hiljem elas ta üle sellele põlvkonnale tüüpilise pettumuse varasemates ideaalides. Nagu Audenil, nii pöördusid temagi vastutustunne ja vaimne nõudlikkus introspektiivsetesse otsingutesse. Asunud sõja ajal Kaliforniasse, moodustas ta seal koos Audeni ja Aldous Huxley'ga sõpruskonna, kus arutati enesetäiendamise meetodeid, huvituses eriti idamaistest õpetustest. Sinnapoole osutab ka äsja ilmunud «Kohtumine jõe ääres» («A Meeting by the River»), mille teljeks on kahe venna vaadete võitlus. Noorem, Oliver, on otsustanud astuda budistlikku kloostri. Vanem, Patrick, edukat karjääri teinud mees, etendab kiusava saatana osa, püüdes seda otsust tühjaks võidelda, lahku aga lõpuks tulemusteta. Romaani intellektuaalne pingeline ja detailitäpsus teenisid arvustusel tunnustavaid sõnu.

Moraaliprobleemid ning satiirimaiguga miljöökujuvus näikse praegu haaravat ka järgnevat põlvkondi. Seda märgivad näiteks vahetult pärast sõda esilekerkinud William Goldingi ja Angus Wilsoni uued teosed. Esimese romaanid on kogu aeg kiskunud moraalse allegooria poole: õnnestunudatel juhtudel andis range skeem neile süngevõitu suurust (nagu meile tuttavas «Kärbeste jumalas»), sagedasti surus aga jutustusele peale kunstliku sümboolika. «Püramiid» («The Pyramid») kannatab selles suhtes vähem. Romaan jälgib peategelase (jällegi Oliver) noorust provintsilinna sumbunud õhkkonnas, üksteisele järgnevat illusioonide purunemist. Moraaliprobleemid kerkivad konkreetse arenguloo käigus. Kõrvaltegelasedki leiavad tähelepanu kui omaette inimtüübid, ning jutustuse tooni eri osades varieerides liigub teos suhteliselt traditsioonilist kujunemisromaanirada. Muide on viimased aastakümned üldse ilmutanud elavnevat huvi viktorianaanliku ajastu vastu, ja kirjandus näikse jälle olevat selle vaimule lähenemas (muidugi ainult üht külge pidi, sest psühholoogiline kujutusviis ning jutustamisvõtted on ikka oluliselt muutunud, rääkimata juba seksi avameelsest käsitlemisest). Angus Wilsoni «Päris tõsine lugu» («No Laughing Matter») esindab teist tuntud liiki — mahukat perekonnaromaani. Kirjastuse reklaam viitas isegi võrdluseks Galsworthy'le, aga see on eksitav, sest kuigi Wilson jälgib Matthews'ide perekonda ajavahemikul 1911—1960, on see boheemlaslik perekond muust ühiskonnast üsna lahus ega võimalda suuremaid klassiüldistusi. Wilsoni loomingu juhtteemaks on olnud tüüpiliste inglasklike hoiakute mandumine eluvõõraks krambiks, sageli just mingis koloniaalsetes või perifeerses miljöö, kus see protsess eriti ebardlikud vormid võtab (Wilson ise elas nooruses Lõuna-Aafrikas). Üks tema romaane kannabki iseloomulikku pealkirja «Anglo-saksi eluhoiakud» («Anglo-Saxon Attitudes»). Suuremad õnnestumised on tal vahest siiski novellides (meile on tuttav väike valik «Halb seltskond»), romaanid aga kipuvad lagunema üksikuteks, ehkki terava pilguga nähtud episoodideks. Nõnda ka uues raamatus, mille läbi-vaks teljeks on perekonna liikmete

kurb-koomiliste pretensioonide luhtamine. Inimesed tarduvad lõpuks kord võetud ebareaalsesse rolli. Wilson kasutab meeleldi oma satiirilisele andele sobilikku nn. «siirdkõnet» ja ajuti ka sise-monoloogide. Siin on isegi «romaan romaanis», sest perekonna ühest võsust kasvab kirjanik.

Veel hilisemast põlvkonnast näikse «noored vihased mehed» kaunis taltunud. Mõned, nagu John Braine ja Kingsley Amis, on asunud päris konservatiivsele positsioonile. Amis kirjutas kunagi eriuurimuse fantastika-kirjandusest «Põrgu uusi kaardistusi» («New Maps of Hell», 1960), ja selle mõjusid võib tunda 1966. a. ilmunud romaanis «Liit surma vastu» («The Anti-Death League»), kus tinglikus sõjaväemiljööds hargnevad luure ja vastuluure keerdkäigud. Sellel süngepoolsel teosel paistab olevat tõsisemaid, isegi (pseudo?) filosoofilisi pretensioone: siin käib võitlus tundmatu impersonaalse jõu vastu, mis tegutseb nagu vaenulik jumal. Vahepeal on Amis jõudnud üle võtta ka kadunud Ian Flemingi laiatarbekangelase James Bondi seiklused, kuuldavasti erilise menuta. (007-sarja on liisandunud veel James Bondi vapper vennapoe, kaliibrilt küll poole väiksem, nagu näitab number 003,5.) Teistest «vihastest» jõudis John Wain 1967. a. lõpul seitsmenda romaanini «Kitsam taevas» («The Smaller Sky»), mis kujutab inimese eneseotsinguid ebaisikulises ühiskonnas. Mõned kriitikud peavad seda Waini parimaks raamatuks, Samasse põlvkonda kuuluv, ent «vihastest» eraldi seisnud Iris Murdoch avaldas koguni üheteistkümnenda romaani «Meeldiv ja hea» («The Nice and the Good»). Murdoch'i karjäär algas uurimusega Sartre'i filosoofiast, ja tema romaanidki on jälginud keerukaid intellektuaalseid kollisioone. Ka nüüd eelnes uuele romaanile filosoofiline essee «Headuse suveräänsus teiste mõistete suhtes» («The Sovereignty of Good over Other Concepts»). Romaan kujutab endast lõpmatult põimuvate moraalsete, psühholoogiliste, isegi okultsete teemade võrku, mis mässib tegelased katkemiseni pingul vahakordadesse. Murdoch'i areng on läinud järjekindlalt aina keerukama metafüüsilise sümbolika teed, teoste töötlus muutunud üha peenemaks ja situatsioonid lummavamaks. Oma põlvkonnas on tema ühtlaselt tõusev areng ainukordne.

Lähem ajavahemik tõi veel rea tähelepanuvaid memuaarseid teoseid. Neil on inglise kirjanduses sügavad traditsioonid ja küllalt lai lugejaskond (üldse kasvab kõikjal huvi dokumentaalsete žanride vastu). Nii ilmus C. P.

Snow' raamat kohtumistest mitmesuguste suurustega; viimaste hulgas on Rutherford, Einstein, Wells, Lloyd George, Stalin, Churchill... Mälestusraamatu «Iseendale seaduseks» («A Law Unto Themselves») avaldas tuntud professor C. Northcote Parkinson. Ta pihib seal muide, et oma kuulsaima seaduse («Töö maht kasvab, kuni haarab kogu selle täitmiseks võimaliku aja») sõnastamiseks sai ta algtoke G. K. Chestertonilt. Mälestused ilmusid ka nimekalt ajaloolaselt Arnold Toynbee'lt. Kultuurilooliselt eriti oluline on Leonard Woolfi mälestuste järjekordne köide «Allamäge» («Downhill All the Way»). Koos oma abikaasa Virginia Woolfi, E. M. Forsteri, tuntud kriitiku Lytton Strachey' ning teiste silmapaistvate tegelastega kuulus nüüd 87-aastane Leonard Woolf sõdade vahel Inglise vaimuelus tähtsat osa etendanud nn. Bloomsbury-rühmitusse. Samas tegutses ta aktiivselt leiboristide parteis. Endiseks on jäänud tema poleemiline tabavus ja vaimne erkus, küll aga on aeg lisanud selgust kunagiste ettevõtmiste hindamisele.

Paari kuu eest sai inglise kultuurile osaks ka raske kaotus: suri Herbert Read — luuletaja, kirjandus- ja kunstikriitik. Sündinud 1893, tegi ta läbi Esimese maailmasõja kogemuse ja kirjutas selle mõjul raevukaid sõjaväetaseid luuletusi. Vägivaldse tapamasina all kasvanud antipaatia igasuguse sunni vastu suunas tema pilgud «mõistliku» anarhismi poole. Ka kunstis-kirjanduses pidas ta kõige olulisemaks isikuse vaba eneseväljendust, loomupärast geeniust. Nii järgis ta osati romantikute ideaale, neid süvapsühholoogia teooriaga täiendades. Tema põhilised uurimused olidki pühendatud Wordsworthi, Coleridge'i, Shelley', Keatsi elu ja loomingu psühhoanalüütilisele tõlgendamisele. Viimases on ootuspäraselt küllalt palju «vaba fantaasiat», ometi hoidis Read'i tundlik maitse teda suurematest vääratustest. Ta oli esimesi, kes selgitas laiemale publikule uusi kunstivoole. Tema raamatud on praegugi rahvusvaheliselt levinenumaid kunstitutvustusi. Veel 1966. a. ilmutas ta monograafia skulptor Henry Moore'ist. Suurt mõju avaldas ta ka üldisele kunstikasvatusele, veendes õpetajaid, et nad jätaksid laste fantaasiale vaba voli. Omal ajal olid uudiseks tema uurimused lastejoonistustest, mille põhjal ta püüdis klassifitseerida kunstilise temperamenti tüüpe. Kuni elu lõpuni jäi Read ka ühiskondlikult aktiivseks, võideldes aatomirelva keelustamise eest ja Vietnami sõja vastu.

J. R.

Sisukord

A. Keerend		A. Rammo	
Tige pull (Linoollõige) . . .	1281 ees	Haanja laule	
M. Traat		Eluase	1389
Lõikuskuu	1283	Õõ oli vait	1389
Esimene külm	1283	Pisuhänd	1390
Ilmakaared	1283	E. Uuli	
Põlvkond	1284	Lehekülgi minu teatrielu	
Tulemus	1284	mälupäevikust	1391
Käänded	1284	R. Veeber	
A. Pervik		Faust (Lito)	1393
Naabrid	1286	A. Blok	
L. Tungal		Sõpradele	1403
Sügis endaga	1291	Anna Ahmatovale	1404
** (Miski pole enam valus) .	1291	Külm päev	1404
H. Muller		Sügispäev	1405
Läbi vihma	1293	A. Annist	
** (Oi, kuidas hobud kappa-		Fr. R. Kreutzwaldi Rootsist	
sid)	1293	leitud kiri	1406
E. Vetemaa		K. Ird	
Illuminatsioonid	1294	Mõtisklusi rahvuslikust vor-	
V. Beekman		mist ja kunstist	1409
Tinasurm	1314	V. Gross	
Kurb pasun	1315	«Loomingu» novellivõistlus	
Hällilaul	1316	1968	1419
Protestilaul	1317	M. Pau	
Rigiseb liivatera, luited lau-		N. Barathašvili luulest . . .	1422
lavad	1317	J. Kaplinski	
Meretaevas	1318	Tüdimusest ja rikkustest . .	1425
L. Vaher		E. Pillesaar	
Päeva palge ees	1320	Põimik lüürilist filosoofiat .	1427
E. Valter		V. Villandi	
Joonistaja (Õli)	1329	Maailmapildi teisenemine . .	1428
J. Üdi		N. Andresen	
** (Heledus kipitab silmis) .	1387	Lähima mineviku kirjandus-	
Haiglas olemise ajal	1387	lugu	1431
Muinasjutumees minu juures		Ringvaade	1433
ööbis	1388		

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve,
Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov,
Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 5. VIII 1968. Trükkimisele antud 4. IX 1968. Trükiarv 10 000.
Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1 70×108/16. Trükipoognaid 10+kleebis.
Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 13,85. MB-08023. Tellimise nr. 2670.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42

«Looming» nr. 9, september 1968. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 9, сентябрь 1968

50 коп.

Индекс
78174